

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**ІНФОРМАТИЗАЦІЯ І МОДЕРНІЗАЦІЯ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА:
ВЗАЄМОДІЯ ТА РОЗВИТОК**

Київ 2013

УДК 316.776:025.5:004.7

ББК Ч238.73+Ч730.002+С5*671*18:Ч

I-741

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 14 від 25.11.2013)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :

О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик, Ю. М. Половинчак,
Л. Й. Костенко, Т. М. Горенко, О. В. Ворошилов, Т. Л. Кулаковська,
Г. В. Індиченко, Д. В. Бондаренко, С. Ю. Вербицький

Р е ц е н з е н т и :

В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук, проф.

С. Г. Кулешов, д-р іст. наук, проф.

Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія та розвиток : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 184 с.

ISBN 978-966-02-7073-2

У монографії розглядаються проблеми трансформації соціокультурної сфери українського суспільства на основі інформатизації з урахуванням національних ментальних підходів до модернізації національного інформаційного комплексу.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, які цікавляться даною проблемою.

УДК 316.776:025.5:004.7 ББК
Ч238.73+Ч730.002+С5*671*18:Ч

ISBN 978-966-02-7073-2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
Розділ 1. МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	6
1.1. Ментальні фактори організації сучасної інформаційної діяльності.....	6
1.2. Інфотворче середовище України в контексті прояву національних ментальних особливостей	14
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	24
2.1. Організаційні засади розвитку національного електронного науково- інформаційного простору.....	24
2.2. Інтернет-ресурси як джерело інформаційного забезпечення національного розвитку.....	49
Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ УСТАНОВАХ.....	77
3.1. Взаємодія вітчизняних бібліотек в умовах формування єдиного національного інформаційного простору	77
3.2. Бібліотечна інформаційно-аналітична діяльність як інструмент інтеграції та кооперації зусиль наукової бібліотеки, влади і бізнесу.....	92
3.3. Участь Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в міжнародній бібліотечній кооперації.....	104
Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	126
4.1. Еволюція системи сучасних бібліотечно-інформаційних комунікацій ..	126
4.2. Кооперація бібліотечних установ як спосіб оптимізації використання глобальних інформаційних ресурсів	139
4.3. Міжнародний досвід формування бібліотечних об'єднань в епоху електронних технологій.....	152
Висновки	176

ПЕРЕДМОВА

Розвиток сучасної цивілізації характеризується рядом особливостей, серед яких на сьогодні визначального значення в соціокультурній трансформації набувають три основні: активізація і зростаюче проникнення в життя всіх регіонів глобальних процесів, прискорення темпів суспільного життя та широкомасштабна інформатизація всіх сфер людської діяльності. Вона сприяє активізації

впливу особливостей сучасного розвитку, аж до використання ментальних характеристик населення націй і держав, і зростаючого, таким чином, творчого потенціалу суспільства.

Сучасні тенденції соціокультурних процесів та управління їх змінами в умовах інформатизації базуються на багаторівневості й багатоаспектності напрямів розвитку суспільства в процесі об'єднання всіх інформаційних потоків в єдиному комплексі. У роботі цього комплексу набуває особливого значення забезпечення системи соціальних комунікацій якісною інформацією. У поняття якості інформаційних ресурсів сьогодні вкладається насамперед їх актуальність, відповідність суспільним запитам, пов'язаним з потребами розвитку, властивість оперативної обробки, зручності у використанні та надійної передачі на необхідну відстань, архівування й зберігання. Насамперед при цьому мова йде про електронну інформацію.

Система вітчизняних інформаційних комунікацій відповідно до суспільних потреб має наповнюватись також необхідними вітчизняним користувачам і адаптованими до їхніх вимог ресурсами глобального інформаційного простору. І бібліотеки поступово стають ефективною ланкою між глобальними масивами електронної інформації і сучасним користувачем, розвивають систему й методи комунікаційної взаємодії між бібліотеками як акумуляторами знання та суспільством. З урахуванням його запитів вони концентрують суспільно значущу інформацію, комплектують нею свої фонди, готують її до ефективного використання та набувають можливості успішно задовольняти нею існуючі запити суспільства. Сучасні соціокультурні процеси потребують також ефективного використання інформаційних комунікацій для поставки на міжнародні інформаційні ринки інформаційних продуктів і послуг у рамках міжнародного співробітництва.

У зв'язку з цим в інформатизації і модернізації соціокультурної сфери поступово, з розвитком комп'ютеризації, зростає роль традиційних бібліотечних установ. Вони є важливим джерелом збереження та організації використання інформаційних ресурсів, і в першу чергу на сьогодні – електронної інформації, що використовується в останні десятиріччя як основний продукт інформаційних обмінів. На новому етапі свого розвитку бібліотеки стають важливим елементом національної інформаційної структури.

Потреби сучасного суспільного розвитку вимагають використання різноманітної інформації, у різних формах її донесення користувачу всіх регіонів нашої країни. Загальне спрямування процесу інформаційного забезпечення в усій різноманітності конкретних завдань розвитку соціальних структур України в зага-

льнонаціональному вимірі при установці на суспільний прогрес має бути об'єднане загальнонаціональними цілями, і відповідна діяльність бібліотек сьогодні потребує кооперації, координації зусиль. Організація бібліотечної, як і будь-якої іншої, діяльності набуває найбільшої ефективності, коли в ній враховуються національні особливості, ментальні характеристики членів суспільства.

На сьогодні в Україні бібліотечна система, одержана в спадщину від союзної держави, поступово оновлюється і включається в роботу з інформаційного забезпечення сучасних потреб. Організація цієї діяльності відбувається з урахуванням змісту міжнародного досвіду та національної традиції розбудови інформаційного простору з українською специфікою. Актуальним питанням організації кооперативних зв'язків у діяльності провідних вітчизняних бібліотек, що останнім часом дедалі більше набувають рис сучасних інформаційних центрів, присвячена пропонована читачеві ця колективна монографія.

Розділ 1. МЕНТАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

1.1. Ментальні фактори організації сучасної інформаційної діяльності

Активне посилення глобальних впливів на суспільне життя в усіх регіонах світу обумовило нові виклики процесам розвитку сучасних держав і націй.

Тенденції до загальної уніфікації створили реальні загрози розвитку ментальних особливостей сучасної людини й сучасних націй. При цьому слід зазначити, що процеси глобалізації в наш час спираються на розвиток інформаційних технологій, насамперед електронних, і суспільна інформатизація обумовлює не лише доступ усіх членів суспільства до наявних інформаційних ресурсів, але й забезпечує можливість усім людям для творення нової інформації. Цей процес є основним фактором забезпечення значного піднесення творчого потенціалу нового інформаційного суспільства в порівнянні з індустріальним і виводить питання ефективного виробництва нової інформації та використання наявної в розпорядженні людства на передній план сучасної людської діяльності.

Оскільки і процеси нового інфотворення, і проблеми дієвого використання наявних інформаційних ресурсів тісно пов'язані із суб'єктивними чинниками освоєння навколишньої дійсності, при вирішенні конкретних завдань розвитку інформаційних процесів у свідомості людини «охоплюються шари свідомого і підсвідомого, шари так званих духовних традицій» [1], питання про зміст і значення ментальних характеристик людей в сучасному глобалізованому суспільстві виходить за межі суто філософської проблематики. Сьогодні воно за своєю суспільною значущістю переросло і рівень розгляду марксистсько-ленінською філософією ментальності як непереконливого предмета розгляду філософії буржуазної, і постсоціалістичного філософствування «при аналізі різних культурно-соціальних явищ та сьогодення» [2] та набуло значення, пов'язаного з певними практичними запитамі інформаційного етапу розвитку людської цивілізації.

Таким чином, в останні десятиріччя актуалізувалися питання досліджень змісту поняття ментальності, її функцій та використання інформації про ментальні характеристики і суб'єктів, і об'єктів інформаційної діяльності під час розвитку сучасних інформаційних процесів. При поступовому наближенні до усвідомленого використання особливих ментальних характеристик людей у різних видах діяльності уявлення про ментальність набувало щораз більш конкретного значення.

Зростаюча кількість робіт, присвячених розгляду ментальності, уже сама по собі говорить про суспільну затребуваність вивчення даних характеристик сучасної особистості й практичного врахування їх з огляду на специфічні особливості трансформаційних процесів у суспільстві ХХ – початку ХХІ ст. Учасники цих процесів під час отримання громадянських прав і розширення своєї участі в демократичному русі, набуваючи можливостей дедалі активнішої участі у вирішенні важливих соціальних проблем, керуються при цьому не лише економічними й політичними чинниками, а й «ще чимсь», що відображає певні психо-

логічні особливості індивіда та його причетність до певних традицій. І це «щось» інколи набуває вирішального значення при прийнятті людиною чи певною людською спільністю суспільно значущого рішення та належить дуже часто до її ментальних характеристик. І ці характеристики не можуть не враховуватись у соціальних процесах сучасності.

Сучасні дослідники віддають пальму першості в з'ясуванні змісту ментальних процесів Ж. Лефевру, який на базі вивчення подій у французькому селянському середовищі 1789 р. дійшов висновку про необхідність вивчення психології мас, поведінку яких у кризовий період не можливо пояснити без урахування структури колективної ментальності. Продовжуючи дослідження в цьому напрямі, він обґрунтовує точку зору, згідно з якою «за ідеолого-політичною історією приховується її глибинне джерело, пов'язане з особливими закономірностями динаміки колективної ментальності».

По-своєму це глибинне джерело визначав М. Бердяєв, зазначаючи, що кожна нація має неповторне духовне обличчя. І внаслідок усіх історичних та психологічних досліджень залишається неподільний і невловимий залишок, у якому і є вся таємниця національної індивідуальності, адже національність таємнича, містична, ірраціональна, як і будь-яке індивідуальне буття.

Універсальна мова середньовічної європейської науки під термінами *mens* або ж *mentis* мала на увазі будь-яке духовне явище чи духовну діяльність, починаючи від рівня розуму, особливостей мислення аж до особливостей характеру, схильностей до тієї чи іншої поведінки, особливостей самопочуття (бадьорість, мужність, відвага), формування намірів і планів [3]. В англійських словниках минулого століття *mentality* означає розумові здібності, умонастрій, склад розуму, інтелект [4]. Як зауважують сучасні дослідники, у радянських словниках термін «ментальність» відсутній саме через те, що «теорія ментальності розвивалася насамперед в немарксистських напрямках у соціогуманітарних науках» [5].

Розглядаючи проблему ментальності в постсоціалістичний період розвитку української науки, вітчизняні дослідники акцентують увагу на внеску в її розвитку А. Гуревича, продовжувача розвитку ідей ряду французьких істориків, що групувалися навколо журналу «Анали». Він наголошував на характеристиках ментальності як способах орієнтації в соціальному й природному світі, що проявляються як своєрідні автоматизми думки: люди користуються ними, не замислюючись про них і не помічаючи їх... Системи цінностей далеко не завжди й не повністю формулюються моралістами або проповідниками – вони можуть бути імпліковані в людську поведінку, не будучи зведені в стрункий і

продуманий моральний кодекс. Але ці позаособистісні настанови свідомості мають більш примусовий характер через те, що вони не усвідомлюються [6].

Ця позиція є більш продуктивною з точки зору реалій інформаційного суспільства, що розвивається, у порівнянні з «традицією Юнга», який при розгляді ментальних характеристик відштовхується від певного «коду» національної культури, архаїчних схем, стереотипів сприйняття [7], тобто, закритих для еволюції систем. Точка зору «традиції Аналів» набуває популярності серед вітчизняних дослідників через реальне наближення до практичних запитів суспільства в умовах глобалізації. Її прихильники в середовищі вітчизняних дослідників розглядають ментальність «як систему соціально-психічних феноменів, що знаходять виявлення в напівсвідомих ціннісних перевагах, модусі світосприйняття та виборі форми суспільної поведінки» [8].

Певна закостенілість марксизму-ленінізму в другій половині ХХ ст. уже не давала змоги переконливо пояснювати всі особливості суспільного розвитку теорією класової боротьби. Водночас, вивчаючи особливості суспільного розвитку в даний період, прибічники англо-саксонської школи «культурної антропології» намагаються розглядати історію як результат рішень конкретних суб'єктів з усією їх мотивацією. Згідно з висновками П. Бурд'є, немає лінійної залежності чинників, як думають марксистки, а існують три рівноцінні форми капіталу – економічний, соціальний і культурний.

Такий підхід, успішно сприяючи вирішенню свого основного завдання, стає новим кроком у процесі еволюції філософської думки в напрямі до осмислення проблем теоретичного обґрунтування процесу становлення інформаційного суспільства в оновленій системі координат його розвитку, що базуються на ефективності виробництва й використання інформаційних ресурсів.

У зв'язку з цим запропонований В. Зибцевим та В. Поповим розгляд ментальності лише як «визначений рівень суспільної психіки, що має, з одного боку, досить константний характер, бо акумулює архаїчні коди світосприймання і поведінки, з другого – певною мірою є обумовлений культурно-історичними умовами існування людських спільнот» не можна назвати евристичним, як на це сподіваються його автори, через його неконкретність [9]. Крім того, обмеження «константного характеру» ментальності «архаїчними кодами світосприймання» робить ментальні ознаки людини регресивними, з чим не можна погодитись.

Більш продуктивним з точки зору розвитку інформаційних процесів сучасного суспільства є підхід до проблеми авторського колективу під керівництвом академіка М. Поповича. У своєму монографічному дослідженні його автори зазначають, що «ментальність не є чимось окремим від способу сприйняття на-

вколишнього середовища, а саме і є тим способом світосприйняття і світорозуміння, який відрізняє один етнос від другого, одну цивілізацію від іншої, культуру однієї спільноти від культури іншої спільноти і т. д.» [10]. Важливими є також визначені цими дослідниками характеристики сучасної ментальності, що полягають «у вигляді властивості соціального суб'єкта виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, неповторність, самобутність в усіх сферах суспільного життя і людської діяльності» [11], що «формотворення об'єктивної ментальності пов'язане з процесом опредмечення внутрішніх станів, тобто, виходом за межі ідеальності в предметне буття, з прагненням суб'єкта до самореалізації як окремого культурного світу» [12].

Ці характерні особливості, у цілому, охоплюють досліджуване явище, і до наведених вище його характеристик видається за доцільне додати лише деякі специфічні елементи, характерні для його розвитку в умовах посилення глобалізаційних впливів. Прояв цих характеристик набув особливої важливості саме у зв'язку з прискоренням темпів суспільного життя, міграційними процесами сучасності. Таким чином, сьогодні мова має іти не стільки про ментальність як таку, скільки про ментальність, що проявляється і є життєздатною в сучасному суспільстві, тобто, про сучасну ментальність.

У стратегічних інтересах розвитку нинішньої цивілізації має відбутися подолання проблеми уніфікації членів суспільства, що виникла на базі поширення техногенних впливів сучасних наймогутніших країн-глобалізаторів. Економічне, технологічне протистояння їм у більшості країн світу є на сьогодні малоперспективним, і збереження національної своєрідності, властивої людям ментальності може бути здійснене лише на базі збереження власного інформаційного суверенітету [13], збереження й розвитку національної культури. Саме інформаційний суверенітет, надбання багатьох поколінь у сфері національної культури, стійкі ментальні характеристики членів суспільства в кожному з регіонів мають стати дороговказами дальшого розвитку сучасної цивілізації в усій багатогранності її світосприймання й реагування на виклики дійсності. Багатогранності, що має забезпечувати необхідну гнучкість для успішного розвитку в майбутньому.

У контексті даного підходу на базі визначених на сьогодні особливостей сучасної ментальності можна розглядати як спосіб світосприйняття і світорозуміння, який відрізняє культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від другого, ґрунтується на досвіді світосприймання й поведінки попередніх поколінь кожного етносу, керується цим досвідом у процесі суспільного розвитку, проявляється у вигляді властивостей кожного соціального суб'єкта

виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, самобутність в усіх сферах людської діяльності.

У контексті розгляду проблем сучасного інформаційного виробництва ментальні характери слід розглядати з огляду на те, що вони є «вмістилищем спонукальних мотивів до дії, до ділової, соціальної, культурної та політичної активності», що проявляються в певній поведінці і вчинках, спільних для переважної маси представників соціальних угруповань, у висунутих ідеях та проектах, формах волевиявлення та ін.

В. Зибцев та В. Попов дійшли аргументованого висновку про основні функціональні особливості сучасної ментальності. Серед них найбільш вагоме значення мають:

«1) ідентифікаційно-інтегративна: ментальність репрезентована як засіб самоототожнення індивіда та консолідації суспільних угруповань;

2) комунікативна: спільність символів, стереотипів і ментальних настанов править як вихідний пункт адекватного спілкування;

3) світоорієнтуюча (або квазіпізнавальна), що подає ментальність як певну «картину світу»;

4) смислотворча, пов'язана ціннісним характером ментальних символів, стереотипів та настанов» [14].

Під час аналізу пропонованих функціональних характеристик ментальності слід зауважити, що ці характеристики охоплюють її традиційне поняття, однак, не повною мірою відповідають особливостям сьогодення, пов'язаним з розвитком процесів інформатизації. Власне, вони відповідають цим особливостям лише до тих меж, за якими відбувається розвиток технологій використання інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору.

Зазначимо, що ефективне використання цих ресурсів, поряд із власним інформаторством, є важливою запорукою сучасного суспільного прогресу [15]. І ця обставина не може не впливати на функціонування й розвиток ментальних процесів. Водночас для ефективного їх функціонування пряме запозичення інформації досить часто є негативним, оскільки сприяє зниженню значення ментальності в житті сучасної людини. У зв'язку з цим до числа основних функціональних характеристик ментальності продуктивним буде включення також функції відповідної асиміляції інформаційних ресурсів.

На розвиток ментальних характеристик членів суспільства в сучасних умовах значний вплив здійснює розвиток соціальної структури та активні міграційні процеси. Оскільки, як справедливо зауважують дослідники, ментальність «є змістом внутрішнього світу соціальних суб'єктів, котрий конститується в

процесі людської діяльності як результат перетворення навколишнього природного і соціального світу в акти суб'єктивності» [16], формування стійких соціальних спільностей сприяє розвитку ментальних особливостей у їх членів. Це можна спостерігати на прикладах підвищеної уваги до вироблення певного кодексу честі в середовищі військових, спортсменів, певних етичних норм поведінки у співтоваристві комп'ютерних працівників, чи, скажімо, серед учнів елітних навчальних закладів.

Особливого значення набуває розвиток ментальних особливостей сучасних людей на рівні держави і нації з урахуванням сучасних глобальних впливів, серед яких дедалі більшого значення набувають впливи глобального інформаційного простору. Наявність широкого доступу до його ресурсів у будь-якому регіоні світу, а також можливості зростаючого доступу до інших форм матеріалізованого впливу глобалізації знімає проблему національно-культурної ізольованості окремих держав, що дотримуються відмінної від навколишнього оточення загальнокультурної орієнтації в будь-якому регіоні світу (наприклад, Держави Ізраїль в арабському оточенні), націй і народностей у багатонаціональних державах, і, нарешті, окремих представників будь-якої національності від основного етносу, до якого ці представники себе відносять.

Таким чином, інформаційний етап розвитку нинішньої цивілізації створює певні умови для якісно вищого рівня розвитку відносин між державами й націями, між структурами сучасного соціуму, що уникає неконструктивного з точки зору загальносупільного розвитку протистояння інтересів, здійснюється на основі толерантності, конструктивного співробітництва при успішному використанні національних особливостей, ментальних характеристик членів суспільства.

Оскільки переважна більшість державних утворень на сьогодні є багатонаціональною, в умовах глобалізації в сучасному світі спостерігається інколи досить суперечливий, але, у цілому, прогресивний процес налагодження міжнаціонального співробітництва, орієнтованого на вищий, ніж у минулій історії, пошук і практичне застосування міжнаціональних компромісів, орієнтованих на забезпечення загальносупільних інтересів. Такий позитивний досвід стає документною основою продуктивних, толерантних відносин у сучасному світі, підтримується системою авторитетних міжнародних організацій, правовою базою сучасних держав, розвивається на цій базі.

Конституція України також стверджує, що «держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх

корінних народів і національних меншин України» (ст. 11), а також про те, що «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави» (ст.11) [17].

Таким чином, реалії сучасного світу сприяють і розвитку національної свідомості, зростанню значення ментальних характеристик членів суспільства, що є характерним для сучасного політичного життя, і визнанням толерантності як основи співжиття й співпраці різних людей у спільному соціальному середовищі. Успішна співпраця, з урахуванням певних ментальних характеристик, приводить до продуктивного розподілу ресурсів у сфері праці.

Можна згадати в цьому плані не лише славнозвісні швейцарські годинники, японську електроніку та ін., а й визнаних у країнах СНД вітчизняних майстровитих будівельників Закарпаття, організаторів розвитку туристичної галузі Карпатського регіону, опішнянських майстрів народних промислів на Полтавщині тощо, у той час як розвиток південно-східного регіону України сприяв організації потужного промислового виробництва, формуванню великих промислових колективів з виробленням у їхніх членів специфічних колективістських ментальних характеристик.

Якщо ж говорити про проблеми ортодоксального релігійного екстремізму й демонстративного егоїстичного націоналізму, що посилились в останні десятиріччя, то нові можливості для самобутнього розвитку в цих випадках, як правило, використовуються насамперед зовнішніми силами для реалізації своїх цілей у геостратегічному масштабі і не є закономірністю сучасного суспільного розвитку. Це вже підтверджено і доктриною «спрямованого хаосу», що реалізується на африканському континенті, націоналістичним змістом так званих «кольорових революцій» та ін.

У цілому ж загальнокультурний рівень розвитку сучасного суспільства, особливо ж з розвитком його інформатизації, забезпечує можливість гармонійного розвитку націй, як самостійного, так і в складі національних меншин у багатонаціональних державах. І про це свідчить сучасна суспільна практика багатьох держав, об'єднаних спільним поняттям Заходу. Національні меншості, з їхньою специфічною ментальністю, мають можливість вносити свій внесок у розвиток власного етносу, беручи активну участь у вирішенні загальнодержавних проблем, збагачують суспільну практику оригінальними рішеннями актуальних проблем, налагоджуючи продуктивні мости міжнаціональної співпраці, ефективних інформаційних обмінів.

Фактор ментальних особливостей в інформаційному суспільстві набуває зростаючого прикладного значення у зв'язку:

– зі зростаючою інтенсивністю інформаційних обмінів між націями й державами, між різними соціальними структурами на внутрішньодержавному рівні, необхідністю збереження й розвитку унікальних ментальних традицій в інтересах подальшої суспільної еволюції;

– з організацією спільного виробництва (спільних підприємств, у т. ч. із зарубіжною участю, міжнародної економічної кооперації, ТНК), спільної діяльності (наукової, освітньої, у сфері екології та ін.) різних за ментальними ознаками об'єднань людей, із урахуванням ментальних характеристик ділових партнерів;

– з інтенсифікацією сучасних ринкових обмінів; із удосконаленням процесу міжнародної організації праці;

– з розвитком суспільствознавчих наук, наукового осмислення нової суспільної організації;

– зі зростанням суспільної уваги до введення в загальносуспільний обіг національних інформаційних ресурсів, що є культурним надбанням попередніх поколінь сучасної цивілізації;

– при нейтралізації рецидивів інформаційних воєн та міжнародного інформаційного тероризму.

Треба зазначити, що толерантність, взаєморозуміння в міжнаціональних відносинах особливо важливою нині є в сучасному інформаційному виробництві. Це пояснюється насамперед тією обставиною, що у звичайному технологічному процесі будь-якої людської діяльності продукування нової інформації, як правило, випереджає будь-яку іншу діяльність, оскільки будь-яка осмислена робота має здійснюватись на підготовленому інформаційному базисі. Випереджаюче виробництво нової інформації, таким чином, значною мірою входить у сферу невідомого, дискусійного, не повністю підтвердженого суспільною практикою. При цьому зростає значення впливів на даний процес різних ментальних факторів, дискусій на базі цих впливів, і при грамотній організації цих процесів оригінальність ментальних підходів до вирішення складних проблем сучасності може стати ефективним резервом інноваційного розвитку.

1.2. Інфотворче середовище України в контексті прояву національних ментальних особливостей

Характерною особливістю вітчизняного інформаційного виробництва протягом останніх десятиліть є робота в умовах хронічного недофінансування поряд із серйозними економічними проблемами трансформаційного періоду пере-

ходу до ринкової системи господарювання й нових ідеологічних орієнтирів. Значущість національного інформаційного виробництва як важлива умова достойного позиціонування України в міжнародній спільноті на етапі розвитку інформаційного суспільства [18] обумовлює необхідність особливої уваги до вивчення національної специфіки інфотворення, визначення ресурсу ментальних особливостей українців як джерела оптимізації інфотворчої діяльності.

При розгляді цього питання слід зазначити, що формування української, як і будь-якої іншої, ментальності, залежачи від значної кількості факторів, що на різних історичних відтинках часу набувають то більшого, то меншого значення, в основному ж визначається трьома основними причинами:

- природними умовами тривалого існування етносу;
- специфічними духовними традиціями, сформованими протягом існування етносу;
- специфікою впливів сталого соціального оточення протягом певного періоду перебування в ньому індивіда.

Впливи цих причин якраз найбільшою мірою відображаються в структурі ментальності, визначеній С. Грабовським при розгляді поняття ментальності в суспільних науках [19].

При цьому «шари підсвідомого», очевидно, є шарами найбільш давньої фіксації досвіду людського існування, відображені насамперед в емоційній сфері. Їх створення відбувалося на ранніх етапах її становлення шляхом фіксації насамперед через досвідний, «дотеоретичний», за термінологією І. Бичка, метод фіксації інформації в людській свідомості [20]. Користуючись цим методом освоєння дійсності, людина, на базі досвіду корисного, перевіреного практикою впливу на навколишнє середовище, з допомогою насамперед рухонаслідування, формувала своє реагування на прояви навколишньої дійсності, відображала одержаний досвід у пам'яті, що при багатократному повторенні «переплавлявся» в емоції. Емоційна сфера при цьому заклала основи ментальності, на якій у практичному застосуванні вибудовувався характер.

Дані складові ментальності формувалися в сиву давнину, протягом тривалого періоду історії людей на початкових етапах їх соціалізації, коли їхній вплив на навколишню дійсність був ще не завжди успішним для її перетворення і первісні люди змушені були або ж мігрувати за сприятливими природними умовами, або ж зникнути. При цьому розвиток емоційної сфери сприяв належному реагуванню на прояви навколишньої дійсності й розвитку виду. Оскільки ці ментальні характеристики формувалися протягом тисячоліть, вони є найглибшими й найстійкішими в людській свідомості.

Шари духовних традицій у ментальності відображають ті етапи соціалізації, коли впливам навколишньої дійсності людські спільності успішно стали протиставляти організовані зусилля, відчули їх ефективність і стали зберігати досвід соціальної організації в усіх формах його відображення через символічну святково-обрядову сферу, художньо-естетичний метод фіксації соціальної інформації. Ці духовні традиції у формуванні ментальності посіли важливе місце поряд з формуванням і розвитком сталих соціальних структур, удосконаленням символічних форм досвідного спілкування, розширенням функцій писемного спілкування, а також релігійного освоєння дійсності. Певне значення вони мають і в сучасності, сприяючи розвитку ментальних характеристик сучасних націй.

Специфіка впливів сталого соціального оточення протягом певного періоду перебування в ньому індивіда відображається розвитком усіх форм соціальних зв'язків між людьми, дедалі більш ефективних форм інформаційних обмінів, застосуванням усіх основних принципів, методів і форм інформаційного впливу на особу й суспільство. Такі впливи набули особливого значення з формуванням націй. Їх протистояння загострилося в добу імперій, багатонаціональних держав з постійним відстоюванням національних інтересів і між націями в самих державах, і між державами при розв'язанні наявних суперечностей. У період активізації глобальних процесів у загальноцивілізаційному масштабі ці процеси набувають нової значущості й гостроти, оскільки пов'язані із забезпеченням життєздатності сучасних націй і держав. Їх конструктивне вирішення має відкрити етап ефективного використання ментальної різноманітності людства на благо загальноцивілізаційного розвитку.

Глибина інтенсивності проникнення кожної зі складових формування ментальних характеристик людини значною мірою залежить від часових меж цих впливів, що забезпечують нейробіологічну усталеність фізіологічних особливостей людини. Від тривалості впливів, таким чином, залежить глибина їх проникнення у свідомість і «підсвідомість» людини, їх стійкість до зовнішніх подразників.

У зв'язку з цим видається поспішним абсолютизований висновок про те, що «духовна криза сьогодення може розглядатися як своєрідна реакція певним чином зорієнтованих ментальних настанов господарювання доби “пізнього соціалізму” на нові умови існування» [21]. По-перше, викликає заперечення представлення «доби “пізнього соціалізму”» як якоїсь всемогутньої сили, що могла знівечити традиційну українську ментальність, що формувалася протягом багатьох століть і стійко переносила спроби всіх збирачів імперій, що робили зама-

хи на її своєрідність. Крім того, період 80-х років минулого століття, якщо йдеться про нього, був якраз періодом розвалу соціалістичної ідеології, за яким абсолютно логічно відбувся розвал союзної держави і якогось особливого містичного впливу на українську ментальність просто не міг здійснити. Приведення цього аргументу, однак, не заперечує факту негативних впливів даного періоду в житті українців, хоча й спрямоване проти їх абсолютизації.

По-друге, уся попередня історія розвитку української ментальності свідчить про комплексний вплив на її розвиток усіх сфер суспільного життя, а не лише панівної ідеології. Перехід на ринкові форми господарювання без наявності якої-небудь логіки трансформаційних процесів, зростання «дикого капіталізму» на основі неефективної приватизації та зубожіння значної частини населення, втрата більшістю населення яких-небудь зрозумілих соціальних перспектив, моральна порожнеча тощо були насправді не менш дієвими факторами впливу на особливості світовідчуття й поведінки, ніж дискредитовані соціалістичні ідеали. Таким чином, прихильники «чистої науки» в Україні роблять недобру послугу своєму народові, у запалі критики «атавізмів психології радянської доби», звинувачуючи його в пасивності, у комплексі меншовартості, беспорядності й споживацьких надіях на гуманітарну допомогу [22]. Такі характеристики із задоволенням повторюються недоброзичливцями сучасної України, створюють додаткові труднощі для наших заробітчан за кордоном, що опиняються там не з власної волі, є негативним аргументом для залучення кредитів до української економіки, до всіх форм міжнародного співробітництва.

Водночас енергія, з якою деякі вітчизняні дослідники намагаються виставляти у своїх дослідженнях наявні й надумані ментальні недоліки українців, заслуговує на краще й корисніше застосування. Адже в умовах посилення характерних особливостей інформаційного суспільства і його вимог щодо подальшого розвитку кожної нації та держави, що спостерігається сьогодні в усіх регіонах світу, потрібна максимальна концентрація зусиль, наявних ресурсів і резервів, у тому числі й урахування ментальної специфіки націй, для забезпечення належного внеску в загальноцивілізаційний розвиток, достойного позиціонування України в системі міжнародних відносин.

Це позиціонування в сучасному світі має надзвичайно важливе значення й досить усталені ознаки. Адже вже сьогодні, на базі аналізу суспільної практики, суб'єкти глобального інформаційного простору досить рельєфно поділяються на чотири основні групи:

– ті, що на сьогодні слабо включені у світову інформаційну мережу, не мають технологічних можливостей для обробки інформації, у незначних обсягах

поставляють інформацію у світову інформаційну базу, практично не здійснюють адаптації використовуваної із зовнішніх джерел інформації і, таким чином, зазнають її неконтрольованого впливу;

– ті, що не досить активно включені до світової інформаційної системи, мають більш-менш задовільні технологічні можливості для ціле-спрямованого відбору потрібної інформації з глобальної системи джерел, мають змогу з певною адаптацією її використовувати для власного розвитку, однак, на нинішньому етапі розвитку не мають можливості як повноправні партнери основних виробників нової інформації позиціюватися на світовому ринку інформаційних послуг із власною інформацією;

– ті, які користуються можливостями світового інформаційного простору на базі використання певного асортименту сучасних технологій відбору, збереження й поширення інформації, організують у певних сферах інформаційної діяльності виробництво власного інформаційного продукту та є учасниками роботи ринків інформаційних послуг, реалізуючи на них свій інформаційний продукт;

– ті, що, використовуючи найновіші технології, у тому числі у сфері організації праці, високоефективно реалізують можливості світової інформаційної бази, виготовляють інформаційні продукти з урахуванням власної ідеології, власного виміру «якості життя», утверджують свої уявлення про якість життя у світі за допомогою утвердження власних інформаційних продуктів, диференційованих для різних категорій споживачів, відповідно до уявлюваної їх ролі в системі глобальних взаємовідносин.

Остання група може бути яскраво представлена сучасними транснаціональними медіа-корпораціями з величезними за обсягами надприбутками. Як зазначає О. Зернецька, «стратегія диверсифікації мультимедіа – ТНК через операції злиття, придбання, створення стратегічних альянсів з міжнародними, міжміськими та локальними телефонними компаніями, супутниковими, кабельними й телерадіомовними системами та комп'ютерними фірмами суттєво розширює глобальні стратегії мультимедіаімперій і розцінюється їх власниками як перепустка в ХХІ ст.» [23].

У процесі розвитку інформаційного етапу розвитку сучасного суспільства вже визначилася система нових внутрішньоцивілізаційних протистоянь, впливів і суперечностей від характерних для індустріального суспільства енергетичних до інформаційних, інформаційно-технологічних.

Нерівномірність реальної участі в розвитку сучасних інформаційних процесів, або ж, за О. Неклессою [24], явище нової глобальної ієрархії створює пере-

думови також і до інших, негативних проявів глобалізації. Зворотною стороною світового розподілу праці стало вираження економічної нерівноправності, що проявляється, зокрема, у стрімкому наростанні екологічних проблем у регіонах, які стають придатками в масштабі світового господарювання, у районах з концентрацією підприємств зі шкідливим виробництвом, де великі, насамперед транснаціональні, компанії здобувають додаткові прибутки за рахунок економії коштів на нейтралізації шкідливих відходів виробництва та відновлення загубленої природи.

З урахуванням усього комплексу позитивних і негативних факторів розвитку глобальних процесів на основі інформатизації набуває особливої гостроти питання про активізацію націй і держав в інформаційному виробництві та інформаційних обмінах як питання забезпечення життєздатності в нових умовах. На базі досвіду суспільного розвитку останніх десятиріч можна стверджувати, що, по-перше, історичну перспективу матимуть ті національні спільності, які зможуть здійснювати суспільно значущий внесок у розвиток й ефективно використання загальноцивілізаційної інформаційної бази, глобальних інформаційних ресурсів, зуміють ефективно організувати найважливіше для нашого часу виробництво – виробництво інформації.

По-друге, будь-яка з існуючих націй сьогодні має перспективу для свого збереження й розвитку за умови опори на власну інформаційну базу як повноправну складову глобального інформаційного простору. При цьому під повноправною складовою розуміється база, поповнювана постійно важливою, суспільно значущою інформацією. Звичайно ж, генеруючи інформацію для своєї інформаційної бази, для реалізації тих чи інших міжнародних проектів, вона має співвідносити нову інформацію з уже наявною в глобальному інформаційному просторі, має використовувати існуючі вже масиви інформації в нерозроблених нею напрямках. І тому повинна мати механізми ефективного відбору й використання необхідних інформресурсів.

Проблема дієвого використання інформаційних ресурсів є важливою саме в нинішній період, період входження в нове суспільство у зв'язку з технологічними особливостями зближення інформації з виробництвом і перетворенням самої інформації у фактор виробництва.

Слід зазначити також, що в глобальній організації виробництва якраз людські спільності, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи в міжнародному поділі праці, спираючись на використання якостей присущої їм ментальності. Цей фактор посилюється опорою на використання культурних – у широкому розумінні цього слова – надбань попередніх поко-

лінь цієї нації з усією своєрідністю їхнього світо-сприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, використовуваних в інтересах загальноцивілізаційного розвитку, введення в загальнокультурний обіг.

У зв'язку з розгортанням характерного для інформаційного суспільства масового інформаційного виробництва важливим є визначення в цьому процесі місця для України, якомога повнішого використання специфічних національних ментальних характеристик у цьому процесі. У розвитку цих поглядів можуть конструктивно знадобитися результати роботи вітчизняних дослідників.

Так, уже сьогодні продуктивними для врахування при визначенні українського сегмента в міжнародному інформаційному виробництві є визначені вітчизняними дослідниками такі ментальні особливості наших співвітчизників, як терплячість і витривалість, працелюбність, прагнення до спокійної, незалежної, сповненої життєвої філософії праці [25]. У зв'язку з цим заслуговує на увагу думка видатного українського філософа Г. Сковороди про необхідність врахування природної схильності працівника до певного виду діяльності, визначення для нього «сродної» праці, генетично найбільш оптимальної для індивіда, у якій він є найбільш продуктивним і від якої отримує найбільше задоволення [26].

Уже нині можна стверджувати, що такі природні якості можуть бути продуктивно використаними під час вирішення складних проблем, пов'язаних з обробкою, структуруванням великих обсягів нової інформації, продукуюваної міжнародною спільнотою.

Торування нових шляхів організації суспільного життя на інформаційному етапі розвитку людства, інколи дуже нелегких і нестандартних, обумовить потребу в таких характерних для українців якостях, як здатність за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання [27].

Ще одна дуже важлива ментальна характеристика наших співвітчизників, про яку говорив П. Чубинський, пов'язана з глибокою повагою до приватної власності, приватного життя, – розвинута ідея міцної особистості українських селян, що, за його твердженням, «пронизує їхнє господарство та сімейний лад»¹. Міжнародній співпраці, міжнародним інформаційним обмінам може сприяти природна українська толерантність до інших народів та культур [28], близькість до ідейної основи життя Заходу і водночас сприйняття цих ідей і фактів життя «через призму свого

¹ Цит. за: Присяжнюк Ю. П. Ментальність українського крест'янства в умовах капіталістическої трансформації общества // Український історичний журнал. – 1999. – №3. – С. 23–32.

усталеного світобачення» [29].

При цьому нинішній розвиток соціальної структури суспільства під впливом глобалізму підтверджує прозоре бачення майбутнього при аналізі ментального потенціалу українців ще в XIX ст. Водночас М. Драгоманов доводив невідповідність класичної держави в уявленні його сучасників ментальним потребам українців. Він стверджував, що ці люди «переросли державні спілки й прямують волею й неволею до якихось інших»[30]. І сьогодні під впливом удосконалення і інформаційної, і соціальної структури суспільства відбувається пошук нової суспільної організації інформаційної доби, у ментальних проявах передбачуваної українцями.

Найприкметнішою рисою українців В. Антонович вважав демократичність, вбачав у ній етнонаціональну істоту, специфікацію українства [31]. З його точки зору українець є українцем, поки він демократ. Ненародний, недемократичний українець – це *contradiction in adjecto* [32].

Практичне використання національного ментального потенціалу України у визначенні оптимальної участі в міжнародному поділі праці інформаційного періоду розвитку суспільства потребує, таким чином, по-перше, об'єктивного вивчення відповідних національних особливостей; по-друге, організації технологічних процесів інформаційного виробництва з урахуванням цих характеристик. Глобальні процеси сучасності на базі світової інформатизації набувають дедалі більш відчутного прояву в усіх регіонах світу і стали вже незворотним, обов'язковим фактором суспільного життя.

І можна стверджувати, що перспективи сучасного національного розвитку України істотно пов'язані з використанням усієї сукупності наявних ресурсів, у тому числі й соціально-психологічних, вивченням й ефективним використанням ментальних особливостей українців у міжнародному поділі праці, міжнародному інформаційному виробництві. Враховуючи сучасні тенденції розвитку глобалізації, уже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації нашої країни в міжнародному розподілі праці, зробити їх пріоритетними в дальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання культурних надбань, традицій минулих поколінь, ментальних характеристик у вирішенні актуальних проблем сьогодення. По-перше, вони мають вносити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційної інформаційної бази, для цього створити конкурентоспроможні механізми зі створення нової і використання наявної інформації, розвинути систему підготовки відповідних фахівців, удосконалювати різноманітні форми залучення дедалі більшої кількості представників цієї людської спільності до процесу інфотворення.

По-друге, використовуючи наявні можливості нації та держави, відповідний міжнародний досвід, виробити ефективну систему можливих і потрібних заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їхньої національної своєрідності.

Ще один аргумент на користь позитивної перспективи збереження й розвитку людських спільностей, заснованих за національною ознакою, полягає, очевидно, у самій логіці об'єктивного процесу розвитку людства. Перед ним постають все більш складні проблеми, для вирішення яких дедалі частіше потрібна мобілізація не лише ресурсів, яких самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й усього загальноцивілізаційного досвіду. «Набутий за всю його свідому історію досвід, наявні знання, добуті всіма націями і народами планети в усій їх багатогранності сприйняття й освоєння навколишньої дійсності, в загальному цілому і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, в яку перетворилось людство. І чим різноманітнішим, багатограннішим є досвід, а відповідно, інформація, в якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою...» [33]. У зв'язку з цим, без надмірного оптимізму, однак, можна прогнозувати, що нова інформаційна цивілізація, яка сьогодні народжується, зможе краще оцінити значення вільного, безперешкодного розвитку націй, ніж нинішня, індустріальне значення наявних в її розпорядженні корисних копалин. І тим самим забезпечить себе необхідним резервом життєздатності.

Список використаних джерел до розділу 1

1. *Грабовський С.* Поняття ментальності в суспільних науках / С. Грабовський // Генеза. – 1995. – № 1 (3). – С. 8.
2. *Зибцев В. М.,* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – К. : Норд-прес, 2005. – С. 12.
3. Латинско-русский словарь. – М. : Русский язык. – 1961. – С. 420.

4. *Подвезько М. Л.* Англо-український словник / Подвезько М. Л. – К. : Радянська школа, 1959. – С. 353.
5. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 4.
6. *Гуревич А. Я.* Послесловие / Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. – М.: 1992. – С. 355–356.
7. *Квіт С. В.* В пошуках українського стилю / С. В. Квіт // Укр. проблеми. – 1991. – № 4/5. – С. 12–22.
8. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – С. 27.
9. Там само. – С. 26.
10. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 376.
11. Там само. – С. 376–377.
12. *Кримський С.* Запити філософських смислів / С. Кримський. – К. : Паран, 2003. – С.45.
13. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2011. – 191 с.
14. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – С. 45.
15. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України : [монографія] / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик. – К., 2013. – 220 с.
16. Там само.
17. Конституція України [Електронний ресурс] : закон № 254 к/96-вр, чинний, поточна редакція від 06.10.2013 // Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254_k/96-вр. – Назва з екрана.
18. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005.– С. 58–71.
19. *Грабовський С.* Поняття ментальності в суспільних науках / С. Грабовський // Генеза . – 1995. – № 1 (3). – С. 8.
20. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005. – С. 34.
21. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучас-

ний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – С 142.

22. *Власюк О.* Людський вимір: реалії та перспективи України / О. Власюк, Б. Парахонський, С. Пирожков // Політика і час. – 1995. – № 2. – С. 30–37.

23. *Зернецька О. В.* Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини / О. В. Зернецька. – К. : Освіта, 1999. – С. 333.

24. *Неклеса О. І.* ORDO QUARDO – четвертий порядок: пришествя постсучасного світу / О. І. Неклеса // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика / укл. Кононов І.

25. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – С 65.

26. *Сковорода Г.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати, притчі, прозові переклади. Листи / Г. Сковорода. – К. : Наук. думка., 1983. – 412 с.

27. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – С. 65.

28. *Костомаров Н.* Две русские народности / Н. Костомаров. – К.; Х. : Вища шк., 1991. – С. 68.

29. *Зибцев В. М.* Господарський менталітет України: теорія, історія та сучасний стан / В. М. Зибцев, В. Ю. Попов. – С. 67.

30. *Драгоманов М. П.* Переднє слово [До «Громади» 1878] / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране. – К., 1991 – С. 417.

31. Проблеми теорії ментальності / відп. ред. М. В. Попович. – К. : Наук. думка, 2006. – С. 376

32. *Антонович В. Б.* Погляди українофілов / В. Б. Антонович // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К., 1995. – С. 148

33. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005.– С. 71.

Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1. Організаційні засади розвитку національного електронного науково-інформаційного простору

Об'єктивні процеси розвитку людського суспільства привели до пере-

осмислення ролі інформації як у системі стратегічних ресурсів, що визначають рівень соціально-економічного розвитку країн, так і в реалізації прав і потреб особистості в суспільстві. Інформація сьогодні – серед найважливіших стратегічних ресурсів розвитку людства. На новому етапі розвитку суспільства завдяки еволюції засобів зв'язку, широкому використанню інформаційно-комунікаційних технологій істотно збільшується інтенсивність інформаційного обміну, а основним типом діяльності має стати обробка інформації та генерування нового знання.

Серед головних ознак інформаційного суспільства поряд зі створенням та розвитком ринку інформації і знань як фактора виробництва, переходу інформаційних ресурсів суспільства в реальні ресурси соціально-економічного розвитку, зростання ролі інформаційно-комунікаційної інфраструктури в системі суспільного виробництва, фахівці виділяють формування національного інформаційного простору як частини світового інформаційного простору.

Попри те, що термін «інформаційний простір» має широке застосування в науковій літературі, зберігається певна розмитість його як наукового поняття, розглядатимемо інформаційний простір як середовище певних інформаційних взаємодій та сферу відносин між людьми й спільнотами з приводу інформації. Основними компонентами будь-якого інформаційного простору є інформаційні ресурси, засоби інформаційної взаємодії та інформаційна інфраструктура з засобами інформаційного виробництва включно. На нинішньому етапі еволюції суспільства саме наукова інформація є джерелом розвитку, і науково-інформаційний простір як сегмент національного інформаційного простору є середовищем інноваційних перетворень у суспільстві.

У цілому ж національний інформаційний простір – поняття багатовимірне, що в сукупності своїх характеристик тією чи іншою мірою, залежно від місця в загальноцивілізаційній ієрархії, відображає власну національну своєрідність та своєрідність ментальних характеристик. Здебільшого, це поняття дещо спрощено й однобічно використовують у сфері політологічних, соціальних досліджень, де він декларативно розуміється як системоутворювальний фактор національного життя, розвитку суспільних відносин та процесів, функціонування якого є важливим чинником суспільно-політичної консолідації, розбудови громадянського суспільства, патріотичного згуртування, забезпечення економічного, духовного поступу України. Відповідно до цього питання розбудови національного інформаційного простору активно розглядаються в контексті законодавчого врегулювання, особливо в плані діяльності ЗМІ, медійних ресурсів, мовної і культурної політики держави, підтримки національного інформаційного продук-

ту, українського книговидання, крім того – захисту національного інформаційного суверенітету, протидії зовнішнім інформаційним впливам на українське суспільство [1]. На жаль, при цьому менше уваги приділяється національному інформаційному просторові в його сутнісному й змістовному виявах – як середовищу інформаційних комунікацій, системи інструментів піднесення науки, освіти, культури.

Дослідження останніх років, здійснені фахівцями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, дали можливість виявити всю складність побудови та функціонування національного інформаційного простору, довели, що він охоплює політичні, територіальні, соціально-комунікаційні, технологічні складові, інформаційні ресурси, всю багаторівневу інфраструктуру їх організації, систему взаємодії між виробниками, зберігачами, розповсюджувачами, користувачами інформації, характеризується структурованістю і впорядкованістю [2, с. 124–128]. З огляду на це, національний інформаційний простір заслуговує не лише на захист, але й потребує систематичних і цілеспрямованих зусиль для забезпечення його комплексного розвитку й удосконалення, зокрема, розбудови таких його важливих складових, як наукова й освітня.

Національний науково-інформаційний простір – це середовище інтеграції, опрацювання й поширення наукових даних, обміну новими знаннями, обговорення завдань і результатів наукових досліджень, питань організації наукового пошуку, координації дослідницьких зусиль, творчої комунікативної взаємодії наукових колективів і окремих спеціалістів, підтримки інтелектуальних змагань професійних наукових співтовариств. Його функціонування забезпечують численні й досить різноманітні складові – системи інформації, зокрема, науково-організаційного плану, що підтримуються науковими установами, академіями наук, міністерствами й відомствами, університетами, регіональними владними структурами; наукова періодика, друкована й електронна; нарешті, – бібліографічні, реферативні, наукометричні бази, ресурси нормативної та патентно-ліцензійної інформації, книжкові та документні фонди, створені бібліотеками та спеціалізованими центрами науково-технічної інформації. Чимала роль у життєдіяльності науково-інформаційного простору належить також організації і проведенню наукових форумів різного рівня.

Останнім часом у зв'язку з розвитком мережевих комунікацій дедалі більшого значення у функціонуванні *науково-інформаційного простору* набуває його *електронний бібліотечний* сегмент. Він відчутно перебирає на себе функції, які раніше реалізовувалися за допомогою друкарських технологій та безпосереднього спілкування науковців, і суттєво розширює уявлення про роль і

місце бібліотек у науково-інформаційних комунікаціях.

Специфіка світового електронного науково-інформаційного простору полягає у тому, що він, будучи за своєю природою глобальним, водночас виступає розподіленим на окремі національні, транснаціональні й регіональні сегменти. Організовані за законами інформаційного ринку, вони значною мірою є не лише засобами обміну науковими даними, співпраці науковців різних країн, але й виступають потужними інструментами забезпечення розвитку наукових досліджень, піднесення національного наукового потенціалу, захисту наукових пріоритетів, науково-технічної і економічної експансії, конкурентної боротьби.

Україна, у якій національний електронний науково-інформаційний простір ще не сформовано повною мірою, гостро відчуває це на собі. Зазначене виявляється, насамперед, у двох спрямуваннях: по-перше, через недостатню напрацьованість критичної маси власного національного науково-інформаційного ресурсу, який би окреслював вітчизняні наукові пріоритети, можливості й досягнення української науки; по-друге, через відсутність належної інтеграції у світовий і європейський науково-інформаційний простір. Рівень доступу до міжнародної наукової інформації, так само як і обсяг присутності в її масивах є, на наш погляд, не сторонніми, незалежними від наших зусиль чинниками, а важливими характеристиками розвитку саме національного електронного науково-інформаційного простору. Звідси – несаможиттєвість, значна інформаційна залежність української наукової сфери від зарубіжних систем наукової інформації, яку не можна плутати з органічною інтеграцією до них: швидше, навпаки, слід говорити про існування відчутної поки що ізоляції.

Формування в Україні продвинутого електронного національного наукового інформаційного простору важливе не лише для забезпечення потреб наукових досліджень та навчання. Воно є нагальним завданням у плані зміцнення інтелектуальної незалежності України, інтенсифікації інформаційних обмінів між дослідницьким сектором і потенційними споживачами наукової продукції та технологічних розробок, як необхідних умов здійснення модернізації всіх сфер життя, виходу країни на шляхи динамічного інноваційного поступу, розбудови сегментів високотехнологічного суспільства знань, інтеграції Української держави у світовий науково-інформаційний та культурний простір.

Зазначене завдання є масштабним і комплексним. Воно вимагає, зокрема, значних і скоординованих повсякденних організаційних зусиль, оскільки не може бути вирішене лише за допомогою нормативно-законодавчого регулювання, або шляхом формуванням цільових державних науково-технічних чи культурних програм (хоча прийняття й реалізація їх за певними конкретними на-

прямами є конче необхідними). Для досягнення поставленої мети важливим є здійснення узгодженої державної політики, формування системи багатопланової вертикальної і горизонтальної координації дій міністерств і відомств, наукових установ і закладів освіти і, не в останню чергу, бібліотек – спеціалізованих наукових, публічних, університетських та інформаційних центрів, активного задіяння зусиль і можливостей бібліотечного фахового співтовариства, громадських організацій. Усі вони мають великий досвід і можливості інтеграції, систематизації, опрацювання й поширення знання, багаторічні напрацювання в цій сфері.

У зв'язку з цим важливо зосередити увагу перш за все на деяких вузлових проблемах організаційної підтримки розвитку бібліотечного сектору національного електронного науково-інформаційного простору, насамперед тих, вирішення яких є нині назрілим завданням.

Насамперед видається за доцільне в сучасних умовах не лише розширити державну фінансову підтримку діяльності бібліотек у сфері розвитку їх електронних інформаційних ресурсів, а й запустити механізми внутрішнього саморозвитку науково-інформаційного простору на базі механізмів реалізації відповідних суспільних запитів, формування в Україні цивілізованого інформаційного ринку. Зрозуміло, помітне місце в цій справі повинно належати також ініціативі ділових кіл, науково-інформаційним бізнес-структурам. Проте практика показує, що вони готові працювати лише у високоприбуткових сегментах інформаційного ринку і це цілком зрозуміло. За таких умов, особливого значення набуває усунення штучних перепон повноцінному виходу на цей ринок українських державних бібліотек і інформаційних центрів, які, хоча й мають величезний потенціал і досвід роботи, у реаліях сьогодення перебувають у дуже нерівних умовах стосовно недержавних структур. Ідеться не лише про їх український недостатній фінансовий забезпечення, відсутність необхідного технічного оснащення. Проблема полягає в тому, що нині державні бібліотеки в економічному плані працюють лише «собі на збитки», хоча їхні фонди й напрацювання в умовах невідрегульованого інформаційного ринку неконтрольовано використовуються, нерідко досить некваліфіковано, у власних комерційних інтересах недержавними інформаційними структурами, причому з кричущими порушеннями прав інтелектуальної власності. Для перевірки цього твердження достатньо звернутися до аналізу контенту «сірих» веб-сайтів Інтернету. Він значною мірою дублює змістове наповнення бібліотечних ресурсів, поєднуючи незаконну публікацію наукових матеріалів з розміщенням агресивної комерційної реклами. На жаль, на практиці, скільки-небудь ефективних засобів боротьби з цим явищем

в Україні не існує.

Завдання, що стоять перед державними установами бібліотечно-інформаційної сфери, вимоги, які висуває до них суспільство, владно диктують необхідність надання їм широких можливостей не лише економічного, а й організаційного, управлінського маневру. Певні організаційні невдачі програми «Бібліотека-XXI» з недосить конкретною чіткістю концептуальних засад, змістовного наповнення, адресного спрямування, особливо яскраво засвідчило незрілість принципового перенесення центру тяжіння у вирішенні багатьох проблем з адміністративного планування на організацію гармонійного поєднання вертикальної і горизонтальної координації діяльності. Така координація більш природно, з урахуванням національної специфіки сприймається бібліотечно-інформаційним професійним співтовариством і сприяє розвитку корпоративної взаємодії бібліотек та інформаційних центрів різного відомчого підпорядкування як на рівні обміну інформацією, так і кооперації для реалізації спільних наукових проєктів. Кооперативні підходи знаходять в організації цієї діяльності розуміння в середовищі українських бібліотечних працівників ще й тому, що співвідносяться з відповідними ментальними характеристиками.

Як відомо, головним «камнем спотикання» при організації єдиного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів була задекларована можливість фактичного підпорядкування та можливість розпоряджатися цим депозитарієм для юридичної особи, не пов'язаної з бібліотечними установами й авторами інформаційних продуктів, що далеко не завжди є коректним з огляду на дотримання прав інтелектуальної власності та економічні інтереси самих бібліотек. Спільними зусиллями фахівців тоді вдалося повернутися до концепції розбудови розподіленої системи зберігання електронних бібліотечних ресурсів. Однак результатом цієї перемоги стала фактична відмова від плідних ідей формування інтегрованого довідково-пошукового апарату, запровадження в Україні корпоративної каталогізації, створення системи координації робіт з оцифрування цінних рукописних, книжкових і газетних фондів. Зазначені проблеми є актуальними і потребують свого вирішення на принципово іншій організаційній основі.

Зокрема, дієвими складовими формування єдиного електронного бібліотечного науково-інформаційного простору можуть стати корпоративні сховища інформації банків і баз, електронних бібліотек і колекцій, відкритих (поповнюваних користувачами) архівів, створення віртуальних дослідних лабораторій для інтеграції зусиль з розробки певних актуальних проблем спеціалістів різних регіонів України, розширення кооперації з зарубіжними бібліотечними центра-

ми. Цілком реальною є перспектива створення гнучкої системи взаємного доступу до ресурсів бібліотек-партнерів шляхом формування системи віртуальних читальних залів; взаємообміну та взаємовикористання електронних інформаційних ресурсів. Необхідно розвивати корпоративну міжбібліотечну систему цільового забезпечення інформацією потреб виконання науковими установами завдань державних науково-технічних програм, досліджень із пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, проблем інноваційного розвитку, екології тощо.

При цьому дуже важливо уникати застосування «глобальних» адміністративних рішень, тяжіння до централізації і жорсткої регламентації всієї науково-інформаційної справи, вольового використання важелів, які порушують права інтелектуальної власності, завдають шкоду економічним інтересам і зацікавленням учасників інформаційного середовища, виробникам й власникам інформаційних продуктів.

Світовий досвід показує, що дієвим практичним організаційним інструментом вирішення окреслених завдань мають бути і нормативні документи та управлінські рішення державних органів, і напрацювання нових технологічних рішень у сфері організації національної інформатизації фаховим науковим співтовариством. Продуктивним, як доводить практика, у цьому напрямі є створення провідними бібліотечними установами спільних планів, методичних засад і правил поведінки в інформаційному середовищі, своєрідних «конвенційних угод» між найбільш авторитетними установами та організаціями щодо застосування взаємоприйнятних системотехнічних рішень, координації роботи, розподілу сфер участі в інформаційному забезпеченні потреб науки.

Особливою мірою це стосується узгоджень у виробленні та реалізації учасниками інформаційного процесу політики в галузі впровадження й застосування новітніх бібліотечно-інформаційних технологій. Як показує багаторічний світовий і вітчизняний досвід, успішний розвиток електронного інформаційного простору вимагає використання апробованих у багатьох країнах технологічних рішень, розроблених провідними світовими виробниками, які працюють на масштабному ринку, мають необхідні ресурси й стимули для постійного вдосконалення своїх продуктів. На їх основі, зокрема, необхідно розбудовувати системи навігації по ресурсах, їх корпоративної каталогізації, побудови електронних бібліотек. У системо-технічному забезпеченні особливо важливо уникати застосування таких рішень, які по суті своїй є для розробників «разовими», не несуть у собі потенціалу до продовження й саморозвитку на тривалу перспективу.

Завдання комплексного розвитку вітчизняного електронного науково-інформаційного простору вимагають скоординованого формування одночасно цілого ряду його сегментів: бібліографічних, реферативних та повнотекстових ресурсів у галузі точних, природничих та соціально-гуманітарних наук, баз даних наукової періодики, окремих відносно автономних тематичних ресурсів, розрахованих на забезпечення інформаційних потреб у галузі медицини, сільськогосподарства, нарешті – спеціалізованих сайтів і тематичних сегментів соціальних мереж з проблем наукознавства і організації науки, наукометрії, науково-інформаційної, патентно-ліцензійної справи, функціонування мережі наукових установ і розвитку їх кадрового потенціалу, життєдіяльності наукового співтовариства, міжнародного наукового співробітництва. Зрозуміло, такі ресурси можуть розбудовуватися лише як розподілені, на базі багатьох бібліотек та підрозділів – академічних, відомчих, наукових установ і університетських, а також суто електронних інформаційних центрів. Зважаючи на розгалуженість такої науково-інформаційної інфраструктури, особливого значення набуває функціонування в ній великих науково-інформаційних порталів – інтеграторів, насамперед, на базі Національної академії наук України, національних академічних і галузевих державних бібліотек, інституцій науково-технічної інформації.

Системоутворювальним центром вітчизняного науково-інформаційного ресурсу в галузі точних та природничих наук виступає, безумовно, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, яка поряд із збереженням історико-культурної спадщини є, насамперед, центром, що зосереджує новітню наукову й науково-технічну літературу та електронний ресурс. Основними складовими її віртуального ресурсу є електронна бібліотека з природничих і технічних наук, систематичне формування якої нещодавно розпочато (на кінець 2013 р. – близько 30 тис. документів); заснований на принципах вільного доступу найбільший в Україні і один з найбільших у Європі репозитарій «Наукова періодика України», що нараховує на кінець 2013 р. понад 1800 назв вітчизняних фахових наукових журналів та продовжуваних збірників, близько 750 тис. статей; реферативна база вітчизняних наукових видань «Україна наукова», яка підтримується НБУВ спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України та охоплює станом на 2013 р. понад 450 тис. записів і є основою для підготовки поточних випусків чотирьох галузевих серій (1. Природничі науки; 2. Техніка. Промисловість. Сільське господарство; 3. Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво; 4. Медицина. Медичні науки) Українського реферативного журналу «Джерело» [3], а також електронна колекція авторефератів захищених в Україні дисертацій (починаючи з 1998 р., близько 65 тис.), яка, на жаль, не з вини

НБУВ з 2011 р. перестала поповнюватися.

Стан формування й перспективи подальшого розвитку зазначених сегментів консолідованого електронного ресурсу НБУВ потребують особливої уваги і невідкладного прийняття ряду нормативних актів та управлінських рішень на їх підтримку. Так, збирання електронної бібліотеки сучасної наукової літератури на основі передавання науковими установами та окремими науковцями повнотекстових версій видань до НБУВ, не зважаючи на ряд прийнятих президією НАН України відомчих актів, серйозно стримується відсутністю в законодавчій та нормативній базі з питань авторського права чітких приписів, позицією видавців, а у багатьох випадках – і небажанням самих авторів. Справа поповнення репозитарію «Наукова періодика України», який є унікальним для всієї Європи прикладом повністю відкритого для читачів загальнодержавного, тобто – міжвідомчого – журнального ресурсу, зібраного воедино на веб-сайті Національної бібліотеки, у правовому й практично-організаційному відношенні теж є досить вразливою. Вона ґрунтується нині на Порядку передавання електронних копій періодичних друкованих наукових фахових видань на зберігання до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, затвердженому спільним наказом Вищої атестаційної комісії України та Національної академії наук України від 07.07.2008 р. № 436/311, а також на наказі Мінмолодьспорту України від 17.10.12 р. № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Отже, поповнення репозитарію напряду пов'язане насамперед з вимогами до атестації наукових кадрів, але не підтверджене іншими законодавчими й нормативними актами урядового рівня. Так само перепони щодо збільшення кількості журналів, які не мають друкованих аналогів, теж пов'язані саме з правилами публікації дисертаційних статей. Вузкість і недостатність такої правової бази, її неузгодженість із рядом принципів положень чинного законодавства з інтелектуального права є цілком зрозумілою видавцям. Через це репозитарій «Наукова періодика України», особливо у попередні роки, наповнювався без вичерпної повноти. Нині ж, у зв'язку з прагненнями наукових установ до інтеграції у європейський і світовий інформаційний простір, включення наукової періодики до провідних світових баз наукометричної інформації, а отже – орієнтацією на зарубіжні стандартизовані вимоги до наукових періодичних видань, неодмінно прискориться процес формування редакціями власних веб-сайтів журналів і продовжуваних збірників, а також їх сторінок на відомчих ресурсах наукової періодики.

Уже тепер, паралельно з репозитарієм «Наукова періодика України», формується на засадах відкритого доступу, передбачених «Будапештською ініціа-

тивною» 2002 р. (Budapest Open Access Initiative), Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України, яка підтримується Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України на порталі самої НБУВ [4]. З'являються пропозиції щодо започаткування подібного відомчого електронного ресурсу на базі установ Міністерства освіти України. У цілому ці тенденції є позитивними і свідчать про розвиток та змістовне наповнення вітчизняного науково-інформаційного простору. Водночас необхідно зробити все належне для збереження й зміцнення статусу репозитарію «Наукова періодика України» НБУВ, як цілісного консолідованого загальнонаціонального ресурсу, подальшого підвищення його авторитету серед вітчизняної і зарубіжної наукової громадськості.

Досягти окреслених цілей можна єдиним шляхом – зробивши публікацію електронних версій наукових праць і періодичних видань на найбільшому науково-інформаційному порталі України престижною для вчених.

Поряд з нагромадженням у відкритих бібліотечних ресурсах електронних версій вітчизняної наукової літератури та періодики, не менше значення для розвитку фундаментальної науки в Україні має розширення доступу дослідників до провідних світових науково-інформаційних ресурсів, що зосереджуються нині переважно на потужних порталах-інтеграторах, які функціонують на комерційних засадах. Серед останніх найбільш практично важливими для України прийнято нині вважати ті, що розгорнуті одним із провідних у світі видавничих домів – нідерландською корпорацією Elsevier: повнотекстову платформу ScienceDirect Freedom Collection (всього понад 2,5 тис. найменувань журналів та серіальних збірників із 12 млн статей) та створений на її основі пошуковий інструмент – бібліометричну базу Scopus, оскільки вона охоплює не лише англomовну періодику, книги, довідники, збірники, а й інші, зокрема, регіональні видання. Зазначені інформаційні ресурси, разом з базою американського видавництва EBSCO Academic Search Complete (більш ніж 8,5 тис. повнотекстових періодичних видань, анотований покажчик до 12,5 тис. журналів та 13,2 тис. інших наукових публікацій – монографій, звітів, матеріалів конференцій) та реферативною базою INSPEC (Information Service for Physics, Electronics and Computing), створеною IET (Institution of Engineering and Technology, Великобританія), що охоплює зміст понад 5 тис. журналів та 2,5 тис. збірок, патентів і звітів – усього понад 13 млн записів, зосереджують у цілому той критичний масив найбільш важливої світової наукової інформації, який є необхідним для здійснення ефективних фундаментальних і прикладних досліджень вітчизняних наукових установ, інформаційної підтримки інтеграції України у світовий науковий і технологічний про-

стір.

В Україні першою (з 2005 р.) закупівлю доступу онлайн до баз даних Elsevier і EBSCO через механізм відкритих торгів розпочала Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, яка здійснює її для себе і провідних академічних установ – віддалених користувачів своїх електронних ресурсів. З метою більшого поширення своїх інформаційних продуктів в Україні, Elsevier нині проводить переговори також з Міністерством освіти і науки України, зокрема про організацію загальнодержавної, так званої «національної передплати». З цією метою в червні 2013 р. у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка було зібрано нараду з представниками фірми за участі проректорів більш як 100 українських університетів [5]. Останнім часом ознайомчі семінари дедалі більше організовуються компаніями Elsevier та EBSCO також на базі інших вищих навчальних закладів. При цьому EBSCO вже традиційно виступає також інтегратором-розповсюджувачем інформаційних продуктів інших провідних світових компаній.

Упродовж ряду років доступом до певних тематичних сегментів світових баз даних наукової інформації користується цілий ряд українських бібліотек, проте, у досить обмежених обсягах, відповідно до інтересів забезпечення своєї читачкої аудиторії. Так, на початку 2013 р. зусиллями НБУВ ряду установ НАН України було організовано тестовий доступ до низки провідних зарубіжних баз даних у межах світової програми Міжнародної організації інтелектуальної власності ARDI. Національна парламентська бібліотека України пропонує своїм читачам, переважно викладачам і студентам, продукти EBSCO: **Academic Search Premier** (вужчу за Academic Search Complete, але хорошу для освітніх цілей), а також цілу низку інших, порівняно невеликих баз, наприклад **Business Source Premier, Newspaper Source, MasterFILE Premier, Health Source – Consumer Edition** [6]. Практично той самий набір баз було закуплено на 2013 р. Науковою бібліотекою імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка [7].

Тимчасовим або обмеженим доступом до низки баз даних користувалися впродовж останніх років, або мають доступ і тепер, також цілий ряд наукових установ, університетів і окремих учених – у межах виконання ними конкретних міжнародних проектів, персональних грантів як наукових експертів тощо, однак це також не вирішує проблему в цілому. Наприклад, з інформації, опублікованої на веб-сайті Бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська академія» видно дещо випадковий, не зовсім пов'язаний з його навчальним профілем перелік наданих для тестового доступу баз, а також коро-

ткочасність визначеного періоду їх безкоштовного використання – від одного місяця до півроку [8]. Подібних прикладів можна навести ще чимало.

У цілому, рівень доступу як до провідних, так і до локальних тематичних баз наукової інформації в Україні до цього часу різьче різьниться від того, що в зарубіжному світі вважається мінімальним стандартом інформаційного забезпечення наукових досліджень і освітніх потреб. При цьому йдеться не лише про ресурси, які необхідні для розвитку досліджень у передових напрямках природничих і технічних наук. У європейських і американських бібліотеках особливо звертає на себе увагу велика кількість передплатених баз даних гуманітарного спрямування, навіть у тих сусідніх з Україною державах, що нині тільки увійшли до складу Європейського Союзу. Зрозуміло, джерелами відкритого доступу українським науковцям брак ґрунтовної наукової інформації не компенсувати. Доводиться констатувати, що ізоляцію від світового і європейського науково-інформаційного простору далеко ще не подолано, без чого про повноцінний розвиток українського національного науково-інформаційного простору зарано говорити.

При цьому проблема з доступом до зарубіжних баз наукової інформації для бібліотек, наукових установ і навчальних закладів полягає не лише в недостатньому фінансуванні, але, чи не в першу чергу, у непристосованості вітчизняного законодавства до вирішення проблем забезпечення інформаційних потреб науки. До цього часу закупівлі доступу організувалися в Україні переважно на засадах відкритих торгів з кількома учасниками. У реаліях це завжди обертається можливістю здійснювати закупівлю лише на кілька останніх місяців календарного року.

Прийняття Кабінетом Міністрів України підготовленої в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського і внесеної до уряду Міністерством освіти і науки України Постанови від 09.10.2013 р. № 741 «Про внесення змін до пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2006 р. № 1404» (якою регулюються питання передоплати при здійсненні держзакупівель) щодо забезпечення можливості *попередньої оплати* онлайнного доступу до електронних баз даних зарубіжної наукової інформації, відкриває в цьому плані для українських наукових установ більш сприятливі можливості. Тепер практично вже може йтися про забезпечення доступу впродовж повного календарного року, причому до інформаційних продуктів різних видавництв і корпорацій, відповідно до проблемно-тематичних потреб бібліотек та наукових установ.

Зазначені позитивні зміни в інформаційному забезпеченні запитів вітчизняної науки висувають на порядок денний вирішення таких за черговістю завдань.

Ними є суттєве розширення кола передплачуваних інформаційних продуктів та організація «національної передплати», тобто – всеохоплюючої, позавідомчої, принаймні на найбільш важливі з них. Для цього необхідним є збільшення фінансування на потреби передплати, а також вироблення механізмів консолідації коштів з бюджетів різних відомств та установ на здійснення загальнонаціональних закупівель. З організаційного й економічного погляду ефективним був би також перехід до прямих закупівель доступу до баз даних у їх безпосередніх виробників-упорядників, особливо за умови створення консорціуму установ – користувачів наукової інформації, доцільність якого вже не раз відзначалася вітчизняними фахівцями [9, с. 217].

Попередні розрахунки й досвід ряду сусідніх з Україною держав показують, що оптимальні потреби коштів на закупівлю доступу до провідних світових баз наукової і наукометричної інформації становлять нині щонайменше 2,5–3 млн євро на рік (у цінах на 2013 р.), з урахуванням 5–10 % щорічного подорожчання цих продуктів. Однак при цьому треба наголосити, що нині на рівні врахування інформаційних запитів наукових установ ідеться практично про доступ лише до окремих найважливіших світових інформаційних продуктів, які охоплюють коло найбільш значущих дослідницьких даних. Поза тим колом залишаються численні дуже важливі для українських учених ресурси, доступні, як правило, кожному західному університетові – бази даних з прикладних наукових дисциплін, багатьох напрямів медицини, соціально-гуманітарної тематики. Звернемо, зокрема, увагу на те, що в бібліометричній базі Scopus усій соціо-гуманітарній проблематиці, включаючи економіку і фінанси, належить не більше 12 % [10].

Серед світових науково-інформаційних ресурсів, доступ до яких є конче необхідним, – електронні видання міжнародної компанії Springer Science + Business Media (близько 90 тис. назв монографій, довідників, підручників; журналів з багатьох галузей науки і техніки, медицини); журнальні колекції наукових товариств США, американська платформа BioOne, що містить повнотекстової бази даних зі 171 рецензованих наукових журналів і книг у галузі біології, сільського господарства та наук про довкілля. Значний інтерес для українських фахівців становить також російська Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.RU, що лише частково відкрита для читачів у вільному доступі. Її інформаційні ресурси (у повному обсязі, разом з передплатною частиною) нараховують понад 16 млн статей з більш як 6,8 тис. назв періодичних видань [2, с. 46]. Проблемним питанням залишається також можливість організації доступу бібліотек до динамічних (з постійно оновлюваним контентом) баз даних,

наприклад, таких як створювані міжнародною корпорацією Euromonitor International оперативні огляди з економічної та соціальної проблематики, що за своєю побудовою принципово не схожі з ресурсами наукової періодики, але містять надзвичайно важливі матеріали для вивчення сучасних економічних процесів, кон'юнктури світового ринку [11].

Доступ до певної частини баз даних, переважно в галузях політології, гуманітарних наук, надається нині провідним українським бібліотекам зарубіжними партнерами безкоштовно, або в обмеженому часом тестовому режимі, тому вже нині треба планувати їх закупівлю на перспективу. У читальних залах НБУВ до їх числа належать, зокрема, Електронна бібліотека дисертацій Російської державної бібліотеки (Москва), East View (ТОВ «ІВІС», видання Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова) [12], електронні колекції Президентської бібліотеки ім. Б. М. Єльцина (Санкт-Петербург, Росія).

Слід особливо зазначити, що пріоритетність для українських наукових установ закупівель доступу до баз даних корпорації Elsevier багато в чому була обумовлена можливістю використання її наукометричної бази Scopus, особливо – перспективами більш широкого входження до неї українських наукових журналів, що фактично означає для них міжнародне наукове визнання. Адже просування вітчизняних наукових журналів і збірників до провідних світових баз наукової та наукометричної інформації теж є обов'язковою, невід'ємною складовою розвитку національного електронного науково-інформаційного простору. У сучасному світі саме ступінь інтегрованості до них є одним з найважливіших показників рівня національної науки, розвиненості її інформаційної інфраструктури.

Дійсно, за охопленням матеріалів Scopus є однією з найбільш репрезентативних баз. Вона містить нині понад 50 млн реферативних записів, індексує 21 тис. наукових журналів 5 тис. видавництв, 340 книжкових серій та 4,9 млн матеріалів конференцій за 27 тематичними розділами і 335 підрозділами, переважно в галузях фізики, хімії, медичних наук і наук про життя [10]. Зрозуміло, значною мірою включення українських наукових журналів до бази даних Scopus прямо чи опосередковано залежить від розширення передплати доступу до баз даних Elsevier. Водночас представники цієї корпорації роблять наголос на відповідності журналів-претендентів якісним і формальним параметрам – існуючим вимогам і стандартам, яких чимало.

Піднесення рівня української наукової періодики потребує як значних зусиль установ-видавців, редакцій журналів і наукових збірників, так і наполегливої організаційної та методичної роботи з ними відповідних структур, зокрема науко-

во-видавничих та бібліотечно-інформаційних рад, підрозділів, які розробляють питання бібліометрії й наукометрії у Національній академії наук України, галузевих національних академіях, Міністерстві освіти і науки України, Держінформнауки України. Така робота дійсно набуває в Україні останнім часом дедалі більшої інтенсивності й цілеспрямованості. Зрозуміло, до наукометричної бази Scopus зможуть увійти не всі, а лише окремі, найвагоміші та найцікавіші для міжнародного наукового співтовариства видання, які сприяють приросту наукового знання, не створюючи разом з тим «інформаційного шуму». Однак досягнення вітчизняними журналами відповідності визнаним у світі змістовим і формальним вимогам сприятиме суттєвому розширенню їх представлення в інших – регіональних і тематичних базах наукометричної інформації, що теж є дуже важливим для престижу української науки, її масштабного входження в глобальні наукові комунікації. У широкому розумінні – коли говоримо про перебудову журнально-видавничої справи, ідеться про її модернізацію, якісне перетворення всього українського національного науково-інформаційного простору.

У цій непростій роботі українському науковому співтовариству важливо визначити правильні орієнтири. Очевидно, що на нинішньому етапі відчутна перевага надається досягненню відповідності друкованих органів наукових установ формальним критеріям: наявності у журналу веб-сайту, англійських рефератів статей, пристатейної бібліографії латиницею, авторитетності редколегій, включенню до їх складу зарубіжних учених, регулярності виходу у світ, постановці справи рецензування статей, цитуванню праць науковців, які мають високі рейтинги тощо. Однак цього для піднесення власне наукового рівня вітчизняної фахової періодики ще замало.

Коли ж ідеться про піднесення впродовж останнього часу уваги до використання бібліометричних і наукометричних оцінок наукової та видавничої діяльності, побудованих на їх основі рейтингів наукових установ, журналів і окремих науковців, набувають актуальності як загальні проблеми об'єктивності покладених у їх основу критеріїв, способів оцінювання, що дискутуються у світовому науковому співтоваристві, так і практично-прикладні питання стосовно самого вибору тих чи інших рейтингових систем. Як відомо, орієнтація на бібліометричний інструмент SciVerse Scopus відчутно послабила увагу українських науковців до не менш авторитетної аналітичної пошукової бази Web of Science на платформі Web of Knowledge, що підтримується корпорацією Thomson Reuters. В останньої «планка оцінок» певною мірою вища – вона враховує лише публікації англійською мовою, розраховані на дійсно всесвітню наукову аудиторію, хоча чимало спеціалістів і вважають це, навпаки, певним не-

доліком. Ключем до розуміння колізії, що виникла, може бути досить суперечлива ситуація з формуванням ряду альтернативних регіональних і національних рейтингів, індексів цитування. У Китаї, Росії, Японії, Польщі, Сербії та інших країнах запроваджено власні системи наукометричних індексів [2, с. 54–55]. Усі вони мають право на існування, якщо відповідають потребам функціонування справді широкого, відкритого науково-дослідного простору. Однак треба усвідомлювати, що їх найвищі критерії оцінювання можуть бути співмірними лише з реальним рівнем наукових досягнень у охоплюваному рейтингуванні регіоні. Чим вужчим є науковий простір – тим нижчими становляться критерії. З цього погляду справжньою проблемою є – коректність використання таких систем не для науково-аналітичних цілей: оцінки реального стану, проблем, завдань і перспектив розвитку наукової сфери, окремих її сегментів і дослідницьких напрямів, що є дуже важливим з науково-організаційного погляду, а з метою адміністрування наукової сфери: офіційного визначення рейтингу наукових установ, оцінювання результатів їхньої діяльності, розподілу фінансування тощо. небезпека нерозумного використання наукометричних даних існує, як і реальність у відповідь на нього штучної «боротьби за високі показники». Нагадаємо, що і в сусідній Росії розгорнулася нині гостра полеміка у зв'язку зі спробами механічного застосування владними структурами рейтингових методик до оцінювання результативності досліджень наукових установ і визначення їх подальшої долі.

В Україні виявом подібних формальних підходів стали не самі по собі ідеї створення національного індексу цитування, а пропозиції стосовно необхідності його використання для оцінювання ситуації в науці, які можуть завдати багато шкоди, сприяючи піднесенню рівня «інформаційного шуму», і без того в українській науковій періодиці досить високого. Власне, те саме стосується і наукометричного використання системи Google Scholar, хоча з пошукового погляду вона є справді корисною. У створення власної національної рейтингової системи є свої переконані прибічники, безпосередньо зацікавлені в державній підтримці реалізації вже напрацьованих ними локальних наукометричних проєктів. Тим не менш більшість відомих учених і кваліфікованих експертів у галузі наукознавства критично ставляться до цього, звертаючи увагу на недостатню репрезентативність подібних рейтингів, їх тяжіння до самоізоляції вітчизняної науки, пониження критеріїв оцінки одержаних дослідницьких результатів.

Іншою важливою складовою формування національного електронного бібліотечного науково-інформаційного простору, окремим її самостійним напрямом є розбудова гуманітарних ресурсів наукового та освітнього змісту, інтегра-

ція їх в єдине інформаційне середовище. Особливе значення цього сегмента електронного інформаційного ресурсу полягає в його безпосередній пов'язаності із самою серцевиною національного життя, завданнями утвердження державної незалежності й духовної та інтелектуальної самостійності української нації. Тому його розвиток теж потребує ґрунтовної організаційної підтримки як зусиллями держави, наукових і бібліотечних установ, так і всього фахового бібліотечного співтовариства.

Розпочавшись в Україні з певним часовим запізненням, процес формування ґрунтовних національних електронних наукових ресурсів гуманітарного спрямування не набув ще такого масштабу й динамізму, який притаманний йому в країнах близького й далекого зарубіжжя. Серед гуманітарних наукових ресурсів вітчизняного сегмента Інтернету домінують нині ті, що присвячені історичному минулому України. Це цілком відповідає специфіці національної свідомості українців, її загостреному «історизму». Звичайно, порівняно з численними ґрунтовними зарубіжними мережевими проектами, вітчизняні поки що являють собою досить розмаїту й фрагментарну картину – як за обсягами, так і завдяки застосуванню досить відмінних, неузгоджених між собою підходів до відбору й представлення матеріалів. На сучасному етапі одним з основних рушіїв формування ресурсів історичного та історико-культурного профілю виступає прагнення їх упорядників якомога швидше заповнити елементарний брак необхідної науковому співтовариству й більш широкому загалу читачів інформації.

Найбільш значним досягненням у цьому напрямі є розгортання Інститутом історії України НАН України на своєму веб-сайті багатопрофільної бібліотеки історичних праць та документів, наукової періодики, яка нараховує нині понад 16 тис. документів [13]. Водночас значним попитом серед наукової молоді й студентів користується бібліотека джерел з історії України «Ізборник» [14]. Джерельний інтерес становить електронна бібліотека «Діаспоріана» – **проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції, розгорнутий Інститутом журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету м. Запоріжжя (понад 6 тис. документів)** [15]. Інші електронні ресурси, наприклад, розгорнута Національною парламентською бібліотекою України за участі багатьох бібліотек і наукових установ електронна бібліотека «Культура України», у якій представлені видання з культурології, мистецтва, етнографії (до 3 тис. документів) [16], Українська електронна бібліотека EXLIBRIS, що містить чимало рідкісних видань з історії, а також публіцистику, художню літературу [17], так само, як і створена за межами України «Електронна бібліотека української діаспори в Америці» [18], являють собою, за системою відбору документів

уже переважно популярний характер, хоча й містять видання, важливі для дослідників-професіоналів. Значно менш представлена в електронних інформаційних ресурсах наукового рівня літературознавча, філософська, соціологічна, правова, економічна проблематика.

Серйозним недоліком, з виправленням якого більше не можна зволікати, є відсутність в Україні фундаментальної електронної національної книжкової і рукописної колекції, яка б з максимальною повнотою розкривала надбання вітчизняної історії, культури, науки й освіти. Подібні бібліотечно-інформаційні ресурси з успіхом розбудовуються в багатьох зарубіжних країнах – Франції, США, Великобританії, Росії. Найпершою з них за часом формування є znana у всьому світі онлайнова бібліотека «Галліка», започаткована Французькою національною бібліотекою ще в 1992–1997 рр. Пройшовши складний шлях організаційного й технологічного розвитку вона нині оприлюднює вже півтора мільйона документів – рукописів, книжок, журналів, газет, книжкових мініатюр, фотографій, плакатів, географічних мап, нотних партитур, аудіоматеріалів. У значній частині електронного фонду можна тепер проводити пошук по всьому тексту документів. Абсолютно відкритий доступ до «Галліки» є свідомою альтернативою комерційному проекту Google. У цьому знайшла вияв принципова політика держави, спрямована на широке ознайомлення своїх громадян і всього світу з Францією, її історією і культурою. Певними аналогами й прикладами для нас можуть слугувати також, у сукупності, електронні колекції, створені Бібліотекою Конгресу США, Британською бібліотекою, Російською державною та Російською національною бібліотеками, ресурси, формування яких розпочато Президентською бібліотекою ім. Б. М. Єльцина, яка від самого заснування є вже суто електронною за своїм характером книгозбірнею.

Питання започаткування фундаментального бібліотечного електронного ресурсу, як національної книжкової колекції – Україніки, упродовж років незалежності в прямій формі практично не порушувалося. Низка напрацювань науковців, бібліотечних та архівних фахівців, втілена у формування документів державного рівня, таких як Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки» (1999), «Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів» (2003), «Державна програма розвитку діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського на 2005–2010 роки» (2004), «Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційно-бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» (2011), Концепція вже згадуваної електронної бібліотеки «Культура України» [19] та інших проектах, можуть розглядатися лише як пошуки підходів до вирішення

такого масштабного завдання.

Нині Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, яка належить до двадцятки найбільших бібліотек світу, є головною бібліотечною установою держави й зберігає найцінніші фонди та колекції вітчизняної рукописної і книжкової спадщини, готова взяти на себе місію науково-методичного центру, координатора й провідного учасника формування загальнонаціонального розподіленого ресурсу електронної «Україніки». Він, з погляду сучасного бібліотекознавства, має увібрати в себе «систему оцифрованих документів з даної теми з документної спадщини минулого та електронну інформацію з теми сучасної україніки, продуковану в наш час» [9, с. 121].

Новітня інформаційна революція, створені нею технологічні можливості, розвиток в Україні мережі Інтернет, постання принципово нових інформаційних запитів читачів (зокрема, віддалених), які прагнуть одержати разом з бібліографічним описом книги її повнотекстову електронну версію, змусили НБУВ рішуче повернутися обличчям до справи розбудови такого масштабного проекту, який би нерозривно поєднав бібліографічний та цифровий ресурс на засадах новітніх технологій.

Реалізація його зусиллями НБУВ має під собою вагоме дослідницьке науково-методичне підґрунтя, величезну бібліографічну базу «Україніки», у тому числі – машинну, електронну, напрацьовані системотехнічні засади. Вагоме значення має і нагромаджений НБУВ досвід створення чотирьох-мільйонного електронного каталогу, розгортання електронних фондів рукописів, стародруків, архівних документів, репозитарію вітчизняної фахової періодики, колекцій рефератів наукових публікацій та авторефератів дисертацій, сучасної науково-технічної літератури, наукових праць учених НБУВ, науково-аналітичних видань, які загалом нараховують сотні тисяч документів і слугують забезпеченню інформаційних потреб сфер науки, освіти, культури, інноваційної політики, державного управління.

Нарешті – для вчених і спеціалістів НБУВ вітчизняна рукописна, архівна, друкована, а тепер і цифрова «Україніка», створення національної біблографії та формування електронної бібліотеки – теми особливі, що мають своє коріння, довгу передісторію, значною мірою висвітлену в працях О. Онищенко та Л. Дубровіної [20, 21, 22, 23], а також сучасну теоретичну й методичну базу, напрацьовану зусиллями В. Омельчука [24, 25], Г. Ковальчук [26], І. Лиханової [27, 28], К. Лобузінної [29, 30], Н. Самохіної [31] та інших дослідників.

Слід особливо зазначити, що ідея формування книжкової колекції «Україніка» постала ще в 1918 р. і пов'язана з заснуванням В. Вернадським та його

го колегами й однодумцями Національної бібліотеки України, як установи з усіма притаманними зарубіжним національним бібліотекам функціями. До найбільш важливих з них, як визнано у всьому світі, належить збирання й систематизація національної книжкової колекції та бібліографічного репертуару. Майже 100 років тому, відповідно до реальних можливостей тодішніх бібліотечно-інформаційних технологій, ішлося про створення книжкової бази – фонду «Україніка» в його ретроспективному та сучасному розумінні для реконструкції історичної пам'яті й формування національно-державної свідомості України та українців. Фонд «Україніка» розглядався як найповніше в державі зібрання літератури з українознавства, основа для широких наукових досліджень [20, с. 80].

Важливо пам'ятати також, що тій далекій добі було притаманне дещо відмінне від сучасного розуміння складу фонду «Україніка». Відомими українськими бібліотекознавцями І. Кревецьким, П. Стебницьким, С. Іваницьким-Василенком він уявлявся окремою структурною частиною головної бібліотеки держави поряд з рукописним відділом та відділами стародруків, картографічних документів, гравюр, музичних матеріалів, бібліографії.

У фонді «Україніка», як це видно з документів 1919–1922 рр. передбачалося систематично збирати:

1) всі твори всіма мовами про український народ, де б і коли б він не жив, про територію України та про всі народи, які жили або живуть на цій території (з Кримом включно);

2) всі твори українських письменників і діячів незалежно від змісту й мови, всі переклади з української мови чи авторів-українців;

3) всі друки українською мовою без огляду на зміст та території, на яких з'явилися усі друковані матеріали з території України;

4) всю зарубіжну літературу, що своїм змістом стосується України в етнографічному, географічному чи державному розумінні;

5) всю літературу про події, що мали місце на території України [20, с. 61–89].

Ці настанови, дещо доповнені й уточнені в пізніші часи, у цілому зберігають своє науково-методичне значення й дотепер з урахуванням специфіки сучасних інформаційних технологій. Головні історичні відмінності полягають у тому, що на початку 20-х років минулого століття йшлося про відносно невелику колекцію українознавчої літератури, яку прагнули навіть топографічно виокремити з загального фонду бібліотеки. Проте фахівцям уже тоді було зрозуміло, що хоча літератури української і про Україну обмаль, але в історичній перспективі саме

їй належить посісти провідне місце у фондах Національної бібліотеки.

«...В будучому література, друкована українською мовою, буде безмежна, – писав С. Іваницький-Василенко в 1922 р. – Виділяти її в окремий відділ так само не має рації, як нікому не спало б на думку в С.-Петербурзькій Публічній бібліотеці виділяти в окремий відділ всю літературу, друковану російською мовою». У майбутньому, на його думку, найдоцільнішим було б анування й збирання всього, що видається на території України для створення повної української бібліографії [20, с. 85].

Зрештою, оптимальним вирішенням проблеми у 20-х роках було визнано виокремлення «Україніки» з загального фонду бібліотеки засобами бібліографії, шляхом формування її каталогів, що дало поштовх роботі Ю. Меженка, С. Маслова, Ф. Максименка, С. Постернака, М. Сагарди, М. Ясинського та їхніх колег зі створення всеохоплюючого Українського бібліографічного репертуару. У повоєнний період підготовку фундаментальної «Бібліографії української книги 1798–1914 рр.» спробував відновити Ю. Меженко. Після нього, до самого здобуття Україною незалежності, питання про фонд «Україніка» та Український бібліографічний репертуар прилюдно не порушувалося – воно було «не на часі». Література про Україну поповнювала склад основного й спеціалізованих фондів НБУВ, як і інших бібліотек України, не виокремлюючись в єдину цілісну національну книжкову й рукописну колекцію. Водночас існуючі каталоги й картотеки, безперечно, фрагментарно окреслювали її найбільш значущі частини.

Знаменно, що на рубежі 90-х років ХХ ст. відродження ідеї книжкової і рукописної «Україніки» розпочалося саме з бібліографії. Воно ґрунтувалося на зусиллях наукового й бібліотечного співтовариства, які дали поштовх відновленню роботи академічної Археографічної комісії, формуванню програми «Архівна та рукописна Україніка» [32]. Від цього часу бере початок напрацювання сучасних теоретичних та методичних засад формування українського бібліографічного репертуару, створення перших комп'ютерних інформаційних систем інтелектуалізації доступу до ресурсу «Україніка», розбудови її електронних бібліотек [33]. Від середини 90-х років у НБУВ розпочалося формування бібліографічного Реєстру української рукописної книги «Кодекс» (Л. Дубровіна); Реєстру національної бібліографії та книжкової Україніки у складі баз даних: «Україномовна книга» та «Книга в Україні» (В. Омельчук), які стали основою для видання широко відомих нині багатотомних фундаментальних бібліографічних покажчиків [34, 35], а також зведеного каталогу української книги у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника (ЛННБ) [36].

Створення за доби інформаційної революції друкованої і електронної української національної бібліографії зовсім по-іншому, на незрівнянно більш високому технологічному й організаційному рівні, поставило питання про книжково-документальну колекцію «Україніки». Нині йдеться про можливість і необхідність розгортання на надійних підвалинах масиву бібліографічної інформації фундаментального електронного ресурсу «Україніка», який би з часом найбільш повно охопив весь широкий діапазон рукописної та друкованої літератури про Україну, її територію, народ, історію, культуру, суспільно-політичне життя, науку, освіту – від часів далеких до сьогодення.

Потенційною основою електронної бібліотеки «Україніка», що її започатковує нині НБУВ, є сукупність книжкових, рукописних та документальних фондів і колекцій бібліотеки. Її базову інфраструктуру, міцний каркас, який забезпечить масштабність і повноту створюваної НБУВ електронної повнотекстової «Україніки», становлять електронні каталоги й картотеки. Адже напрацьовані в НБУВ динамічні бази бібліографії охоплюють практично весь репертуар української книги за сотні років. Саме в наявності такої системоутворювальної основи – якісна відмінність створюваної фундаментальної «Україніки» від багатьох цікавих, корисних, але – фрагментарних за своїм змістом українських електронних бібліотек. Сучасні машинні пошукові системи та засоби інтеграції інформації дають можливість уже нині тематично виокремити практично всі розділи майбутньої віртуальної «Україніки» на основі як уже оцифрованих документів, так і інших видань, наявних у електронній формі. При цьому, що дуже важливо, усі вони залишаться доступними і через загальний електронний каталог НБУВ за всіма можливими спрямуваннями пошуку.

Новою, недосяжною для доби друкарської культури, можливістю, що істотно розширює самі уявлення про обшири документальної «Україніки», стало органічне включення до її складу рукописів, стародруків, цілісних книжкових колекцій, видань з музичної культури, образотворчого мистецтва, картографії. Документи, які через свою специфіку вимагають особливих умов збереження, нині стають легкодоступними для перегляду найширшому загальному користувачів електронних мереж.

Суттєвою відмінністю фундаментальної цифрової «Україніки» НБУВ від інших електронних бібліотек, як правило, тематичних, а часом дуже випадкових за складом документів, має стати повнота відображення в ній вітчизняного книжкового репертуару. Водночас важливо, що її формування розпочинається з найбільш цінних, часто – абсолютно унікальних документів. Зокрема, в електронному ресурсі НБУВ нині представлено вже електронні копії десятків українських

нських кириличних стародруків. На порталі НБУВ можна переглянути прижиттєві видання І. Котляревського та М. Гоголя. Електронна Шевченкіана нараховує нині понад 100 рідкісних, зокрема, прижиттєвих, видань творів Т. Шевченка та праць про нього. Значний інтерес для читачів становлять електронні відтворення альбомів малюнків спудеїв Києво-Могилянської академії («кужбушків») та Лаврської іконописної школи. Так само унікальні видання представлено в розділах церковної літератури, «Етнографія», «Бібліотекознавство». Розгорнуто оцифрування українських газет, які у фондах НБУВ є від XVIII ст. Уже можна переглянути за багато років такі знакові для історії української преси видання, як «Діло» (Львів) або «Рада» (Київ).

На порталі НБУВ опубліковано повнотекстові електронні версії практично всіх видань науковців самої НБУВ за останні десятиліття – монографії, каталоги, путівники по фондах, численні бібліографічні довідники, біобібліографії вчених. На нашу думку, невід'ємною частиною електронної «Україніки» є і гуманітарний сегмент репозитарію української наукової періодики. Те саме можна сказати про електронну колекцію авторефератів дисертацій.

Принципово новим явищем, що постало завдяки сучасним інформаційним технологіям, є також включення до бібліотечного інформаційного ресурсу «Україніки» електронних баз даних наукової інформації, у тому числі – побудованих на динамічних платформах. Ідеться про національний реферативний ресурс «Україніка наукова», який розкриває результати досліджень вітчизняних учених не лише в галузі природничих, технічних, медичних, а й також і суспільних та гуманітарних наук. На інформаційному порталі НБУВ нині розміщено також створені бібліотекою бази даних, які розкривають зміст понад 320 вже систематизованих особових фондів визначних учених України, які розміщено в інститутах рукопису та архівознавства Бібліотеки. До 150-річчя В. Вернадського розгорнуто нову версію електронного архіву вченого. Незабаром на порталі НБУВ буде відкрито доступ до фундаментального історико-меморіального електронного «Українського національного біографічного архіву», у базах даних якого зібрано матеріали майже про 50 тис. наших співвітчизників. Значні перспективи в цьому напрямі мають і бази даних, створювані Службою інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, Фондом Президентів України, Національною юридичною бібліотекою, документні ресурси яких відображають сучасний етап суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України.

Проблемою проблем з організаційного та правового погляду є інтеграція до електронної «Україніки» документів середини XX – початку XXI ст., які підпа-

дають під дію авторського права. Фахівці НБУВ добре розуміють, що її не можна розв'язати адміністративними методами, як-то передбачалося спочатку ініціаторами Державної програми «Бібліотека-XXI». Тому НБУВ орієнтується на вирішення цих завдань виключно в межах, окреслених світовим і вітчизняним законодавством про авторське право: на основі угод з авторами й видавництвами, а також за допомогою забезпечення через інтерактивні посилання доступу до фондів інших онлайн-бібліотек, які володіють певними правами, зокрема, на комерційних засадах. Це – єдино правильний, цивілізований шлях, яким ідуть усі провідні зарубіжні бібліотеки. Водночас подібно до багатьох національних бібліотек зарубіжних країн, які так само зустрілися з проблемою формування сучасного електронного інформаційного ресурсу і відчують свою відповідальність за забезпечення його комплектування й збереження для наступних поколінь, НБУВ розгортає збирання електронних колекцій сучасної україніки, розвиває інструментальні й технологічні засади цієї роботи [9, с. 177–180].

Розпочатий НБУВ проект національної електронної колекції не є короткочасним. Він розглядається в контексті довготривалої планової роботи бібліотеки з формування її електронних ресурсів, які, зрозуміло, за своїм змістом є набагато ширшими від самої «Україніки». Реалізація масштабного, комплексного проекту «Україніки» сприятиме досягненню нової якості вітчизняного електронного науково-інформаційного простору. Він наблизить національне надбання до читачів – вітчизняних і зарубіжних. Це важливо для сфер освіти, культури, патріотичного виховання. Це допоможе більш упевнено заявити про Україну у європейському й світовому бібліотечно-інформаційному просторі – не будемо забувати, що веб-портал НБУВ належить до числа досить «розкручених», широко відомих не лише на Батьківщині, а й за її межами. Його щодня відвідують десятки тисяч інтернет-читачів. Чи не половину з них становлять закордонні українці та ті іноземні громадяни, яких цікавить Україна, її наука, її культура.

Отже, подальший поступальний розвиток національного електронного бібліотечно-науково-інформаційного простору є комплексним, багатоаспектним процесом, що рухається одразу в однаково важливих для суспільства напрямках: як забезпечення потреб науково-технічного інноваційного розвитку, так і збереження та актуалізації вітчизняної історико-культурної спадщини. Він потребує і вдосконалення своїх нормативно-правових засад, і ґрунтовної науково-методичної та організаційної підтримки. Центр тяжіння останньої має полягати у впровадженні в бібліотечно-інформаційну сферу технологічних та організаційних інновацій та формуванні гнучкої й дієвої системи вертикальної і горизон-

нтальної координації зусиль провідних бібліотек України, які здатні визначати спрямування спільної корпоративної діяльності всього бібліотечного співтовариства.

До важливих заходів, які необхідно здійснити з метою вдосконалення бібліотечного сегмента національного електронного наукового інформаційного простору, належать, зокрема:

- розробка й впровадження заходів з удосконалення взаємодії провідних бібліотек України у справі нагромадження та поширення електронних ресурсів наукової інформації, здійснення «вертикальної» і «горизонтальної» координації їх науково-інформаційної діяльності та технологічної політики; реалізації корпоративних інформаційних проектів;

- збереження репозитарію «Наукова періодика України» в електронному фонді НБУВ, здійснення ретроконверсії цього ресурсу відповідно до вимог нової технологічної платформи, що створить принципово нові умови для інтелектуалізованого пошуку;

- реалізація системи заходів, спрямованих на підвищення престижності публікації електронних версій наукових праць та періодичних видань на інформаційних порталах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, інших провідних наукових бібліотек;

- розширення кола електронних періодичних журналів та збірників, книжок, які не мають друкованих аналогів, оскільки це відповідає магістральній тенденції розвитку науково-інформаційної видавничої та бібліотечної справи у світі;

- удосконалення технологічних засад формування електронної бази даних «Україніка наукова» з метою надання процесу реферування вітчизняних видань високої мобільності;

- перехід до нових моделей організації передплати доступу наукових установ до світових баз наукової та наукометричної інформації, що має зробити його постійним упродовж цілого року;

- ініціювання спільними зусиллями провідних наукових бібліотек питання щодо переходу до системи загальнодержавної, так званої «національної» передплати до світових баз наукової та наукометричної інформації;

- розширення проблемно-тематичного діапазону передплачуваних баз зарубіжної наукової інформації, перш за все, за рахунок спеціалізованих баз та ресурсів соціогуманітарного спрямування;

- розвиток взаємного доступу до ресурсів бібліотек-партнерів шляхом формування системи віртуальних читальних залів; взаємообміну та взаємовикорис-

тання електронних інформаційних ресурсів;

- посилення підтримки національного електронного наукового інформаційного простору за допомогою пропаганди засобами соціальних мереж;

- здійснення систематичної роботи з приведення вітчизняних періодичних наукових видань та їх веб-сайтів і електронних баз-інтеграторів періодики у відповідність зі світовими стандартами науково-видавничої й інформаційної діяльності;

- сприяння входженню вітчизняних наукових періодичних видань та публікацій українських науковців до широкої мережі світових і регіональних наукометричних баз даних, розвиток бібліометричних та наукометричних досліджень;

- зосередження зусиль Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаніка, інших провідних наукових бібліотек на формуванні фундаментальної національної книжкової і рукописної колекції «Україніка».

2.2. Інтернет-ресурси як джерело інформаційного забезпечення національного розвитку

Процес глобальних перетворень у масштабах сучасної цивілізації здійснюється на основі розвитку глобальних інформаційних ресурсів і засобів їх використання в усіх регіонах світу. В усі періоди розвитку людства інформація була «невід’ємною сутністю основної трудової діяльності, виживання і самовдосконалення людей, відігравала роль глобального чинника загальносистемної рівноваги в економіко-екологічному комплексі» [37]. У сукупності ці ресурси й засоби їх використання становлять глобальний інформаційний простір, що перебуває в процесі прискореного розвитку і задає загальний темп перетворень в інформаційній сфері кожної нації і держави. Структуризація цього виду ресурсів відповідно до загальносуспільних потреб сприяє формуванню на їх основі загальноцивілізаційної інформаційної бази, що посилює свій комплексний вплив на всі сторони життя людей у планетарному вимірі. У контексті розвитку процесу структуризації цієї бази вже вирізняються певні групи інформаційних ресурсів зі своїми характерними ознаками.

На сьогодні серед них можна виокремити насамперед:

- ресурси загальноцивілізаційного значення [38];

- ресурси, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення глобального впливу окремими міжнародними суб’єктами інформа-

ційної діяльності і функціонують у цьому просторі, але не завжди відображають загальноцивілізаційні інтереси;

– ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародного ринку інформації;

– бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн², та ресурси нейтралізації такого виду інформаційних впливів з боку атакованих об'єктів цього інформаційного впливу;

– ресурси кіберзлочинності [39] та нейтралізуюча їх інформація.

Поряд із цими видами інформаційних ресурсів у глобальному інформаційному просторі розвиваються також і інші джерела інформаційного виробництва, обумовлені розвитком глобальної інформатизації та доступом до можливостей інформотворення широких мас населення в усіх регіонах планети.

До ресурсів загальноцивілізаційного значення належать фундаментальні ресурси існування й розвитку нинішньої цивілізації, потреба в яких на сьогодні актуальна, на які при використанні згідно з міжнародними правовими нормами не може бути пред'явлено нічиє авторське право. Вони є спільним здобутком світової культури в широкому значенні цього поняття. Ці ресурси складаються з інформаційних надбань усіх попередніх поколінь сучасної цивілізації та з нової інформації, що продукується в наш час в інтересах загальносуспільного розвитку. Серед цих надбань – інформація, що продукується в інтересах розвитку всіх сфер людської діяльності, у тому числі науки, організаційно-правової сфери, усіх видів мистецтва, для навчання, духовного розвитку, розважальна та ін.

В. Вернадський визначив наукову складову цих ресурсів, що не залежать ні від епохи, ні від суспільного й державного ладу, ні від народності й мови, ні від індивідуальних розрізень.

Це:

- 1) математичні науки в усьому їх обсязі;
- 2) логічні науки майже цілковито;
- 3) наукові факти в їх системі, класифікації та зроблені з них емпіричні узагальнення – науковий апарат, взятий у цілому [40].

До складу ресурсів, що вводяться до глобального інформаційного простору з метою здійснення впливу окремими міжнародними суб'єктами інформаційної діяльності, належать також ресурси міжнародних гуманітарних та інших організацій, міждержавних союзів, транснаціональних компаній, релігійних органі-

² Див.: «У США реально існують різні форми інформаційної зброї, що, за оцінками військових фахівців, може завдавати таких самих збитків, як і зброя масового знищення». – Скулиш С. Д., Остроухов В. В., Романов І. В. [та ін.]. Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту. – К. : НАСБ України, 2012. – С. 360.

зацій, інших суб'єктів глобальної інформаційної діяльності, що швидко створюються в результаті вдосконалення соціальної структури суспільства.

Важливою складовою глобальних ресурсів є також ресурси, що виділяються державами, націями, іншими соціальними структурами як продукти для міжнародних ринків інформації. В умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства такі ринки, як оптимальні на даному етапі суспільного розвитку форми інформаційних обмінів, перебувають у процесі постійного розвитку, їх продукти урізноманітнюються. Діяльність на цих специфічних на сьогодні ринках набуває характерних рис традиційної ринкової діяльності з рекламними технологіями, конкурентною боротьбою та ін.

Поряд з розвитком ринкових механізмів в інформаційній сфері в глобальному інформаційному просторі існують також інформаційні ресурси, що відображають систему інших інтересів держав і націй. Ці інтереси пов'язані з реалізацією політичних, економічних, культурологічних та інших завдань і пов'язані з налагодженням інформаційного взаємообміну, політичним позиціонуванням, пропагандою потенційних можливостей країн в усіх сферах міжнародного співробітництва, національних культурних здобутків та ін.

Протягом останніх десятиріч знаходять своє розповсюдження також бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн, та ресурси нейтралізації даного виду інформаційних впливів з боку об'єктів, що стали предметом інформаційних атак. Зміст бойових інформаційних ресурсів строго підпорядкований цілям інформаційної війни [41] або ж війни всіма традиційними засобами, обов'язковим ресурсом впливу якої стали також і дані інформаційні ресурси. Під даним кутом зору має розглядатися також і об'єктивність такого виду ресурсів не лише для учасників конфлікту, а й для всіх інших користувачів глобальних інформаційних ресурсів. Характерними особливостями цього виду ресурсів є висока динаміка застосування, наявність певних технологічних властивостей глибокого впливу на психодієву сферу кожного окремого індивіда в середовищі потенційного противника, а також багатоваріантність використовуваних форм з урахуванням аудиторії, у тому числі для створення позитивної громадської думки стосовно дій суб'єкта цього впливу в міжнародному співтоваристві.

Розвиток електронних інформаційних технологій, що нейтралізував уже сьогодні значною мірою значення географічних кордонів між державами в інформаційній сфері, використовується також і міжнародними злочинними угрупованнями. У зв'язку з цим у глобальному інформаційному просторі розвинулося також негативне явище, що дістало назву кібертероризму. Відповідно в

міжнародних інформаційних ресурсах з'являється також і нейтралізуюча його інформація.

У цілому ж, інтелектуальне буття людини й суспільства, як це підкреслюється сучасними дослідниками, зумовлене здобутим рівнем можливостей будь-якої існуючої нині інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності й розвитку. Ця найбільша інформаційна база, ноосферне, за визначенням Т. де Шардена та Е. Леруа (1927–1928), явище, що пізніше знайшло своє відображення у фундаментальних дослідженнях В. Вернадського, на сьогодні вже набуло того рівня впливу, який дає змогу на базі сучасного знання, досвіду людства уникнути глухих кутів, безперспективних напрямів просування шляхом науково-технічного розвитку. Воно стає суттєвою перешкодою також і на шляху соціальних експериментів, що можуть призвести до самознищення або ж соціального виродження, починаючи від бактеріологічної зброї і закінчуючи людиноненавистницькими соціальними експериментами нацизму, полпотовського «комунізму» та крайнього релігійного екстремізму.

Ця база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, у прогностичному передбаченні напрямів розвитку, у дедалі глибшому проникненні в навколишню дійсність. Вона зумовлює появу механізмів самоврівноважування різних форм соціального життя. При цьому «зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності, як його органічної властивості є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу» [42].

З позицій реалізації загальноцивілізаційних інтересів спільна інформаційна база створює можливості для глобальної інтеграції наявних ресурсів людства для вирішення найважливіших проблем економічного, політичного, соціального й духовного розвитку. Зокрема, в економічній сфері розвиток глобальної інформаційної бази дає можливість оперативного розвитку й впровадження найновіших технологій на базі здобутків науки різних країн та відчутнішого зменшення того дубляжу і втрат, про які так багато говорилося в публікаціях періоду так званого «інформаційного вибуху» 50–60-х років минулого століття.

Глобальна інформаційна база дає дедалі більше можливостей для досягнення дієвості в регулюванні макроекономічних процесів у планетарному вимірі, створення великих господарських комплексів, зон спеціального правового регулювання економічних процесів, пов'язаного з цим планомірного міждержавного пересування трудових ресурсів усіх рівнів кваліфікації, усіх видів товарів (у т. ч. інформації, що об'єктивно сприяє розвитку глобальної інформаційної бази), фінансових ресурсів. Останнє дуже характерне саме для нинішнього ета-

пу розвитку, коли в процесі нерівномірного входження в інформаційну епоху найбільш розвинуті країни мають у своєму розпорядженні дуже різні інвестиційні можливості. Водночас, оскільки «капітал є важливим інгредієнтом виробництва, країни мусять конкурувати між собою за його залучення», хоча «це негативно позначається на їх здатності його оподатковувати та регулювати» [43].

Можна говорити про перспективи впливу глобальної інформаційної бази на процес «зближення внутрішніх економічних умов у різних державах»[44]. У цьому процесі, як і в будь-якому іншому об'єктивному процесі є свої негативні аспекти. Проте з певним застереженням можна погодитись із думкою О. Білоруса про те, що саме «міжнародна економічна інтеграція і кооперування стануть в першій половині XXI ст. не лише невід'ємною складовою національних процесів розширеного відтворення (це було і в XX ст.), а й головними факторами і визначатимуть масштаби, темпи і пропорції суспільного виробництва, закономірності науково-технічного прогресу і картину нової глобальної економіки»[45].

Характерною особливістю сучасного розвитку глобальної інформаційної бази є зростаюча необхідність забезпечення координуючої та нормативної ролі як у глобальних інформаційних процесах наднаціональних, наддержавних структур, так і в усіх інших міжнародних інформаційних обмінах. Цю функцію мають, очевидно, виконувати насамперед гуманітарні структури ООН. Очевидно, вони мають стати координуючими центрами для інформаційної діяльності інших міжнародних організацій, здійснювати свою координуючу роль у світі, використовуючи напрацьований, перевірений суспільною практикою досвід утвердження демократичних принципів співіснування на міждержавному рівні.

Вплив загальноцивілізаційної інформаційної бази на духовний світ людства пов'язаний із зростаючими можливостями долучення до найвищих здобутків людського духу, духовно-ціннісних орієнтирів загальнолюдського масштабу дедалі більш значних мас населення Землі, включення їх у процес розвитку високої моралі, духовно-ціннісних орієнтирів різних рівнів побутування, загальнокультурного розвитку, створення належних умов для зростання інтелектуальної спільності людства, інтелектуалізації всієї людської діяльності. Удосконалення засобів задоволення інформаційних потреб у духовній сфері створює можливості для розвитку віротерпимості, пошуку шляхів для взаєморозуміння в найскладніших міждержавних, міжнаціональних, міжкласових та інших суперечностях.

Нова епоха, нові можливості доступу до інформації дають потенційну можливість пом'якшити, а в принципі – і ліквідувати соціальні болячки людства,

характерні для минулих епох і сучасності, торувати дорогу в майбутнє через демократію, соціально справедливе «суспільство знань», яке намагаються сьогодні розвивитися через роки та спрогнозувати провідні вчені сучасності.

Мобілізація наявних загальносуспільних інформаційних ресурсів, а також інформаційних ресурсів кожної нації, держави в принципі створює можливості для формування оптимального економічного укладу, оптимальної суспільної організації в поєднанні з місцевою специфікою, сприяє реалізації можливостей гармонійного розвитку людини як творчої індивідуальності й свідомого повноцінного члена всієї системи соціальної спільностей, до якої вона належить. Реалізація цієї тенденції в процесі розвитку людської цивілізації набуває дедалі більшої актуальності і з розвитком суспільства входить у систему основних показників його життєздатності.

До сказаного вище про найрельєфніше проявлені в сьогоднішні основні позитивні риси впливу загальноцивілізаційної бази на суспільні перетворення в період переходу до постіндустріальної, інформаційної епохи, потрібно додати одне істотне застереження: розширення доступу до інформації, у цілому, створює лише умови для позитивного вирішення актуальних суспільних проблем в усіх регіонах світу, в усій багатогранності держав і націй, що в сукупності створюють строкату політичну карту світу. Реалізація цих умов залежить від цілого ряду чинників, серед яких чи не найважливішим залишається рівень зрілості соціальних складових суспільства, рівень готовності до ефективного використання суспільно значущої інформації націй і держав, конкретного користувача. На сьогодні ця зрілість дедалі більше проявляється, поряд з організацією виробництва й використання власної інформації, у ступені ефективності використання глобальних інформаційних ресурсів у державних, національних інтересах, у використанні світових інтелектуальних надбань для ефективного національного розвитку.

У період входження до постіндустріального, інформаційного етапу розвитку суспільства особливістю основних загальноцивілізаційних процесів є раніше невідома активізація двох основних діалектично взаємопов'язаних тенденцій еволюції інформаційних процесів. Одна з них полягає у збільшенні кількості та зміцненні інформаційних зв'язків глобального значення, що у своїй сукупності створюють умови для функціонування глобального інформаційного простору. Сьогодні цей простір, доступний завдяки наявним технічним можливостям для будь-якої людської спільності, і є основою зростаючої єдності, цілісності людства. Слід при цьому зазначити, що абсолютизація розвитку цієї тенденції призводитиме поряд з позитивними факторами інформаційних обмінів до широкого,

складноконтрольованого впливу негативних тенденцій глобалізації, що будуть розглянуті нижче і серед яких одним з найбільш суттєвих є загальна уніфікація всіх сфер людської діяльності.

Інша тенденція пов'язана з переходом до того етапу розвитку кожної із соціальних інформаційних баз у їх суспільній ієрархії, коли вони завдяки вдосконаленню системи партнерських зв'язків із глобальним інформаційним простором та системою горизонтальних зв'язків, у тому числі й з розвитком соціальних мереж, набувають відносної самостійності, можливостей для самоідентифікації і дедалі активнішого прояву в інформаційній сфері діяльності як самостійного суб'єкта і об'єкта інформаційних впливів [46].

Обидві тенденції, за наявними вже сьогодні ознаками, зафіксованими багатьма дослідниками, ґрунтуються на сучасних економічних трансформаціях, що в крайніх своїх проявах, з одного боку, співвідносяться з ознаками глобального інформаційного імперіалізму, з іншого – із ознаками нового соціально-економічного ладу, основною особливістю якого є соціалізація розвитку, який умовно можна назвати за аналогією глобально демократичним. У літературі пропонується кілька назв такого ладу: посткапіталізм, постіндустріалізм, постеконізм, інформаційне суспільство, інтелектуальне суспільство, ноосферне суспільство та ін.

Багатоваріантність у назвах є свідченням початкового етапу цих досліджень. Однак характерною особливістю вже цього їх стану є розгляд глобалізації в нерозривному зв'язку з економічною основою її розвитку, що спрямовує й прискорює відповідні процеси. Таким чином, вивчення інформаційної глобалізації ув'язується дедалі більшою мірою з процесами дослідження загальносуспільних перетворень у всіх сферах життя і стає дедалі важливішим напрямом теоретичної та науково-практичної діяльності.

Аналізуючи сучасні інформаційні процеси, потрібно погодитись із висновком про те, що «протилежні тенденції інтеграції та дезінтеграції, що протистоять у сучасному світі, супроводжуються нині перевагою інтеграційних процесів. Саме вони, за даними багатьох дослідників, посилюють економічну могутність інтегрованих угруповань країн, зміцнюють їх критеріальні оцінки за узагальнюючими показниками:

а) приросту ВВП;

б) приросту НД;

в) приросту сукупного чистого доходу (ЧД; прибуток+рента) – не лише у валових обсягах кожного з зазначених показників, а й у розрахунку на душу населення на одиницю витраченого сукупного капіталу та одиницю сукупних

ресурсів, що функціонують у загальному відтворювальному кругообороті»[47].

При цьому чергове зниження темпів розвитку загальносвітової економіки протягом останніх років як основний аргумент антиглобалістів не можна вважати переконливим, оскільки воно значною мірою пов'язане з циклічністю, характерною для ринкової економіки. Крім того, як зауважував А. Урсул, і що має особливе значення для інформаційного аспекту дослідження, на шляху прогресивного розвитку можливе обмеження різноманітності в одному відношенні (наприклад, біохімічному, термодинамічному) і збільшення інших класів різноманітності (скажімо, генетичного, морфологічного і т. д.). У цілому ж прогресивний розвиток на своїх вузлових пунктах характеризується збільшенням загального інформаційного змісту матеріальних систем [48]. Певну аналогію описаному процесу ми спостерігаємо в сьогоденні: відбувається швидкий, у масштабах суспільного виробництва не завжди помітний процес напрацювання нових технологій, побудованих на використанні інформаційного потенціалу, пошук оптимізованих шляхів вирішення проблем у всіх сферах суспільного життя, концентрації зусиль, інтелектуального потенціалу в міжнародних масштабах на вирішенні глобальних проблем сучасності. Сьогодні індустрія інформації провідних країн реально перетворилась в особливу, якісно нову галузь загальної структури економіки. Тут здійснюється продукування товару нового типу – глобального товару з новими економічними властивостями – наближеного відтворення й накопичення багаторазового використання [49].

Можна стверджувати, що якраз процеси глобалізації, охоплюючи весь світ, включаючи у свій обіг дедалі нові аспекти суспільного життя, сфери економічної діяльності, за своєю природою, внутрішньою суттю не можуть залишити насильно відгороджені оази, чи такі, що відгородилися за власною ініціативою від їхніх впливів. Це – неорганічно для глобалізації. Таким чином, процеси, що відбуваються нині у світі, дають шанс країнам, націям, що не входять до «золотого мільярда», за наявності відповідної волі, готовності сприйняти виклики, правила гри, диктовані глобалізмом, і суспільної згуртованості ввійти до світового співтовариства достойними партнерами.

На зміну традиційній економіці сьогодні приходить більш ефективна з меншими енергозатратами й екологічними проблемами нова економіка, більш точна в технологіях виробництва продукції та гнучка у врахуванні запитів споживачів. Така економіка потребує значно більшого в порівнянні з традиційною інформаційного обслуговування, суттєвого прискорення відповідного інформаційного обігу. Як зауважує з цього приводу Е. Тоффлер, «цивілізація Третньої Хвилі починає усувати історично зумовлені розбіжності між виробником і спо-

живачем, сприяючи розвитку “виробничо-споживацької економіки завтрашнього дня”» [50].

Зроблені теоретиками висновки сьогодні стосуються вже не технологічних здобутків найбільш розвинутих країн світу. Вони підтверджуються формуванням глобальної індустрії інформації та її глобального впливу на загальні й національні трансформаційні процеси. Це пояснюється, зокрема, специфікою інформаційного ресурсу. Інформація проникає в усі ніші й щілини глобального суспільства ефективніше й інтенсивніше, ніж інші товари-ресурси. Для неї вже практично не існує кордонів та інших бар’єрів [51].

Сказане вище є підставою принаймні для двох висновків. Один з них базується на проекції логіки розвитку основних галузей промислового виробництва на вже фактично реалізований шлях випереджаючого розвитку інформаційної індустрії.

Другий висновок пов’язаний з розвитком суспільного усвідомлення значення глобальної інформатизації. Власне, вона дає шанс, відкриває сприятливіші стартові можливості для країн за межами «золотого мільярда» скоротити дистанцію розриву з високорозвинутими країнами на новому витку розвитку, не проходячи всієї дистанції індустріальної еволюції навздогін за лідерами. У цьому варіанті успіх значною мірою залежить від волі лідерів і національної самосвідомості громадян кожної з держав і, порівняно з процесами трансформації традиційної економіки, є менш затратним шляхом суспільного розвитку.

Протягом останніх двох-трьох десятиріч індустрія інформації не лише перетворилась в особливу, якісно нову галузь світової економіки з найбільш динамічними темпами розвитку. Привнесена сучасними економічними процесами вона стала невід’ємною складовою та основоположною умовою сучасних процесів глобалізації, дає можливості доступу до сучасних технологій, науки й культури всім учасникам світової інформатизації. Цим самим розширюються можливості різних країн, різних регіонів світового інформаційного ринку відповідно до його запитів, його диктату включитись у виробництво інформаційного товару.

Сьогодні це – глобальний товар з новими економічними властивостями – необмеженого відтворення та накопичення, необмеженого за частотою використання. Джерело цінності такого товару знаходиться переважно за межами традиційних джерел вартості. Воно базується не на використанні психофізичних зусиль при застосуванні енергозатратних технологій, а на реалізації інтелектуального потенціалу працівника, посиленого обсягами інформації відповідних інформаційних баз. Таким чином, в умовах інформаційної економіки вартість

може породжувати надвартість, так як в умовах індустріальної економіки капітал породжує капітал [52].

Відповідно до проявів уже загально визнаних процесів інтеграції світової економіки інноваційні технології все ширше проникають за межі «золотого мільярда» і дають можливість для самореалізації у сфері інформаційної індустрії багатьом країнам «усередині турнірної таблиці». Серед них школа програмувальників, якою в цьому списку представлена Індія, а також Республіка Корея, Тайвань, Малайзія, Сингапур, Об'єднані Арабські Емірати та ін., багато з яких тривалий час не мали державної самостійності. Ряд країн, які одночасно з Україною приступили до практичної побудови інформаційного суспільства, нині демонструють порівняно більш високий рівень розвитку інформаційних процесів. І все це поки-що в умовах беззаперечного превалювання високорозвинутих країн у процесах глобалізації. Водночас чимала кількість держав, потенційно здатних на прорив на старті інформаційного етапу розвитку цивілізації, серед них безсумнівно й Україна, наявні можливості використовує слабо [53].

При цьому, як доводить суспільна практика останніх десятиріч, вплив глобальних інформаційних ресурсів на суспільну свідомість у різних країнах світу далеко не обов'язково гарантує загальну соціально-культурну уніфікацію. Навпаки, як демонструє соціальна практика, в останні десятиріччя значного поживлення в різних країнах світу набувають процеси національної самоідентифікації, боротьби за національні інтереси. Збільшення можливостей доступу до сучасних інформаційних технологій сприяє організації на рівні держав і націй протидії новому імперіалізму сучасних глобалізаторів у процесі національного розвитку на новому, інформаційному етапі суспільної життєдіяльності. Цю протидію не варто недооцінювати. Досвід доводить, що організаційно вона ґрунтується на наявній на сьогодні життєздатності інституту держави, збережених соціокультурних, точніше, національних традиціях розвитку націй і держав.

Дж. Сорос справедливо вважає, що на даному етапі розвитку суспільства «не існує міжнародного еквівалента політичного процесу, що відбувається в окремо взятих країнах»[54]. Міжнародні корпорації не можуть витіснити державу зі сфери соціально-політичного розвитку, забезпечити культурний розвиток, потрібний для успішної діяльності самих же корпорацій. Унаслідок обмежених, вузькоспрямованих цілей своєї діяльності вони не можуть заповнити всю складну, багатогранну систему суспільних зв'язків, зв'язків інформаційних баз структури людських спільностей.

Держава, як соціальний інститут, в умовах зростаючої соціальної активності

своїх громадян, що відбувається на базі інформатизації, зростаючого доступу до системи вітчизняних і глобальних інформаційних ресурсів, стає інструментом реалізації національних інтересів у розвитку міжнародного співробітництва та гармонізації відносин на внутрішньодержавному рівні на базі соціального партнерства, соціального компромісу, соціальної рівноваги і, найголовніше, соціальної ефективності. «Політика, направлена на розвиток людини, в умовах становлення інформаційного суспільства стає пріоритетною, адже в новому сторіччі лідерами будуть ті країни, які візьмуть на озброєння такі нематеріальні чинники, як інформація і творчий підхід. Саме розвиток людського потенціалу і технологічного прогресу можуть бути взаємодоповнюючими і взаємозміцнюючими процесами, які стимулюють розвиток всього суспільства. Навпаки, втрата позицій у сфері людського капіталу означає і втрату перспектив нарощування конкурентоспроможності нації на світовому рівні. У глобальній конкуренції переможуть нації, які будуть лідерами в розвитку людського капіталу» [55].

І хоча під час входження в інформаційне суспільство певні функції держави трансформуватимуться, ефективність цього політичного інституту залишається високою і в умовах інформаційного етапу розвитку суспільства. Вона насамперед проявляється:

- у потребах протистояння негативним проявам глобалізації;
- у необхідності відстоювання національної самобутності в умовах зростаючих загроз глобальної уніфікації;
- у відстоюванні національних позицій на міжнародних ринках;
- в організації міжнародних інформаційних обмінів;
- в організації власної інформаційної безпеки і в співробітництві в цій сфері з міжнародним співтовариством.

При цьому для сучасного українського суспільства із зарубіжних інформаційних ресурсів найбільшу цінність являють ті, що за змістом і технологіями розповсюдження відповідають запитам розвитку інформаційного етапу розвитку суспільства. Це ресурси, що мають певні характерні особливості порівняно з переважною більшістю продуктованих раніше:

- за змістовною значущістю вони є ближчими до реалізації актуальних питань усіх сфер суспільного життя і найбільшою мірою, порівняно з усіма попередніми етапами людської історії, стають інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усіх процесів нашого індивідуального і колективного існування [56];
- вони орієнтовані на задоволення дедалі більш широкої різноманітності запитів різних категорій населення, різних соціальних груп у процесі вдоскона-

лення соціальної структури суспільства. Цьому сприяє також структуризація цієї інформації та робота з удосконалення пошукових інструментів;

- їх організація сприяє прискоренню соціально-економічних процесів, дає змогу успішного супроводу їх реалізації, сприяє задоволенню потреби гнучкого реагування на особливості еволюції суспільних процесів, у тому числі у сфері економіки, політики, оборони тощо;

- є органічним інформаційним елементом процесу глобалізації.

У період входження нашого суспільства в інформаційний етап його розвитку «інформація і її вища форма – наукове знання стають стратегічним ресурсом, ефективне управління яким дозволяє компаніям і державам досягти конкурентних переваг. Інформаційне суспільство формує всі підстави для того, щоб збулося історичне пророцтво Ф. Бекона, виражене в його знаменитому афоризмі “Знання – сила”» [57].

Використання глобальних інформаційних ресурсів в інтересах національного розвитку України сприяє:

- прискореному оновленню вітчизняних баз знань та інформаційних технологій;

- економії національних трудових ресурсів у сфері інформаційного виробництва за рахунок використання вже готової інформації глобального інформаційного простору;

- практичній реалізації сучасної закономірності суспільного розвитку: зростанню частки інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті;

- успішній реалізації державних програм інформатизації суспільства шляхом наповнення соціальних інформаційних комунікацій новою інформацією, впровадженням нових інформаційних технологій у сфері розвитку телефонії, радіо, телебачення, Інтернету, традиційних й електронних засобів масової інформації.

З точки зору збереження позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку в умовах глобалізації корисними для інформаційного забезпечення відповідних сучасним тенденціям темпів еволюції суспільства можуть бути насамперед такі напрями використання ресурсів глобального інформаційного простору:

- введення з відповідною адаптацією в національний інформаційний обіг ресурсів глобального інформаційного простору, що відображають передові здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики, здобутків культури і мистецтва, навчальних технологій тощо;

– формування, враховуючи глобальні ресурси, інформаційної основи міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напрямку суспільної діяльності;

– включення до вітчизняних інформаційних баз документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України із зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках тощо;

– виходячи з особливого значення для сучасного суспільного розвитку правової бази світової інформатизації, формування на основі відбору з глобальних ресурсів наявних правових актів, що регламентують інформаційну діяльність, питання авторського права в сучасному інформаційному обігу, теоретичні розробки з цих питань і використання цих матеріалів як у практичній діяльності на рівні міжнародних правовідносин, активізації участі України в міжнародному правотворчому процесі, так і у вітчизняній правотворчій роботі;

– вивчення і використання методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн і кіберзлочинності.

При організації відбору суспільно значущих ресурсів глобального інформаційного простору потрібне врахування процесів структуризації цих ресурсів, що відбувається в певний час. Ця структуризація обумовлена об'єктивною потребою компонування тематичного та за іншими усталеними ознаками глобальних ресурсів для їх більш ефективного використання та організації сучасного інтенсивного інформаційного виробництва в інтересах динамічного розвитку цивілізації. Ця структуризація на нинішньому етапі її організації відбувається насамперед по лінії групування і координації діяльності центрів зберігання інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного призначення – насамперед бібліотечних установ, архівних інститутів і потужних комплексів інформаційних баз, заснованих на використанні електронних інформаційних технологій. Важливим напрямом зміцнення зв'язків між ними стає розвиток навігаційних інструментів.

Ідеться, таким чином, насамперед про, застосовуючи сучасну термінологію, організацію системи рознесених інформаційних баз, що використовуються для реалізації цілей загальноцивілізаційного розвитку і сприяють організації нового інформаційного виробництва відповідно до викликів сучасності.

Паралельно розвивається також інший напрям структуризації глобальних інформаційних ресурсів, що пов'язаний з формуванням глобального інформаційного ринку.

Ринкові форми господарювання стають визначальними в процесі вдоскона-

лення інформаційних обмінів, пов'язаних з діяльністю ТНК, міждержавної торгівлі інформаційними продуктами і послугами [58]. При цьому розвивається інформаційна основа міжнародного економічного співробітництва та супровід цього напряму суспільної діяльності. Ринок стає спонукальним чинником (дедалі більшою мірою) до виробництва нової, суспільно значущої інформації.

Оскільки на перший план сьогодні висувається значення впливу інформації саме в економічній сфері, у сфері розвитку продуктивних сил суспільства, це й обумовлює найбільший суспільний інтерес саме до цього сегмента інформаційного ринку. Для розвитку процесів загальноцивілізаційної інформатизації важливим є те, що стаючи дедалі більшою мірою фактором зростаючої ефективності суспільного виробництва, він усе більшою мірою визначає розвиток інших сегментів загальносуспільного інформаційного ринку. Однак, порівняно з усією минулою історією людства, вплив невиробничої, надбудовної сфери стає менш опосередкованим, відчутнішим. Адже цей вплив, точніше, взаємовплив дедалі більшою мірою здійснюється в рамках духовної сфери життя суспільства.

Оскільки економічні структури мають найвищу купівельну спроможність, на сьогодні вони є найбільш активними стимуляторами розвитку всіх ринків інформації, що в сукупності становлять глобальний. Ці структури, як правило, націлені на результат, чим визначають потрібні їм напрями інформаційного виробництва, вимагають від постачальників інформації оперативної, якісної роботи. Придбаний інформаційний продукт намагаються якнайшвидше вмонтувати у сферу своїх економічних інтересів і забезпечити його окупність, тобто ефективність. Розвиток міжнародної економічної діяльності сучасної України сприяє цьому процесу в нашій країні. І це, поза всякою дискусією, є позитивним фактором для розвитку інформаційного ринку. Однак поряд із цим в даному процесі проступають й істотні негативні тенденції. Інформація на потребу ринку, на замовлення економічних структур стимулює розвиток інформаційної галузі у вузькоспеціальних напрямках. У зв'язку з цим виникає відчутна нерівномірність у розвитку загальносуспільного ринку інформації, що, у свою чергу, зменшує можливість горизонтальних зв'язків у структурі інформаційних баз, не сприяє гармонійному розвитку їхнього спільного потенціалу.

Крім того, економічні структури, замовляючи виробникам інформаційний продукт, як правило, обумовлюють конфіденційність у стосунках з партнерами-виробниками інформаційної продукції як під час виробництва, так і під час її використання. Цим штучно знижується потенціал застосування нової інформації як фактора суспільного прогресу. Як правило, далеко не на першому місці в

суб'єктів інформаційного ринку інтереси фундаментальних наук. У зв'язку з цим і в наш час у багатьох галузях суспільної діяльності фактично експлуатуються здобутки цих наук, одержані в 70-ті – 80-ті роки минулого століття, водночас загрозливі виклики сучасності не знаходять адекватної відповіді, заснованої на стратегічних рішеннях фундаментальних наук.

Важливим напрямом роботи щодо використання ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах розвитку українського суспільства, у розвитку його міжнародного співробітництва є вивчення й освоєння міжнародної правової бази в інформаційній сфері, а також освоєння документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються всіх сфер співробітництва України із зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках тощо.

При цьому слід зауважити, що розвиток правової бази глобального управління має стійку традицію, що своїми витокami губиться за межею тисячолітньої історії сучасної цивілізації. Як правило, характерними особливостями внутрішнього протистояння в структурі цієї традиції були спроби встановлення пріоритету наднаціональних інститутів і процедур над національними, витіснення національних цінностей та інтересів за межі основних напрямів суспільного розвитку, заміна їх уніфікованими згідно з уявленнями глобалізаторів у статусі загальнолюдських і боротьба з такими спробами на рівні насамперед націй і держав.

Стрімка активізація глобальних процесів на базі нових техніко-технологічних здобутків, у тому числі у сфері інформаційних технологій, дала змогу США, фактично однополярного гегемона у сфері міжнародних відносин, з часу розпаду СРСР до недавньої появи нових рельєфних ознак формування нової багатополярності, зробити спробу встановлення правил глобалізації на неоліберально-капіталістичній основі. Теоретики цієї моделі глобалізації (Д. Мітрані, Е. Хаас, Л. Фінкельштейн та ін.) обґрунтовували новий, глобалізований світ як укрупнені США, превалюванням в усіх регіонах світу ціннісних орієнтирів, укладу, правової бази тощо основного лідера глобалізації. Така точка зору обґрунтовується проамериканськими теоретиками в таких безапеляційних формулюваннях: ...формування єдиного правопорядку, що охороняється єдиною державністю, виявляється певним реальним засобом демократичного впорядкування суспільних відносин на міжнародному рівні на стадії глобалізації життєдіяльності народів; цей засіб забезпечить виживання і подальший розвиток людського правового і загального усвідомлення нової дійсності [59].

З розвитком процесу багатоцентровості впливів у сучасному світі в політич-

ній, економічній та інших сферах міжнародних відносин наростає тенденція протидії гегемоністським тенденціям, формуванню чогось більшого ніж просто більш-менш успішне співробітництво держав у межах міжнародних організацій, а саме:

- зміцнення правової бази і цивілізуючих засад у міжнародних відносинах;
- засноване на об'єднанні зусиль вирішення транскордонних проблем за допомогою використання регулюючих механізмів регіонального чи глобального масштабів, з яких зрештою, як з розрізнених секторальних шматочків, буде зшита клаптева ковдра нового світопорядку;
- посилення системи Організації Об'єднаних Націй як дорадчого світового форуму, як інстанції для вирішення питань війни і миру, ініціатора й організатора рішень з глобальних проблем;
- взаємодія гравців державної сфери з недержавними, які дедалі більше організовуються в межах транснаціональних глобальних мереж, тобто співробітництво державної і суспільної систем [60].

Крім цих основних тенденцій у системі міжнародних відносин знаходять своє відображення певні регіональні особливості, специфіка організації взаємин між окремими державами, потужними економічними структурами тощо. Усі ці особливості певною мірою накладають своє відображення на систему правових ресурсів глобального інформаційного простору і не завжди можуть повною мірою збігатися з національними інтересами України. У зв'язку з цим при введенні до вітчизняних інформаційних баз міжнародних правових ресурсів, здійсненні, виконанні (імплементатії) Українською державою міжнародних правових норм, приведенні у відповідність з ними національної правової бази потрібно, по-перше, враховувати ці тенденції з точки зору національних інтересів, по-друге, активізувати власну участь у підготовці міжнародних правових актів, що стосуються інтересів нашої держави.

В основі інформаційної складової формування міжнародної правової сфери на сьогодні є Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, у якій встановлюються основні принципи входження держав і країн у це суспільство. Нею було проголошено основні принципи розбудови міжнародних процесів при формуванні й розвитку інформаційного суспільства:

- поширення цифрових технологій з метою розвитку виробництва, створення й підтримки економічного зростання та збільшення зайнятості;
- подолання нерівності у сфері доступу до інформації та систем телекомунікації;
- розвиток співробітництва у подоланні складних загальноцивілізаційних

проблем, пов'язаних зі скороченням бідності, удосконаленням охорони здоров'я, зростанням гостроти екологічних проблем, сприяння поширенню освіти, удосконаленню міжнародних економічних відносин за допомогою розвитку інформаційних комунікацій, використання переваг швидкого зростання глобальної електронної торгівлі;

– розвиток інформаційних технологій для подальшого розвитку двосторонньої та багатосторонньої співпраці між державами в усіх сферах суспільного життя.

Інтенсифікації інформаційних обмінів нашої країни з міжнародними організаціями сприяв вступ України в такі міжнародні організації, як Міжнародний союз електрозв'язку, Європейська конференція адміністрацій пошт і зв'язку, Європейський інститут телекомунікаційних стандартів і Регіональне співтовариство в галузі зв'язку.

Вводячи в інфосферу України систему правових документів, що стосуються розвитку інформаційного суспільства, слід враховувати прояви згаданої вище специфіки, те, що європейська модель цього суспільства відрізняється стратегією європейської інтеграції, поняттям «об'єднаної Європи», пошуками рівноваги між контролем держави і стихією ринку, динамічним поєднанням державних інтересів і прагнень приватного та корпоративного бізнесу. Характерними рисами європейської моделі є варіативність і політична спрямованість програм побудови інформаційного суспільства для різних країн, зумовлених новою європейською геополітикою, становленням інформаційної (інтелектуальної) економіки, різними можливостями постіндустріального розвитку.

Загальною проблемою становлення інформаційного суспільства в Європі стала розробка законодавчої бази для європейського кіберпростору. Стандартизація європейських програмних і телекомунікаційних технологій сприяє розвитку їх конкурентоспроможності на новому ринку товарів і послуг – інформаційному. Головним чинником європейського ринку інформаційних послуг, зазначається у документах ЄС, стане вільна конкуренція, обмеження монополій, вихід країн Європейської Співдружності на світові ринки [61].

Зі зростанням значення інформаційних ресурсів у житті сучасного суспільства актуалізується в глобальному масштабі також і питання інформаційної безпеки. Цей вид безпеки спрямований на організацію захисту інформаційних ресурсів на всіх видах носіїв, засобів їх організації і використання, у тому числі програмного забезпечення, охорону інформаційних мереж від несанкціонованого впливу чи використання, об'єктів інтелектуальної власності й інших нематеріальних активів, включаючи майнові інтереси учасників підприємницької дія-

льності.

В умовах глобалізації посилюється значущість проблем, які пов'язані з інформаційною безпекою:

- виникнення та зростання кіберзлочинності та кібертероризму;
- виникнення нового виду зброї, інформаційної, бойових інформаційних ресурсів, спрямованих на враження інформаційних ресурсів потенційного противника та розробку методик ведення глобальних інформаційних війн;
- зростання загроз втрати національної культури або злиття її з іншими, втрати національної самоідентифікації за рахунок непомірного впливу культур інших країн світу та менталітету інших націй;
- стимулювання розвинутими інформаційно державами «відпливу інтелекту» та капіталів;
- ускладнення вирішення питань збереження державної, комерційної, службової та персональної таємниці внаслідок низького рівня розвитку вітчизняних інформаційних технологій, що обумовило побудову інформаційної інфраструктури України на базі імпортової техніки й технологій;
- розвиток телебіометрики й сенсорних мереж у взаємодії людей між собою та навколишнім середовищем [62].

Упродовж останніх років питання міжнародної інформаційної безпеки постійно обговорювалися Генеральною Асамблеєю ООН, результатом чого стало прийняття ряду міжнародних нормативних актів, що регламентують найбільш проблемні питання інформаційної діяльності.

Правове забезпечення розвитку глобального інформаційного суспільства відрховується з прийняття Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства, яка була прийнята 22 липня 2000 р. Нею вперше в міжнародній практиці був зафіксований на нормативному рівні факт існування інформаційного суспільства та необхідності нормативного регулювання його розвитку. Документ став поштовхом до прийняття у подальшому таких глобальних за сферою дії і суспільним значенням актів, як Декларації тисячоліття ООН (2000), а також Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність (2001) і Додатковий протокол до Конвенції РЄ про кіберзлочинність (2003) та ін. Важливим є те, що, не зважаючи на формальне поширення останніх двох актів як обов'язкових лише для держав-членів РЄ, вони були ратифіковані також більшістю країн пострадянського простору, а також США [63].

Україна також бере активну участь у розробці питань інформаційної безпеки в межах ООН. Так, з ініціативи України в ООН та її спеціалізованих установах були обговорені проблеми узгодження міжнародної стратегії інформаційної по-

літики та національні інформаційні програми, міжнародно-правові аспекти функціонування мережі Інтернет (захист конфіденційності, інфоетика, поширення ідей забороненого змісту тощо). З урахуванням міжнародного досвіду правотворення в інформаційній сфері в Україні також розроблена і постійно вдосконалюється система правового забезпечення протидії комп'ютерній злочинності [64].

Слід зауважити, що розроблювані міжнародною спільнотою правові акти, які стосуються інформаційної безпеки, протягом останніх десятиріч набули принципово нової якості. Поряд із традиційними об'єктами інформаційної безпеки – державою, нацією – серед цих об'єктів дедалі більшого значення набувають як орієнтири для організації безпеки нові соціальні структури суспільства, що дедалі більшою мірою входить у процеси інформатизації, а також члени цього суспільства.

З розвитком сучасних інформаційних технологій у структурі глобальних інформаційних ресурсів зростаючого значення набувають бойові інформаційні ресурси, що є основним компонентом інформаційних воєн, і ресурси нейтралізації цього виду інформаційних впливів з боку атакованих суб'єктів цього інформаційного впливу. Такі ресурси орієнтовані насамперед на учасників конфлікту. Вони призначені, з одного боку, для інформаційних атак, орієнтованих на знищення, перекручування, розкрадання та затримку інформації, подолання систем захисту інформації противника, дезорганізації роботи технічних сегментів систем управління, нанесення іншого збитку [65], з іншого – у глобальній інформаційній мережі вводиться інформація, спрямована на нейтралізацію інформаційних атак і забезпечення контратакуючих заходів. Оскільки в сьогоdnішньому глобалізованому світі зростає значення міжнародної громадської думки з приводу конфліктних ситуацій, що певною мірою зачіпають інтереси багатьох або ж усіх інших суб'єктів міжнародних відносин, інформаційне протиборство між учасниками інформаційного конфлікту має вплив на міжнародну спільноту. Ресурси, задіяні в цих конфліктах, вводяться в глобальний інформаційний простір і є ресурсами, використання яких в інтересах національного розвитку є дуже сумнівним, має здійснюватись з особливими застереженнями або ж нейтралізуватись національними засобами інформаційної безпеки. Нейтралізації підлягає також інформація, пов'язана з кібертерористичними операціями міжнародних хакерських та інших зловмисних угруповань.

Розвиток глобальної інформаційної основи існування сучасної цивілізації, обумовлений зростанням інформаційного виробництва, загострює проблему необхідної структуризації наявних у розпорядженні суспільства ресурсів. Най-

давніший, традиційний метод структуризації інформації пов'язаний з місцями її зберігання. І такими місцями завжди були бібліотеки. Поступово, з розвитком системи інформаційних ресурсів, від них відокремлювались архівні установи, інформаційні ресурси музейних установ та інші ресурси спеціального призначення. У наш час, у період розвитку електронних інформаційних технологій, різноманітні бази, склади електронної інформації з великими обсягами інформаційних ресурсів зберігаються також у сучасних інформаційних центрах, спеціалізованих структурах, що є суб'єктами сучасного інформаційного ринку.

З розвитком системи соціальних інформаційних комунікацій розвиваються також й інші форми структуризації інформації, насамперед пов'язані з напрямками людської діяльності, потребами, пов'язаними з розвитком процесів структуризації сучасного суспільства. При цьому варто звернути увагу на той факт, що в глобальній організації виробництва якраз людські спільності, утворені за національною ознакою, можуть знаходити додаткові аргументи в міжнародному поділі праці, спираючись на використання якостей властивої їм ментальності [66].

Цей фактор посилюється опорою на використання культурних у широкому значенні цього слова надбань попередніх поколінь цієї нації, з усією своєрідністю їх світосприймання, ціннісних орієнтирів, прогресивних національних традицій, використовуваних в інтересах загальноцивілізаційного розвитку, введення в загальнокультурний обіг. Уже сьогодні світова практика говорить про ефективність такого поділу праці. У світі цінуються швейцарські годинники, японська телерадіотехніка, китайський фарфор тощо.

Розглядаючи стратегічні перспективи національного розвитку сучасної України на базі наявної міжнародної практики, слід враховувати, що перспективи розвитку націй у процесі переходу до інформаційної епохи пов'язані з певним колом обов'язкових факторів.

По-перше, вони мають зробити свій внесок у розвиток загальноцивілізаційної інформаційної бази, для цього створити конкурентоспроможні механізми для творення нової і використання наявної інформації, розвинути систему підготовки відповідних фахівців, удосконалювати різноманітні форми залучення дедалі більшої кількості представників цієї людської спільності до процесу інформотворення.

По-друге, враховуючи процеси глобалізації, уже сьогодні можна чіткіше визначити основні напрями можливої спеціалізації в міжнародному розподілі праці, зробити їх пріоритетними в подальшому розвитку, налагоджувати механізми ефективного використання культурних надбань, традицій минулих поко-

лінь, ментальних характеристик у вирішенні актуальних проблем сьогодення.

По-третє, використовуючи наявні можливості нації і держави, відповідний міжнародний досвід, виробити ефективну систему можливих і потрібних заходів інформаційної безпеки, нейтралізації проявів інформаційної агресії, спрямованих на нівелювання національної своєрідності, олігархічне домінування «інформаційно багатих» і руйнування автентичних культур народів, нівелювання їхньої національної своєрідності.

По-четверте, для України, країн СНД у їхньому нинішньому стані пошуку оптимальних форм суспільної організації дуже важливим є налагодження процесу своєчасного інформаційного супроводу діяльності управлінських структур, створення ефективних механізмів ув'язування сучасної організації інформаційної діяльності з виробництвом, налагодження швидкого впровадження інноваційних технологій, адже безперервний науково-технічний прогрес інформаційної цивілізації здійснюватиметься еволюційно на основі подальшого вдосконалення інформаційної бази і безпаперової технології управління [67].

Ще один аргумент на користь позитивної перспективи збереження і розвитку людських спільностей, заснованих за національною ознакою полягає, очевидно, безпосередньо в логіці об'єктивного процесу розвитку людства. Перед ним постають дедалі складніші проблеми, для вирішення яких найчастіше потрібна мобілізація не лише ресурсів, які самостійно не може забезпечити навіть наймогутніша із сучасних країн, а й усього загальноцивілізаційного досвіду. Набутий за всю його свідому історію досвід, наявні знання, здобуті всіма націями і народами планети в усій їхній багатогранності сприйняття й освоєння навколишньої дійсності, у цілому, і є тим аргументом, який людство протиставляє викликам часу. Від зростання вагомості цього аргументу прямо залежить життєздатність тієї складної соціальної системи, у яку перетворилося людство. І чим різноманітнішим, багатограннішим є досвід, а відповідно, інформація, у якій цей досвід зафіксований, тим стійкішою є система, тим вона є мобільнішою. Чим розвинутішою є система сучасних інформаційних комунікацій, чим ефективнішою є структуризація глобальних інформаційних ресурсів, тим більш значним буде національний внесок у загальноцивілізаційний розвиток.

Отже, на сучасному етапі суспільних перетворень у використанні наявної у суспільстві інформації для прийняття ефективних рішень і їх реалізації закладається весь комплекс умов подальшого розвитку суспільства, значною мірою задаються темп і характер його еволюції.

Локальні війни й збройні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. доводять,

що боротьба в інформаційній сфері стає їхньою невід'ємною частиною. Зароджується система багаторівневих спеціальних інформаційних операцій, і відповідно до цієї перспективи силові структури провідних країн світу роблять помітний акцент на розвиток відповідних технологій. Водночас глобальний інформаційний простір дедалі більшою мірою насичується ресурсами, які можуть бути віднесені до бойових. Їх просочення в національний інформаційний простір, навіть коли вони не спрямовані проти України, є дуже шкідливим.

У зв'язку з посиленням негативного зовнішнього впливу на інформаційний простір України, зростанням потенційних можливостей інформаційних загроз, руйнівних можливостей інформаційної зброї, що загрожує національній безпеці України, недостатніми залишаються обсяги вироблення конкурентоспроможного національного інформаційного продукту. Ефективна боротьба із сучасними інформаційними загрозами потребує також координації діяльності багатогранної системи суб'єктів національного інформаційного простору на державному рівні.

Реалізація стратегічних пріоритетів та основних принципів і завдань державної політики інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових та організаційних механізмів керування інформаційною безпекою, його відповідного інтелектуально-кадрового і ресурсного забезпечення. Правові аспекти організації інформаційної безпеки мають стати обов'язковим компонентом майбутніх законів, концепцій, доктрин, стратегій і програм, у тому числі Національної програми протидії тероризму та екстремізму, Концепції розвитку воєнної організації держави, Національної стратегії формування інформаційного суспільства та ін. Ці компоненти в сукупності мають становити єдине ціле, правову основу безпекового супроводу інформаційних процесів.

Дослідники справедливо акцентують увагу також на розробці та впровадженні загальнодержавної системи визначення й моніторингу порогових значень показників (індикаторів), які характеризують рівень захищеності національних інтересів у різних сферах життєдіяльності й виникнення реальних загроз національній безпеці [68], у тому числі й в інформаційній сфері.

Збереження національно-культурної своєрідності, реалізація власного потенціалу суспільного розвитку для нашої країни як і для всіх інших в умовах глобалізації потребує розробки і впровадження також системи науково-методичних, організаційно-правових заходів у національному інформаційному просторі для захисту власних інформаційних баз від шкідливих впливів зовні й забезпечення їх розвитку відповідно до зростаючих суспільних потреб. В умовах активізації процесів глобалізації, входження України в систему міжнарод-

них інформаційних зв'язків ці заходи мають забезпечити нейтралізацію можливих загроз її існуванню і розвитку, сприяти захисту економічного і політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності на шляху досягнення балансу між відкритістю інформації, що є вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно виправданими необхідними обмеженнями на її поширення. Доцільним є врахування цієї системи негативних впливів при розробці стратегії комплектування вітчизняних бібліотечних установ.

Очевидно, що на етапі формування таких стратегій в інтересах національної інформаційної безпеки було б налагодження введення основних масивів глобальних інформаційних ресурсів у національний інформаційний простір через керовані системи комплектації державної системи бібліотек, через крупні спеціалізовані бібліотечно-інформаційні центри, що дає змогу, крім зменшення можливостей засмічення фондів низькою пробною, а то й шкідливою для суспільства інформацією, вирішити питання раціонального використання коштів на закупку інформаційних ресурсів, розвинути експлуатацію бібліотечних установ, зміцнити коопераційні зв'язки, розширюючи таким чином можливості вітчизняної інформатизації.

Узагальнюючи всю систему багатогранних процесів, пов'язаних з розвитком глобальної інформатизації, сьогодні вже можна констатувати, що інформаційний етап розвитку суспільства не позбавляє його традиційних проблем, не є панацеєю при їх вирішенні. Аналізуючи макроекономічні, політичні процеси в сучасному глобалізованому світі, українські дослідники доходять висновку, що «суспільство дійсно не спроможне саморганізуватись, якщо не сформувало державотворчий світогляд, не виробило спільних ідей розвитку... Національна ідея покликана якраз впорядкувати, гуманізувати й одухотворити броунівський рух розпорошеного суспільного середовища, окреслити вартісну цивілізаційну мету трансформації соціуму й мобілізувати громадян на її реалізацію» [69]. В умовах істотних глобальних трансформацій загальноцивілізаційного масштабу, посилення впливу глобального інформаційного простору на всі регіони світу інститут держави не зникає, а еволюціонує в систему управління нового типу, засновану на керівництві суспільством, у якому зростаючого значення набуватиме організація інформаційних процесів.

Список використаних джерел до розділу 2

1. *Литвиненко О.* Національний інформаційний простір: проблеми і перспективи / О. Литвиненко // Українознавчий альм. – К., 2012. – Вип. 8. – С. 57–59.

2. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 246 с.

3. Відділ реферування наукової інформації [Електронний ресурс]. // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : веб-сайт. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/node/480>. – Назва з екрана.

4. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/>. – Назва з екрана.

5. Україна посяде гідне місце на науковій арені світу [Електронний ресурс] // Київський національний університет імені Тараса Шевченка : веб-сайт. – Режим доступу: <http://univ.kiev.ua/news/4562>. – Назва з екрана.

6. Ресурси інформаційної системи EBSCOhost Research Databases [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України : веб-сайт. – Режим доступу: <http://nplu.org/article.php?id=55>. – Назва з екрана.

7. Бази даних та ресурси, до яких пропонується доступ [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/onlinedb/EBSCO.php3>. – Назва з екрана.

8. Е-ресурси [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.library.ukma.kiev.ua/index.php?id=88&L=1%27%20and%20char%28124%29%2Buser%2Bchar%28124%29%3D0%20and%20%27%27%3D%27>. – Назва з екрана.

9. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2013. – 224 с.

10. SciVerse Scopus [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/936>. – Назва з екрана.

11. Euromonitor International [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.euromonitor.com/>. – Title from the screen.

12. Московський державний університет надає доступ до наукових інформаційних ресурсів [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/935>. – Назва з екрана.

13. Інститут історії України Національної академії наук України : веб-сайт

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/>. – Назва з екрана.
14. Ізборник: Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтер- претації : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/>. – Назва з екрана.
15. Diasporiana.org.ua : веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/>. – Назва з екрана.
16. Культура України: електронна бібліотека [Електронний ресурс] // Національна парламентська бібліотека України : веб-сайт. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/>. – Назва з екрана.
17. EXLIBRIS: українська електронна бібліотека: історія, публіцистика, художня література : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/>. – Назва з екрана.
18. Ukrbiblioteka.org: Електронна бібліотека української діаспори в Америці : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrbiblioteka.org/>. – Назва з екрана.
19. Про проект [Електронний ресурс] // Культура України: електронна бібліотека : веб-сайт. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/project.html>. – Назва з екрана.
20. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918–1941 / Л. Д. Дубровіна, О. С. Онищенко – К., 1998. – 337 с.
21. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1941–1964 / Л. Д. Дубровіна, О. С. Онищенко. – К., 2003. – 357 с.
22. *Дубровіна Л. А.* М. П. Василенко та В. І. Вернадський як фундатори Національної бібліотеки Української держави / Л. А. Дубровіна // Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.). – К., 1998. – С. 185–198.
23. *Дубровіна Л. А.* Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в 1918–1998 рр.: основні етапи розвитку / Л. А. Дубровіна // Бібл. вісн. – 1998. – № 5. – С. 5–18.
24. *Омельчук В. Ю.* Національна бібліографія України: тенденції розвитку, проблеми розробки / В. Ю. Омельчук // Бібл. вісн. – 1995. – № 5. – С. 3–13.
25. *Омельчук В.* Національна бібліографія України – пріоритетний напрям наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / В. Омельчук, Д. Устиновський // Бібл. вісн. – 2011. – № 2. – С. 3–10.
26. *Ковальчук Г. І.* Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток у НБУВ / Г. І. Ковальчук // Бібл. вісн. – 2008. – № 5. – С. 3–10.

27. *Лиханова І. Г.* Створення українського бібліографічного репертуару / І. Г. Лиханова // Київ. старовина. – 2005. – № 1. – С. 128–146.
28. *Лиханова І. Г.* Бібліографічний покажчик «Книга в Україні, 1861–1917» як складова українського бібліографічного репертуару / І. Г. Лиханова // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 215–225.
29. *Лобузін К. В.* Інформаційні технології створення національних бібліографічних ресурсів / К. В. Лобузін // Бібл. вісн. – 2013. – № 1. – С. 9–14.
30. *Лобузін К. В.* Комплексний інформаційний ресурс «Книжкові пам'ятки НБУВ» / К. В. Лобузін // Бібл. вісн. – 2012. – № 6. – С. 10–14.
31. *Самохіна Н. Ф.* Формування наукової електронної бібліотеки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / Н. Ф. Самохіна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : зб. наук. пр. – К., 2012. – Вип. 34. – С. 13–16.
32. Архівна та рукописна Україніка: Матеріали розширеної міжвідомчої наради по обговоренню Державної програми «Архівна та рукописна Україніка». Київ, 17 жовтня 1991 р. – К., 1992. – (Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. – Вип. 1; Науково-довідкові видання з історії України). – 120 с.
33. *Дубровіна Л. А.* «Архівна та рукописна українніка»: до проблеми об'єкта археографічного та інформаційного опису в системі НАІС / Л. А. Дубровіна // Нац. архів. інформ. система «Архівна та рукописна Україніка». – Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. наук. пр. – К., 1996. – С. 41–62.
34. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 1798–1923 : бібліогр. покажч. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. – У 3 т. – К., 2003. – Т. 1–3.
35. Книга в Україні, 1861–1917: матеріали до репертуару української книги / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. В. Ю. Омельчук. – К., 1996–2012. – Вип. 1–15: «А–Сю».
36. Репертуар української книги 1798–1916: матеріали до бібліографії / НАН України, Львів. нац. наук. б-ка ім. В. Стефаника ; наук. ред.: Я. Р. Дашкевич. – Л., 1995–2005. – Т. 1–9.
37. *Сулима Є. М.* Глобалістика / Є. М. Сулима, М. А. Шепелев. – К. : Виц. шк., 2010. – С. 292.
38. *Скаленко А. К.* Глобальные резервы роста / А. К. Скаленко. – К. : Интеллект, 2002. – С. 121.

39. *Бутузов В. М.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – С. 132–148.
40. *Вернадский В. И.* Научная мысль как планетное явление / отв. ред. Ф. Л. Яншин. – М. : Наука, 1991. – С. 117.
41. *Кісілевич-Чорнойван О. М.* Міжнародне інформаційне право / О. М. Кісілевич-Чорнойван – К. : Персонал, 2011. – С. 97–111.
42. *Кремень В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – К. : МАУП, 1998. – 92 с.
43. *Сорос Дж.* Джордж Сорос про глобалізацію / Дж. Сорос. – К. : Основи, 2002. – С. 18.
44. *Кремень В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – К. : МАУП, 1998. – С. 9.
45. *Білорус О. Г.* Глобалізація і національна стратегія України / О. Г. Білорус. – К. : ВО «Батьківщина», 2001. – С. 66.
46. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. М. Горовий. – К., 2005. – С. 25.
47. Світові зміни та їхній вплив на трансформаційні процеси // Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К. : Альтернативи, 2001. – С. 206–207.
48. *Урсул А. Д.* Информация. Методологические аспекты / А. Д. Урсул. – М. : Наука, 1971. – С. 183.
49. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.) – К. : Ориане, 2000. – С. 181.
50. *Тоффлер Е. (Alvin Toffler).* Третя Хвиля / Е. Тоффлер ; пер. з англ. А. Євса. – К. : Всесвіт, 2000. – С. 20.
51. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.). – К. : Ориане, 2000. – С. 274.
52. Глобальные трансформации и стратегии развития / О. Г. Белорус (науч. ред.). – К. : Ориане, 2000. – С. 179–180.
53. *Меджибовська Н. С.* Формування систем електронного постачання промислових підприємств / Н. С. Меджибовська. – Одеса : Пальміра, 2011. – С. 210–214, 238–249.
54. *Сорос Дж.* Джордж Сорос про глобалізацію / Дж. Сорос. – К. : Основи,

2002. – С. 22.

55. *Сіденко С.* Становлення інформаційного суспільства і проблема забезпечення конкурентоспроможності економіки / С. Сіденко // Глобальна структурна модернізація і конкурентоспроможність транзитивних країн. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2010. – С. 46.

56. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М. : Высшая шк. экономики, 2000. – С.77.

57. *Меджибовська Н. С.* Формування систем електронного постачання промислових підприємств / Н. С. Меджибовська. – Одеса : Пальміра, 2011. – С. 210–214, 238–249.

58. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К., 2005. С. 246–258; Давидова І. О. Економічні механізми регулювання ринку інформаційних продуктів та послуг / І. О. Давидова // Вісник ХДАК : зб. наук. пр. – 2001. – Вип. 5. – С. 67–74; Мельник Л. Г. На порозі інформаційного общества // Соціально-економічні проблеми інформаційного общества / Л. Г. Мельник. – Суми : Университетская книга, 2005. – С. 10–14.

59. *Явич Л.* О философии права на XXI век / Л. Явич // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 11–12.

60. Там само. – С. 329.

61. Там само.

62. *Тардаскіна Т. М.* Менеджмент інформаційної безпеки в галузі зв'язку / Т. М. Тардаскіна, В. Г. Кононович. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2011. – С. 12.

63. *Розенфельд Н.* Роль уголовно-правового обеспечения в системе правового обеспечения развития информационного общества на основе анализа международных нормативных актов в сфере противодействия кибер- преступности [Электронный ресурс] / Н. Розенфельд // Центр исследования компьютерной преступности : веб-сайт. – Режим доступа: <http://www.crime-research.ru/articles/roz08/>. – Загл. с экрана.

64. *Бутузов В. М.* Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз) : монографія / В. М. Бутузов. – К. : КИТ, 2010. – С. 218–257.

65. *Скулиш Є. Д.* Інформаційна безпека України: теорія, практика, система захисту / Є. Д. Скулиш, В. В. Остроухов, І. В. Романов [та ін.]. – К. : НАСБ України, 2012. – С. 347.

66. *Починок Б. В.* Про феноменологію ментальності у підприємстві / Б. В. Починок, І. П. Чорний // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості :

тези доповідей та матеріали міжнар. наук-практ. конф. (м. Луцьк, 18–23 черв. 1994). – Луцьк, 1994. – С. 141–142; Україна: інтелект нації на межі століть : кол. монографія / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – К. : Інтелект, 2000. – С. 226.

67. *Абдеев Р. Ф.* Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. – М. : ВЛАДОС, 1994. – С. 316.

68. *Медвідь Ф.* Інформаційна безпека держави в контексті становлення стратегії національної безпеки України / Ф. Медвідь // Актуальні проблеми міжнар. безпеки: укр. вимір. – К. : Стилос, 2010. – С. 471.

69. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Досвід соціально-філософського аналізу / В. П. Андрущенко. – К. : Атлант ЮЕмСі, 2006. – С. 610; Галли К. Национальное государство в глобальную эпоху / К. Галли // Соц. глобалистика. В 3 томах. Хрестоматія. Т. 2. – Киев : Освита України ; Воронеж : Научная книга, 2012. – С. 602–611.

Розділ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВІТЧИЗНЯНИХ БІБЛІОТЕЧНИХ УСТАНОВАХ

3.1. Взаємодія вітчизняних бібліотек в умовах формування єдиного національного інформаційного простору

Взаємодія в бібліотечно-інформаційній галузі визначається у бібліотекознавстві як добровільне об'єднання бібліотек і бібліотечних систем для спі-

льної діяльності та взаємообміну її результатами на засадах певних взаємовідносин і взаємозв'язків з метою найбільш повного й економічного задоволення інформаційних потреб користувачів та ефективного використання бібліотечно-інформаційних ресурсів. Взаємодія включає всі основні напрями діяльності бібліотек – формування і використання бібліотечно-інформаційних ресурсів, обслуговування користувачів, науково-інформаційну, інформаційно-аналітичну, науково-дослідну, науково-методичну діяльність тощо – і може бути внутрішньосистемною та міжвідомчою [1]. Взаємодія вітчизняних бібліотек і бібліотечних систем тісно пов'язана із соціально-економічним і науково-технічним розвитком країни й специфічно виявляється в різних конкретних умовах. Історія взаємодії бібліотек говорить про складний шлях розвитку форм співробітництва: від простих, нерегулярних і неупорядкованих відносин між окремими установами на першому етапі створення бібліотечної системи, через формування відомчо-галузових мереж з обов'язковими внутрішньосистемними зв'язками – до керованих державою багатоманітних форм міжвідомчої взаємодії, що охоплює всі напрями бібліотечної діяльності [2]. Під час практичної роботи виокремлювалися такі форми взаємодії, як спеціалізація, координування, кооперування, зведене планування тощо. Метою бібліотечної взаємодії завжди було раціональне формування й ефективне використання єдиних інформаційних ресурсів бібліотек з метою найповнішого задоволення інформаційних потреб користувачів і суспільства в цілому. Держава заохочувала процес міжвідомчої взаємодії і керувала ним. Наприклад, у галузі довідково-бібліографічного обслуговування з метою створення єдиної довідково-бібліографічної служби регіону здійснювалася спеціалізація довідково-бібліографічних фондів бібліотек відповідно до профілю їхньої діяльності, а також координація і кооперування при виконанні бібліографічних довідок. Здійснювалася координація науково-методичної та науково-дослідної роботи [3].

У 1935 р. при Наркомосі РСФРР було створено Міжвідомчу раду з питань бібліотечної справи, пізніше – при міністерствах культури Радянського Союзу і союзних республік – державні міжвідомчі бібліотечні комісії. Завдяки їм вирішувалося багато важливих практичних питань бібліотечної галузі, зокрема вдалося запобігти дублюванню у формуванні фондів. Під егідою бібліотечних комісій розроблено й затверджено такі важливі документи, як положення про єдину загальнодержавну систему МБА; про організацію депозитарного зберігання книжкових фондів бібліотек країни; про взаємодію універсальних і науково-технічних бібліотек, про міжнародний міжбібліотечний абонемент;

впроваджено спільне планування бібліографічної, інформаційної роботи, науково-методичної, науково-дослідної діяльності, створено зведені каталоги науково-технічної і зарубіжної літератури, які використовувалися всіма бібліотеками Союзу. Згодом ці зведені каталоги було переведено в електронну форму і представлено на порталі Державної публічної науково-технічної бібліотеки Росії, їх покладено в основу реалізації сучасного міжнародного міжбібліотечного наукового проекту з 2011 р., що виконується під керівництвом ДПНТБ Росії «Розвиток і забезпечення роботи Інтегрованого зведеного каталогу науково-технічної інформації як полівидового розподіленого банку даних корпоративного користування науково-технічними документами, що надходять до організацій – фондоутримувачів науково-технічної інформації Росії та країн СНД», до виконання якого долучилися найбільші наукові бібліотеки України, зокрема з 2013 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

У 70–80-х роках ХХ ст. почалося активне теоретичне осмислення напрямів міжвідомчої взаємодії в умовах єдиної системи бібліотек. Ці питання були предметом союзних і регіональних досліджень, обговорювалися на науково-практичних конференціях, вийшло кілька тематичних збірників, захищено чимало дисертацій, де проблема розглядалась у всій багатоманітності: взаємодія бібліотек у межах відомства, міжвідомча, на регіональному рівні, взаємодія бібліотек і органів НТІ, бібліотек та інших суміжних установ, громадських організацій тощо [4].

У пострадянський період унаслідок відсутності державного регулювання корпоративні зв'язки між бібліотеками різних рівнів, різних відомчих мереж почали послаблюватися і в більшості регіонів поступово зовсім припинилися. Аналізуючи причини згасання контактів того часу, бібліотекознавці, керівники бібліотечної галузі серед негативних чинників називали надмірний диктат держави й водночас відсутність нормативно-правової бази взаємодії, а також замкненість у середовищі соціалістичного блоку, відсутність умов для вільного вияву творчого потенціалу бібліотечних фахівців. Названі недоліки, безсумнівно, існували, проте вони не могли переважити безумовної позитивності наслідків взаємодії. А те, що в деяких регіонах і в перехідний період співробітництво між бібліотеками не припинилося, говорить про неабияку роль у цьому процесі суб'єктивного фактора. Таким чином, тогочасна економічна та соціальна переорієнтації в країні зумовили принципові зміни і в процесі бібліотечної взаємодії, змінився характер, динаміка, форми, сама її модель, яка враховувала вже і характер ринкових відносин. Можна сказати, що завдяки тим «екстрема-

льним» умовам бібліотечні фахівці навчилися знаходити плідні форми взаємодії у спілкуванні з численними партнерами із суміжних галузей, громадськістю, спонсорами. Перехідний період збагатив уявлення про можливості їх взаємодії, особливо на соціальному рівні. Бібліотеки активізували пошуки соціальних партнерів у різних сферах, діяли активно, впроваджували інновації, створювали на своїй базі фахові об'єднання, центри.

З послабленням субординаційних обмежень вітчизняні бібліотеки всіх типів, рангів, масштабів зуміли встановити широкі й різноманітні міжнародні зв'язки, вступити в міжнародні асоціації (як, наприклад, Міжнародна асоціація морських бібліотек, членом якої є бібліотека Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського НАН України) й отримати від них дієву допомогу в задоволенні інформаційних запитів своїх користувачів. Звичною стала участь наших фахівців у міжнародних акціях бібліотекарів інших країн, закордонні стажування тощо. Але встановлюючи контакти з партнерами з різних сфер діяльності, зарубіжними організаціями, бібліотеки повільно відновлювали міжвідомчі зв'язки, які в умовах дефіциту фінансового та інформаційного забезпечення сприяли б взаемовикористанню наявних ресурсів, дали б змогу уникнути дублювання в роботі й розпорошення коштів на фінансування роботи бібліотечної галузі.

Варто зазначити, що вітчизняні бібліотеки усвідомили необхідність взаємовигідного професійного партнерства, знайшли найпридатніші його форми. І в цьому процесі значну роль відіграв досвід розвитку бібліотечної справи у світі, який доводить, що визначальним фактором її прогресу є корпоративна робота бібліотек за всіма напрямками, в основу якої покладено ідею економічно вигідного поділу праці й колективного використання її результатів на засадах новітніх інформаційних технологій.

За такими принципами розвивається сучасна бібліотечно-інформаційна система України. І в цьому контексті ретельний аналіз власного величезного досвіду міжвідомчої взаємодії, який враховував особливості функціонування вітчизняної системи бібліотек і творчий підхід до використання досвіду світового професійного співтовариства, сприятиме вирішенню бібліотеками поставленого суспільством завдання об'єднання їхніх зусиль у формуванні національного інформаційного простору України; вирішення спільними зусиллями теоретичних, методичних й організаційних проблем створення електронних бібліотек; задоволення інформаційних потреб науки, освіти, культури, державного управління, інноваційного розвитку, інтеграції України до світового та європейського інформаційного простору.

Пріоритетним завданням нині є консолідація зусиль бібліотечного співтовариства у формуванні єдиного національного бібліотечно-інформаційного простору, інформаційного забезпечення модернізації та інноваційного розвитку всіх сфер українського суспільства, відстоювання потреб розвитку бібліотечно-інформаційної галузі, соціальних гарантій бібліотечних працівників.

Діяльність сучасної бібліотечно-інформаційної галузі відзначається позитивними зрушеннями у формуванні електронних інформаційних ресурсів, впровадженні прогресивних інформаційних технологій, розвитку нових форм обслуговування користувачів, зокрема дистанційних. Бібліотеки визнано потужними складовими національної інформаційної інфраструктури, потенціал яких все активніше використовується суспільством.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. в Україні розпочалося активне формування електронних ресурсів та електронних бібліотек, якому сприяли світові тенденції та процес інформатизації суспільства. Як зазначалося в аналітичній записці «Використання потенціалу електронних бібліотек та відкритого доступу для українських освіти і науки» [5], підготовленій Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України, проблема створення національної електронної бібліотеки у тій чи іншій формі в Україні актуалізується на рівні органів державної влади від 1998 р., коли Законом України «Про Національну програму інформатизації» (№ 74/98 ВР від 04.02.1998) було передбачено розробку і затвердження Державної програми «Електронна бібліотека». Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 09.01.2007 р. № 537-V також передбачав необхідність вирішення питання електронної бібліотеки. У Плані заходів з реалізації завдань щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр. (розпорядження Кабінету Міністрів № 653-2007 від 13.05.2009 на виконання цього Закону) зазначалися, зокрема, завдання «створення загальнодержавних інформаційних систем, насамперед у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, культури, охорони довкілля», створення національної системи «електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу “Електронна бібліотека”». Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 р. № 1579-р було схвалено згадану вище Концепцію Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI». Метою її було «підвищення ефективності використання, забезпечення доступності документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах, шляхом створення єдиної інформаційної бібліотечної системи». Серед пріоритетних напрямів реалізації Програми є визначення об'єктів зберігання у бібліотечних та

архівних фондах, що мають «загальнодержавне значення»; «переведення в електронну форму документів, які зберігаються у Державному бібліотечному, Національному архівному та Музейному фондах, фонді Державного архіву друку Державної наукової установи “Книжкова палата України імені Івана Федорова”», інших бібліотечних, архівних і музейних фондів, створення єдиної бібліотечної інфраструктури. У Посланні Президента України до українського народу 2010 р. було поставлено завдання щодо створення Національної електронної бібліотеки та підкреслювалося, що національним проектом має стати створення Національної електронної бібліотеки, яка об’єднає освітні, наукові, університетські, музейні ресурси в єдину мережу. Плани щодо створення повномасштабної електронної бібліотеки було підтверджено 17 березня 2011 р. на засіданні Громадської гуманітарної ради при Президентові України. У своєму виступі 7 квітня 2011 р., зі щорічним Посланням до Верховної Ради України Президент ще раз підкреслив значення впровадження сучасних технологій, формування доступних навчальних електронних бібліотек як ключових напрямів реформи освіти, а 17 березня 2012 р. анонсував створення, поряд із системою електронного урядування, національної мережі електронних бібліотек. Таким чином, на часі – конкретні кроки з розбудови Національної електронної бібліотеки як комплексного загальнодержавного проекту, що має культурно- історичне, наукове та освітнє значення. Наголошувалося на унікальному потенціалі електронних бібліотек для забезпечення якісно нового рівня доступності матеріалів національної духовної, історичної, літературної, громадсько-політичної, філософської, культурної та наукової спадщини. При цьому розбудова загальнодержавної електронної бібліотечної системи може ефективно сприяти духовно-культурній і політичній консолідації українців у всьому світі завдяки зростанню доступності духовно-культурної, суспільно-політичної та освітньо-наукової національної спадщини, а також спільній активній участі в її збереженні й актуалізації. Вітчизняні науковці та аналітики серед першочергових завдань у рамках вирішення комплексної проблеми створення Національної електронної бібліотеки, враховуючи зазначений вище загальний підхід, а також завдання якомога повнішого використання електронних бібліотечних та інших інформаційних ресурсів у вітчизняній освіті та науці, визначали такі основні завдання для міністерств і відомства, у тому числі й для НАН України, як розроблення плану конкретних дій щодо створення і розвитку комплексного загальнодержавного проекту електронної бібліотечної системи; здійснення інвентаризації існуючих зібрань наукових та освітніх матеріалів у цифровому форматі та забезпечення поширення найкращого досвіду; вирішення питання щодо професійної підгото-

вки фахівців, які безпосередньо займатимуться широким упровадженням комп'ютерних і мережових технологій у наукову й освітню практику.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 р. № 956 «Про затвердження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційно-бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»» Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації України наказом від 29.11.2011 р. № 165 створено робочу групу, завданнями якої було визначено: проведення моніторингу виконання завдань і заходів програми; проведення аналізу і комплексної оцінки результатів виконання завдань і заходів програми, цільового використання коштів, підготовка звітів про хід виконання програми; підготовка пропозицій щодо уточнення переліку завдань і заходів на наступні бюджетні роки. До складу робочої групи увійшли представники національних бібліотек та найбільших наукових бібліотек, Української бібліотечної асоціації. На першому засіданні робочої групи, що відбулося 11 січня 2012 р., було запропоновано створити тематичні експертні групи за напрямками: 1) розробка єдиних стандартів (форматів) обміну бібліографічними та архівними записами, їх гармонізація з міжнародними; 2) створення єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів та єдиної точки входу в Інтернет до територіально-розподілених електронних бібліотечних ресурсів; 3) оцифрування, обробка, збереження та організація використання ресурсів України.

Аналізуючи сучасний стан виконання першого етапу програми «Бібліотека-XXI» за 2011–2013 рр., відповідно до завдань якого необхідно було за цей період розробити та вдосконалити відповідну законодавчу базу; інформаційну безпеку системи; розробити і впровадити єдині стандарти (формат) обміну бібліографічними та архівними записами, адаптувати їх до міжнародних правил; провести моніторинг каталогів бібліотечних ресурсів для визначення тих, що мають загальнодержавне значення; визначити загальні критерії відбору документів для переведення їх в електронну форму та створення тематичних каталогів; врахувати вже існуюче науково-методичне підґрунтя теорії та технології створення й діяльності електронних бібліотек; привернути увагу громадськості, державних і недержавних установ та організацій, засобів масової інформації до проблеми створення електронних бібліотек; налагодити конструктивні зв'язки між закладами культури; перевести в електронну форму документи, які зберігаються у Державному бібліотечному, Національному архівному та Музейному фондах, фонді Державного архіву друку Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», інших бібліотечних, архівних і музейних фондах; забезпечити доступ до зазначених фондів з використанням Ін-

тернету, необхідно зазначити, що завдання Програми не фінансувалися, хоча саме на 2011–2013 рр. визначено найбільше фінансове забезпечення (2011 – 100,5 млн грн, 2012 – 86,2 млн грн, 2013 – 52,9 млн грн) і, відповідно, не виконувалися. Не було створено єдиної інформаційної інфраструктури, яка б охоплювала бібліотечні та архівні установи; єдиного національного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів; не визначено базових центрів переведення в електронну форму документів, які зберігаються у бібліотечних, архівних та музейних фондах; не організовано веб-порталу «Бібліотека-XXI»; не сформовано зведеного електронного каталогу документів, які зберігаються у фондах бібліотек і Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова»; не організовано забезпечення доступу бібліотек до Інтернету, не забезпечено їх оснащення комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням і телекомунікаційним обладнанням; не має координації в проведенні наукових досліджень щодо вдосконалення інтелектуальних технологій пошуку та обробки електронних інформаційних ресурсів.

Вітчизняні науковці й фахівці стурбовані нагромадженням у бібліотечно-інформаційній сфері невирішених проблем і негативних тенденцій, обумовлених зростаючою невідповідністю матеріально-технічної бази, фінансового та нормативно-правового забезпечення діяльності вітчизняних бібліотек сучасним вимогам, світовим стандартам і перспективним завданням бібліотечно-інформаційної галузі. Зокрема, і тим, що реалізація програм «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні», «Державна цільова національно-культурна програма створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»» в частині, що стосується бібліотечної галузі, не була підкріплена державним фінансуванням. В умовах швидкого піднесення значення наукової, науково-технічної та гуманітарної інформації, формування у світі засад інформаційного суспільства, де інформація та знання виступатимуть головним рушієм економічного і соціального розвитку, відставання вітчизняної бібліотечної справи від загальносвітового рівня, на жаль, з кожним роком прискорюється. Ці питання обговорювалися й на парламентських слуханнях 16 травня 2013 р. на тему: «Проблеми розвитку українського книговидавництва, книгорозповсюдження та перспективи підтримки книгочитання в Україні», за результатами яких Кабінету Міністрів України рекомендовано вживати заходи для забезпечення фінансування робіт за Державною цільовою національно-культурною програмою створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» на 2014 та наступні роки.

Варто зазначити, що постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2011 р. № 956 про затвердження зазначеної Програми, Національну академію наук України не було віднесено до її державних замовників, а тому НАН України не мала можливості самостійно передбачати відповідні обсяги фінансування у своїх бюджетних запитах. Відповідні пропозиції щодо забезпечення визначених для установ НАН України завдань при формуванні проекту Державного бюджету України вносилися від імені Держінформнауки України, але вони, на жаль, не були враховані. За таких умов Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського – науково-дослідною установою НАН України та загальнодержавним науково-інформаційним центром – було проведено ряд підготовчих заходів, які не вимагали фінансування, зокрема обговорень актуальних проблем реалізації Програми. Фахівці НБУВ брали участь у діяльності робочої групи з питань впровадження Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» при Держінформнауки України. Нині НБУВ та установи НАН України готові взяти участь у конкурсах проектів з реалізації Програми, якщо такі будуть організовані Держінформнауки України у 2014 р.

Водночас, на думку фахівців Національної академії наук України, розгортання виконання завдань Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI» потребує офіційного перенесення початку її реалізації на 2014 р. Справа в тому, що робота над завданнями, передбаченими Програмою на 2013 р., неможлива без здійснення попередніх заходів, визначених на 2011–2012 рр. Істотного уточнення й конкретизації потребують також концептуальні положення Програми, які на момент її прийняття були окреслені лише у найбільш загальних рисах. При цьому треба враховувати й істотні зміни у теорії і практиці формування електронних бібліотек, оскільки цей процес розвивається у всьому світі дуже динамічно й активно формує нові уявлення, які далеко виходять за межі тих, що були свого часу покладені в основу Програми «Бібліотека-XXI». Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського неодноразово порушувала питання щодо організації фахових обговорень принципових проблем створення загальнонаціональної розподіленої електронної бібліотечної системи.

Ця проблема, серед багатьох інших, обговорювалася 8–11 жовтня 2013 р. на Міжнародній науковій конференції «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів», організованій Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського спільно з Асоціацією бібліотек України і Радою директорів наукових бібліотек та інформацій-

них центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук, у роботі якої взяли участь керівники, учені й фахівці провідних бібліотек і бібліотечних асоціацій, наукових установ і навчальних закладів України, представники бібліотек, наукових установ, інформаційних центрів і бібліотечних громадських організацій США, Великобританії, Росії, Польщі, Чехії [6]. Предметом обговорень на пленарному, секційних засіданнях, семінарах і круглих столах було визначення місця і ролі бібліотечних установ у формуванні єдиного національного інформаційного простору. Наголошувалося, що досягнення цієї мети в умовах інтенсивного розгортання електронного інформаційного середовища спонукає до поглиблення трансформаційних процесів у бібліотечно-інформаційній діяльності, освоєння й адаптації світового досвіду, впровадження інноваційних технологій, розвитку інформаційно-аналітичної роботи, пошуку шляхів ефективного функціонування бібліотек у новому соціально-економічному середовищі, утвердження їхніх позицій на ринку інформаційних послуг, який прискорено і значною мірою стихійно формується. Сучасні принципи організації інформації в електронному середовищі потребують нових підходів до керування бібліотечно-інформаційними ресурсами і сервісами на основі інтеграції розподілених інформаційних масивів, розвитку дієвої координації та міжбібліотечної взаємодії. Не менш важливим є формування широкого партнерства всього кола науково-інформаційних, науково-освітніх установ: бібліотек, центрів науково-технічної інформації, архівів, музеїв та інших закладів, зацікавлених у розвитку цілісного вітчизняного інформаційного простору на основі інтеграції документно-інформаційних ресурсів. Особливого значення набуває здійснення спільних науково-технічних проєктів, спрямованих на формування корпоративних інформаційних мереж, зведених електронних каталогів бібліотечно-інформаційних консорціумів, електронних ресурсів і цифрових бібліотек, забезпечених єдиними програмними пошуковими надбудовами, доступом через спеціалізовані інформаційні портали. Саме за таких умов процес інтеграції забезпечить створення стабільного бібліотечного сегмента інформаційного простору, здатного ефективно забезпечувати доступ до різномірної інформації, підвищення якості та рівня інформаційних продуктів і послуг, максимально повне задоволення потреб користувачів – як окремих читачів, так і наукових й освітніх установ та організацій, ділових структур, владних органів, що є споживачами великих обсягів інформації. Виступи учасників конференції – науковців і фахівців Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, інших провідних бібліотек, академічних інститутів і вищих навчальних закладів України були спрямовані на концептуальне осмислення окреслених вище проблем, вироблення шля-

хів і алгоритмів збагачення напрямів й технологічних методів діяльності, інтеграції і кооперації зусиль бібліотек та інформаційних центрів в умовах формування національного розподіленого інформаційного ресурсу [7].

Учасники конференції ухвалили звернутися до органів державної влади, бібліотечних установ та інформаційних центрів, усього бібліотечного співтовариства, наукових установ та закладів освіти, громадських організацій з пропозиціями і рекомендаціями, спрямованими на більш чітке визначення завдань і напрямів трансформації бібліотечно-інформаційної справи в Україні відповідно до вимог часу, консолідацію бібліотечно-інформаційного комплексу України, вирішення невідкладних завдань розвитку провідних бібліотек держави, яким належить визначальна роль у забезпеченні інформаційних потреб суспільства. Для широкого обговорення цей документ представлено на сайті НБУВ та надруковано в «Бібліотечному віснику» (2013, № 6).

Серед найважливіших рекомендацій, вироблених спільними зусиллями бібліотечної спільноти, для забезпечення консолідованого розвитку бібліотечно-інформаційної системи України визначено ініціювання Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського, Інформаційно-бібліотечною радою НАН України, Асоціацією бібліотек України спільно з Українською бібліотечною асоціацією, Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника, Національною парламентською бібліотекою України, іншими національними бібліотеками України, провідними науковими бібліотеками розроблення загальнонаціональної стратегії розвитку бібліотек України на період до 2020 р. та системи взаємопов'язаних державних цільових програм розвитку бібліотечно-інформаційної галузі. Вирішено звернутися до комітетів з питань науки й освіти та культури і духовності Верховної Ради України з пропозицією щодо організації у 2014 р. парламентських слухань з питань стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України на період до 2020 р. та формування для її підтримки системи взаємопов'язаних державних цільових програм. У цьому контексті особливу увагу необхідно звернути на розвиток співпраці Асоціації бібліотек України та Української бібліотечної асоціації з фундаментальних проблем розвитку бібліотечної справи в державі та вирішення професійних завдань і проблем, які постають перед сучасним бібліотечним співтовариством.

Важливі спільні пропозиції виробили представники вітчизняного бібліотечного загалу ***щодо забезпечення формування та розвитку розподіленого національного бібліотечного інформаційного ресурсу***. Вирішено було порушити перед комітетами з питань науки і освіти та культури і духовності Верховної Ради України, органами державної влади, міністерствами та відомствами питання що-

до розробки та реалізації цільових комплексних програм формування національного розподіленого науково-інформаційного простору. Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, національним та провідним науковим бібліотекам, бібліотекам мережі НАН України рекомендувалося передбачати при поточному та перспективному плануванні бібліотечно-інформаційної роботи спільні завдання та заходи щодо скоординованого розвитку сегментів розподіленого національного електронного бібліотечно-інформаційного ресурсу; вироблення і реалізації спільних засад розвитку корпоративної каталогізації; реалізації Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні до 2020 р., зокрема щодо підтримки та виконання проектів у межах напрямів електронної освіти, електронної культури, електронної демократії, електронного урядування. Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського рекомендувалося започаткувати роботу *міжвідомчого професійного постійно діючого семінару-практикуму* для вироблення та узгодження спільної стратегії з питань формування національного розподіленого інформаційного ресурсу, визначення концептуальних засад його побудови, змістового наповнення, визначення ролі окремих бібліотечних установ у цьому процесі.

Особливе значення для консолідації бібліотек матиме активізація діяльності Міжвідомчої методичної ради бібліотек для узгодження питань, пов'язаних з визначенням єдиних підходів до аналітико-синтетичного опрацювання інформаційних ресурсів, науково-методичного забезпечення діяльності бібліотек в умовах активного використання електронних технологій і впровадження комплексних техніко-технологічних рішень. До підтримки перед органами державної влади бібліотечних проектів і програм, зорієнтованих на створення масштабних мережевих наукових, освітніх, культурних ресурсів, повинні підключатися бібліотечні асоціації.

У напрямі формування національного цифрового ресурсу історико-культурної спадщини Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, Національній парламентській бібліотеці України рекомендовано ініціювати створення *Міжбібліотечної методичної ради з проблем створення цифрових бібліотек* книжкової та рукописної спадщини, зосередивши її увагу на вирішенні проблемних питань, зокрема розробити міжбібліотечний координаційний план з оцифрування історико-культурних фондів України з визначенням пріоритетних напрямів діяльності для його учасників; створити корпоративний загальнонаціональний цифровий ресурс рукописної та книжкової спадщини України;

узгоджувати методичні підходи і заходи з укладання реєстру книжкових пам'яток як складової Державного реєстру національного культурного надбання.

До стратегічних пріоритетів пропонується віднести розгортання процесу паспортизації книжкових пам'яток і формування їх реєстру як складової частини Державного реєстру національного культурного надбання; заходи з технічної модернізації провідних бібліотек України з метою істотного поліпшення стану збереження їхніх фондів розгортання системних, скоординованих заходів з оцифрування найціннішої та найбільш пошкодженої чи «вразливої» частини бібліотечних фондів (у координації з виконанням завдань Державної цільової національно-культурної програми створення єдиної інформаційної бібліотечної системи «Бібліотека-XXI»). Реалізація пропонованих завдань потребує не лише фінансових ресурсів та оновлення матеріально-технічної бази, а й нормотворчих, інституційних та освітніх заходів:

- удосконалення нормативної бази бібліотечної та пам'яткоохоронної справи в частині, що стосується виявлення, реєстрації та збереження книжкових пам'яток;

- створення науково-методичного центру книжкових пам'яток як провідної дослідної та методичної установи у сфері вивчення та реставрації книжкових пам'яток;

- організації підготовки фахівців з книжкових пам'яток та з оцифрування документів (зокрема, через перепідготовку бібліотечних працівників).

Проблема збереження бібліотечних документів зумовлена об'єктивними чинниками, пов'язаними з фізико-хімічними характеристиками матеріального носія, особливостями його використання. Збереження видань на паперових носіях і магнітних стрічках передбачає вирішення таких практичних проблем, як знос і пошкодження носіїв у процесі використання, недотримання режиму збереження тощо. Збереження цифрових документів також пов'язане з проблемами технічного характеру, як-от: фізичне знищення і пошкодження носіїв файлів; пошкодження і знищення файлів вірусами; знищення або зміна контенту файлів унаслідок дій користувачів. Окрему проблему становить збереження книжкових пам'яток та цінних і рідкісних видань, що в сучасній Україні пов'язане з такими невирішеними завданнями: створення державного реєстру книжкових пам'яток, як складової Державного реєстру національного культурного надбання; створення для пам'яток особливого режиму збереження (температурно-вологісний режим, недопущення ситуацій, що призводять до пошкодження пам'яток) та особливого режиму використання; проведення фахової ре-

ставрації; створення страхових копій тощо.

У пропозиціях конференції «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів» Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника, іншим провідним науковим бібліотекам України рекомендується розробити та забезпечувати реалізацію узгоджених комплексних заходів щодо довготермінового зберігання документів на паперових й електронних носіях в умовах сучасної системи збереження фондів бібліотеки. За фінансової підтримки держави для вирішення вищезазначених питань Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського на базі свого Центру консервації та реставрації може ініціювати створення та розгортання роботи загальнодержавного науково-дослідного, науково-методичного та координаційного центру з проблем збереження вітчизняних бібліотечно-інформаційних ресурсів, зокрема тих, що є історико-культурною спадщиною.

Одним із пріоритетних напрямів взаємодії вітчизняних бібліотек *є реалізація спільних науково-дослідних проектів провідними науковими бібліотеками України*. Як зазначають фахівці бібліотечної галузі, бібліотекознавчі дослідження, зорієнтовані на організаційну, технологічну й управлінську модернізацію всіх напрямів діяльності наукових бібліотек в умовах інформатизації, розбудови «знаннєвого суспільства», нині займають провідне місце у роботі багатьох книгозбірень. Проте, незважаючи на велику кількість наукових розробок і досліджень, вони ще не мають прямого впливу на стан бібліотечної практики, не сприяють поліпшенню бібліотечного законодавства, не створюють нових засад розвитку галузі.

За останні два десятиліття (1991–2011) зміст і організація науково-дослідної роботи в Україні істотно змінилися. Бібліотечна наука зазнала серйозних позитивних змін та отримала вагомі здобутки, які знайшли висвітлення у ряді фахових видань і збірників. Відбулося становлення власних наукових центрів, при яких було відкрито аспірантури та спеціалізовані ради із захисту дисертацій. До позитивних тенденцій цього періоду слід віднести перехід до організації науково-дослідної роботи у рамках комплексних цільових програм, а також виділення спонсорських коштів у вигляді грантів від міжнародних організацій, формування стійких наукових шкіл навколо визнаних лідерів бібліотечної галузі, збільшення кількості наукових досліджень, які здійснюються молодими вченими.

Науково-дослідна робота бібліотек характеризується багатовекторністю, відповідно до типу і виду бібліотек має свої особливості та істотні відмінності. Якщо раніше тематика наукових досліджень була єдиною для бібліотек усього

пострадянського простору, проводилася централізовано і відрізнялася лише за регіональними особливостями, то нині вибір наукової теми здійснюється бібліотечною установою самостійно, без погодження з бібліотеками інших систем і відомств.

Для підвищення ефективності сучасних наукових досліджень необхідно внести принципові зміни в їхню організацію. Першочергово необхідно створити громадський професійний орган, який би координував наукові дослідження бібліотек і сприяв упровадженню їхніх результатів у бібліотечну практику, ініціював внесення змін до бібліотечного законодавства. Головними завданнями бібліотекознавців має стати усвідомлення того, як скоротити термін від проведеного дослідження до його впровадження, як зосередитись на тематиці досліджень, необхідних для практичного впровадження, як підвищити якість багатьох науково-дослідних робіт, як створити конкурентоспроможний бібліотечний науковий продукт. Це питання повинно бути докладно вивчене та проаналізоване у бібліотечних установах держави [8].

Провідним науковим бібліотекам необхідно розширити дослідження проблем створення теоретичної і методичної бази трансформації бібліотек у науково-інформаційні та освітні комплекси, що забезпечують адаптацію завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог суспільства знань. З метою координації цього напрямку діяльності доцільно було б на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – провідного науково-дослідного інституту з проблем бібліотекознавства, книгознавства, бібліографознавства, архівознавства, документознавства, соціальних комунікацій – створити міжвідомчу раду з координації науково-дослідної роботи в бібліотечно-інформаційній галузі України та контролю за впровадженням результатів у бібліотечну практику. Це дасть змогу уникнути тематичної неузгодженості та дублювання наукових досліджень у межах держави, сприятиме здійсненню спільних дослідних і видавничих проектів на засадах наукової кооперації з провідними вітчизняними та зарубіжними бібліотеками, науковими установами, фаховими асоціаціями, а також сприятиме підвищенню ефективності використання державних коштів на їх проведення та впровадження результатів.

Для забезпечення розвитку міжнародної співпраці українських бібліотек, їх інтеграції в європейського і світового наукового бібліотечно-інформаційного простору видається за необхідне Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського спільно з Інформаційно-бібліотечною та Науково-видавничою радами НАН України реалізувати протягом 2014 р. ком-

плекс науково-методичних та організаційних заходів з активізації наукових обмінів з провідними зарубіжними бібліотеками, інформаційними центрами та корпораціями, видавництвами з метою одержання більш широкого доступу до повнотекстових, реферативних і бібліографічних баз даних наукової інформації, підтримки розширення входження періодичних видань українських наукових установ до провідних світових бібліометричних баз, зокрема Scopus; істотно розширити участь учених і фахівців провідних українських наукових бібліотек у реалізації міжнародних науково-дослідних та інформаційних проєктів, зокрема у формуванні цифрових фондів Європейської бібліотеки (The European Library), Європіани (Europeana), Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library), електронної бібліотеки «Золота колекція Євразії» та ін. Необхідно забезпечити систематичну публікацію наукових праць провідних учених і фахівців українських наукових бібліотек у зарубіжній науковій періодиці з проблем бібліотекознавства, книгознавства, документознавства, архівознавства, біобібліографії, збереження рукописної та книжкової спадщини, формування електронних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційно-аналітичної діяльності бібліотек; сприяти розширенню публікації напрацювань зарубіжних фахівців в українських наукових виданнях.

Підсумовуючи сказане, варто зазначити, що на часі розроблення довготермінової загальнонаціональної стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України, у якій було б враховано вже набутий досвід і перспективи розвитку як провідних зарубіжних бібліотек, зокрема США, Канади, Великобританії, Франції, Росії, Нідерландів, так і вітчизняних бібліотек. У цьому контексті одним з основних завдань є вироблення консолідованої концепції розвитку національних і державних бібліотек, а згодом і всієї національної бібліотечної системи.

3.2. Бібліотечна інформаційно-аналітична діяльність як інструмент інтеграції та кооперації зусиль наукової бібліотеки, влади і бізнесу

Інформаційно-аналітична діяльність бібліотек в їхній традиційній формі своєю метою має розкриття наявних фондів, щоб ефективно обслуговувати різні категорії читачів. Однак з розвитком інформаційних процесів, зумовлених об'єктивною потребою інформатизації суспільства, зміст цієї бібліотечної фун-

кції істотно розширився.

У соціальній структурі суспільства при цьому значно зросла кількість складових, успішне функціонування яких базується на прийнятті своєчасних, якісних рішень, що, у свою чергу, потребують для свого формування й обґрунтування відповідної інформації. Ринкові відносини обумовлюють зростаючі потреби в правовій, економічній, а також політичній інформації значної категорії працівників сфери бізнесу. Розвиток демократичних процесів обумовлює зростаючі потреби в актуальній суспільно значущій інформації активних учасників політичного процесу. Нові запити на інформацію виникають серед інших категорій населення у зв'язку з розвитком інноваційних процесів, реформами освіти, певними трансформаціями в культурному житті тощо.

Характерною особливістю сучасної ситуації при цьому є те, що, у зв'язку з прискоренням темпів суспільного життя, основна маса потенційних користувачів інформаційними ресурсами бібліотеки відчуває значний дефіцит часу, необхідного для роботи з інформацією. Вона часто змушена відмовлятися від традиційних бібліотечних послуг (прийти в читальний зал і познайомитись з необхідною літературою), змушена покривати дефіцит інформації хоч і менш ефективними, але більш доступними можливостями задоволення інформаційних потреб, насамперед через Інтернет, а також через створення власних спеціалізованих бібліотек чи інформаційних структур.

При цьому, якщо говорити про Інтернет, у якому, безсумнівно, «є все», одержати потрібну інформацію у повному обсязі можна, швидше, випадково. Для виходу на збалансований, вичерпний ресурс потрібні затрати часу, прояв певного професіоналізму тощо. Створення ж економічними та іншими структурами власних інформаційних підрозділів, укомплектованих фахівцями, є шляхом затратним, не завжди виправданим технологічно і регламентованим наявними можливостями. Тобто цей шлях не завжди ефективний.

Нині зі зростаючою складністю завдань, що постають перед Україною в сучасному глобалізованому світі, з актуалізацією необхідності інформатизації суспільства, на якій базуються можливості інноваційного розвитку, наявна мережа бібліотек залишається тим резервом, виведення якого на рівень задоволення сучасних запитів інформаційного обслуговування може не лише повернути належне культурно-освітнє значення бібліотек. Кооперуючись в усіх формах своєї діяльності, вони можуть стати ефективним суспільним інструментом задоволення необхідними інформаційними ресурсами всіх категорій вітчизняних користувачів. Для цього в стислі терміни потрібне вирішення таких завдань:

– упровадження спеціальних, орієнтованих на обробку, зберігання та проду-

ктивне використання, електронних інформаційних технологій у сучасну бібліотечну діяльність, активне включення бібліотек у мережу сучасних соціальних інформаційних комунікацій;

– упровадження дистантних методів роботи як найбільш перспективного напрямку розвитку бібліотечних установ у майбутньому, урізноманітнення, вдосконалення активних форм інформаційно-аналітичного обслуговування всіх категорій користувачів, активізація бібліотек як сучасних інформаційних центрів, утвердження на інформаційних ринках у сприятливий для цього час, у період їх становлення;

– організація кооперації при проведенні робіт з оцифрування фондів бібліотек, без шкідливого з усіх точок зору дубляжу в цій трудомісткій діяльності, оперативного введення в суспільний обіг насамперед тієї частини вітчизняного інформаційного ресурсу, що є гостро необхідним для вирішення актуальних проблем національно-культурного розвитку, упровадження інноваційних форм господарювання, ефективних міжнародних інформаційних обмінів;

– вироблення стратегічних підходів для налагодження ефективного процесу відбору в інтересах вітчизняного користувача якісної інформації з інформаційних масивів глобального інформаційного простору, комплектація ними наявної системи інформаційних баз і підготовка для ефективного використання українськими користувачами;

– розвиток міжбібліотечної кооперації в організації інформаційного обслуговування всіх категорій вітчизняних користувачів, здійснення інформаційного забезпечення демократичних процесів, побудови громадянського суспільства в Україні;

– професійне вдосконалення бібліотечних працівників, організація підготовки фахівців, необхідних для забезпечення вимог сучасних інформаційних процесів.

Слід підкреслити, що істотні зміни в діяльності бібліотек під впливом зростаючих суспільних запитів на основі впровадження електронних інформаційних технологій обумовлює необхідність уточнення змісту сучасної інформаційно-аналітичної діяльності. У зв'язку зі зростанням акцентів у діяльності бібліотек як центрів насамперед дистанційного обслуговування системи суспільних інститутів, соціальних структур суспільства, ефективність їхньої діяльності дедалі більшою мірою залежатиме від упровадження активних форм роботи, пов'язаної з відбором необхідної для замовника інформації, від підготовки її для використання в найбільш зручній для нього формі, оперативної доставки, швидкого реагування на коригування змісту замовлення – успішна співпраця,

таким чином, із замовником з огляду на кінцевий результат.

Такий підхід сприяє підвищенню рівня одного з найважливіших для сучасного суспільства показників – ефективного використання інформаційних ресурсів, що в кінцевому результаті є показником ефективності розвитку суспільства.

Підхід до нового якісного етапу організації бібліотечної діяльності в умовах розвитку інформаційного етапу розвитку суспільства обумовлює необхідність переосмислення частини усталених методичних підходів до організації діяльності, введення в неї як важливого елементу вивчення потреб сучасних користувачів, оцінка своєї діяльності з їхніх позицій, «гри за користувача». При цьому в умовах недостатнього фінансування бібліотечної галузі якісними послугами користувачів бібліотечні працівники сьогодні можуть забезпечити лише кооперуючись, об'єднуючись для спільної роботи.

Звертає на себе увагу також і проблема, пов'язана з необхідністю колективного вироблення форм, стилю викладу затребуваних користувачами матеріалів, зокрема у сфері інформаційно-аналітичній. Саме колективний підхід до організації інформаційно-аналітичного забезпечення сучасних користувачів обумовлений високими темпами освоєння електронних інформаційних технологій у суспільстві, за якими не завжди встигає теорія і методологія цього наряду діяльності. У публікаціях останнього часу інформаційно-аналітична діяльність поки що розглядається як цілісне поняття, певною мірою виправдане на початковому етапі розвитку цього виду діяльності. Однак сьогодні специфіка як інформаційних, так й аналітичних жанрів матеріалів у галузі електронних інформаційних технологій потребує більш детального розгляду.

У процесі розвитку цього виду діяльності важливим є вивчення відповідних суспільних запитів, координація наукової діяльності з відповідними планами органів державної влади, економічних структур різної форми власності та пов'язаної з розгортанням діяльності зарубіжних компаній в Україні. Важливим напрямом діяльності наукових центрів має бути діяльність, спрямована на розвиток українського суспільства, оптимізацію управлінської діяльності, утвердження системи загальноукраїнських духовних цінностей і перспектив у глобалізованому світі.

В умовах становлення ринкової економіки для розвитку науково-прикладної складової науково-інформаційного середовища поряд з відповідним державним фінансуванням необхідна активізація суб'єктів інформаційної діяльності, у тому числі бібліотечних, на внутрішньому і міжнародних ринках наукової інформації, організація маркетингових досліджень, кооперація внутрішньонаціональних наукових інформаційних ресурсів, удосконалення системи відповідних ін-

формаційних комунікацій для забезпечення ефективного доступу до інформаційних ресурсів

На сучасному етапі державного розвитку вагомим показником ефективності демократичних процесів у тій чи іншій країні можна вважати рівень участі громадськості у прийнятті різних управлінських рішень та її активну участь в оцінюванні державної політики. Це, у свою чергу, передбачає створення ефективної системи доступу до достовірної інформації щодо найбільш значущих аспектів діяльності владних структур. І це ще один дуже важливий суспільно значущий напрям у розвитку діяльності бібліотек. Свобода доступу до інформації управлінських структур зміцнює довіру до держави й політики, яку вона проводить на міжнародній арені, а також забезпечує необхідний рівень суспільного контролю за діяльністю державних органів та організацій, що сприяє довірі й іноземних інвесторів.

Якщо торкатися спеціальних суспільно значущих напрямів діяльності бібліотек, то слід зазначити, що в умовах європейської інтеграції України важливого значення набувають питання приведення законодавчо-правового забезпечення функціонування вітчизняного ринку у відповідність з міжнародними стандартами. Зокрема, це стосується законодавчого унормування в Україні інституту саморегулювання, який сьогодні розвивається в економічно розвинутих європейських державах, був народжений суспільством і розвивався як інструмент колективного керування галузями в умовах ринкової економіки, до того ж уже десятиліттями діє та позитивно себе зарекомендував на розвинутих ринках багатьох країн світу. Цей інститут також потребує інформаційно-аналітичної підтримки відповідних вітчизняних структур. Тим більше що на розгляді Верховної Ради перебуває відповідний рамковий законопроект про галузеве саморегулювання, створений за ініціативи Українського союзу промисловців і підприємців, в обґрунтуванні якого значиться, що в умовах децентралізованого керування економікою для суспільства вкрай важливим є використання досвіду управління ринковою економікою у світі шляхом делегування державою частки своєї економічної відповідальності перед суспільством, разом з відповідними повноваженнями, відповідними організаціями. Слід зазначити, що таким чином може регулюватися не тільки промисловість. Професійні об'єднання існують і у фінансовій сфері, юридичній, медичній, освітній. Кожна з них для свого розвитку та становлення вивчає і використовує нормативну базу не тільки свого напрямку, а й суміжних напрямів. Наприклад, усім важливо знати про зміни, що вносяться до адміністративного, податкового кодексів, до Основного закону, інших

системо керуючих законів. І в цьому проявляється затребуваність у відповідній підтримці сучасних інформаційних центрів.

Вагомою може стати роль об'єднаної кооперативними зв'язками інформаційної мережі бібліотек у практичній реалізації проекту електронного урядування. Його реалізація в контексті розвитку громадянського суспільства зросла до концептуального рівня здійснення державного управління як елементу масштабного перетворення суспільства. Зміна принципів формування і витрат бюджету, перерозподіл зон пріоритетної компетенції державних і громадських структур, оновлення і розширення ціннісних парадигм суспільства стали підґрунтям для реінжинірингу державного управління, а отже, для створення і функціонування електронного уряду.

До переваг цієї технології в державному управлінні, з успішним залученням сучасних бібліотечних установ, слід віднести зручне оперування даними, швидкість обслуговування громадян, економічну вигідність переходу від паперового документообігу до електронного, зменшення навантаження на довідкову службу держави, часткову автоматизацію праці, вільний і дешевий контакт державних службовців не лише в країні, а й за її межами, цілодобовий доступ до необхідних документальних ресурсів. На базі наявного вже практичного досвіду у грудні 2010 р. затверджено Концепцію створення електронного урядування в Україні, у 2011 р. прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», у яких одним із принципів забезпечення доступу до публічної інформації та інформації органів державної влади визначено прозорість і відкритість діяльності суб'єктів владних повноважень.

Слід зауважити, що цією Концепцією передбачається створення в бібліотеках спеціальних центрів надання послуг, центрів обслуговування населення та умов для участі громадян, об'єднань і суб'єктів господарювання в процесі підготовки державних рішень. На період до 2014 р. Концепція передбачає «освоєння технологій інтерактивної взаємодії з громадянами та забезпечення передачі е-документів у державні архіви, музеї, бібліотеки, їх довгострокове зберігання, підтримку в актуалізованому стані та надання доступу до них» [9].

Сьогодні вже всі урядові структури мають свої сайти, на яких створено систему збору, введення, пошуку, обробки, збереження та надання на вимогу користувача інформації згідно з визначеними критеріями інформаційних ресурсів. Такий сервіс насамперед повинен забезпечити надання державними органами всіх гілок влади численних послуг як бізнесу, так і всім категоріям громадян, а також інформування громадян про роботу державних органів. Ця інформаційна система в процесі її розвитку дедалі більшою мірою сприяє досягненню

об'єктивності, оперативності, відкритості державного управління; якнайповнішому забезпеченню реалізації громадянами конституційних прав на участь у керуванні державними справами; підвищенню ефективності діяльності органів державної влади всіх рівнів. Це нова якість надання послуг в електронному вигляді державними службами громадянам та комерційним і бізнесовим структурам, наприклад для отримання дозвільних офіційних документів, сплати податків, надання статистичної інформації тощо.

Сьогодні вже існують в інтернет-середовищі інформаційні ресурси, створені професійними групами юристів, аудиторів, фінансистів тощо. За дослідженнями Т. Гранчак структурування середовища інтернет-користувачів приводить до формування відносно стійких соціальних мережевих утворень, які починають організовувати власні електронні бібліотеки, що мають сприяти поширенню потрібних цьому утворенню ідей. Так, поширення набули електронні бібліотеки, у тому числі й політико-правової спеціалізації. Наприклад, «Політологія: онлайн-бібліотека» (<http://politics.ellib.org.ua/about.html>), що містить добірки інформаційних матеріалів, навчальної та монографічної літератури з питань історії держави і права, історії політичних вчень, міжнародних відносин, влади, етнополітології, зовнішньої політики тощо; «Юридична інтернет-бібліотека» («Юридическая интернет-библиотека») (<http://yuridlit.narod.ru/>), яка містить тексти законів, навчальну літературу, монографії, наукові статті юридичного характеру; Zonazakona (www.zonazakona.com.ua) – надає доступ до аналітичних матеріалів юридичного характеру, підручників, монографій і науково-практичних статей, розміщених у файлових архівах відповідно до галузей і підгалузей права, окремих правовідносин і навчальних дисциплін, які, у свою чергу, сформовані в розділи бібліотеки; кожний розділ містить матеріали, які стосуються як безпосередньо права України, так і права зарубіжних країн, загальна кількість джерел перевищує 400 прим.; «Правознавець» (<http://pravoznavec.com.ua/>) – надає доступ до навчальної та монографічної літератури юридичного характеру, текстів законів і коментарів до них, юридичної періодики, здійснює послуги з консультування; сайт бібліотеки має перехід на сторінку форуму Всеукраїнського юридичного порталу, де користувачі мають змогу ознайомитися з фаховими коментарями за напрямками «господарське право», «трудове право», «адміністративне право» та ін.

Проте майбутнє все ж таки за тими ресурсами, які має і продовжує нарощувати саме бібліотека. Спільне майбутнє бібліотечних установ – це потужні аналітичні центри, об'єднаним ресурсом яких можуть скористуватись усі споживачі, у тому числі представники влади всіх рівнів.

Як зауважує Т. Гранчак, значення бібліотеки як суб'єкта політичної комунікації зростає в сучасних умовах збільшення обсягів інформаційних потоків, коли для окремої особистості ускладнюється можливість пошуку і адекватного сприйняття нової інформації. Для збереження активної ролі громадськості в суспільно-політичному процесі, запобігання передачі функції інтерпретатора соціального контексту «інформаційній еліті» – мережі інститутів, організацій, асоціацій, освітніх установ, груп ін-тересів тощо – доцільно використання досвіду просвітницької діяльності бібліотек, які мають бути в центрі складної мережі взаємин, що визна-чають співтовариство, і добре інтегровані в співтовариство, якому служать.

Із бібліотекою, як науковим закладом, готові співпрацювати представники різних саморегульованих об'єднань. Під час своєї роботи вони безпосередньо зацікавлені в тому, щоб галузь працювала за якісними правовими документами. Саме вони можуть кооперуватися з бібліотекою у наданні професійно обґрунтованої інформації, готувати моніторинг законодавства за галузевою або іншою ознаками.

Для формування уявлення про такий інформаційний ресурс можна взяти зразок моніторинга, підготовленого компанією «Єфимов і партнери. Адвокати, податкові консультанти, аудитори».

Моніторинг складається з декількох рубрик, які можуть змінюватись протягом року. Це перш за все поєднує усі можливі документи, прийняті в країні за певний час, і дає йому стислу характеристику. Наприклад:

Податки і збори. Інформація може поділятися на:

Податок на додану вартість:

– Міндоходів роз'яснило значення терміна «видання вітчизняного виробництва»;

– операції з постачання програмної продукції від нерезидента резиденту не оподатковуються ПДВ;

– платники ПДВ з мінусовими деклараціями з ПДВ підлягають «відпрацюванню».

Єдиний податок, спрощена та спеціальна системи оподаткування

Спрощенцям рекомендується зберігати первинні документи не менше трьох років.

Державна допомога, єдиний соціальний внесок

Міндоходів затверджено порядок формування та подання страхувальниками звіту про суми нарахованого ЄСВ: оскільки особа, яка перебуває у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, продовжує бути в

трудовах відносинах з роботодавцем і є застрахованою особою, то вона має право на отримання соціальних послуг за рахунок коштів ФСС із ТВП. З 01.10.2013 р. набрав чинності новий Порядок обліку платників ЄСВ.

Наступні рубрики:

- Державне регулювання. Включає перевірки, контроль, штрафи, податковий борг; ліцензії, патенти, дозволи; ліквідація та банкрутство.
- Галузі та сфери діяльності. Включає транспортні та експедиційні послуги; фінансові послуги; будівництво.
- Об'єкти правовідносин: земля, нерухомість.

Після стислої характеристики читачу надається більш розширена інформація, яка містить дату, номер, видавника нормативного документа. Наприклад:

Головні зміни

Законопроект № 2515

ВРУ прийняла в другому читанні та в цілому законопроект № 2515 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо трансфертного ціноутворення».

Під трансфертним ціноутворенням згідно із законопроектом розуміється система визначення звичайної ціни товарів та/або результатів робіт (послуг) в операціях, визнаних відповідно до ст. 39 ПКУ контролюваними.

Законопроектом передбачено, що контроль за трансфертним ціноутворенням буде здійснюватися при проведенні операцій, обсяг яких з кожним контрагентом становить більше 50 млн грн на рік: між пов'язаними особами; між особами, з яких хоча б одна зареєстрована на території, у якій ставка податку на прибуток (корпоративний податок) на 5 і більше процентних пунктів менша, ніж в Україні.

Для контролю за трансфертним ціноутворенням використовуватимуться п'ять методів у порядку пріоритетності їх застосування: порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу); ціни перепродажу; витрати плюс; чистого прибутку; розподілу прибутку.

Платники податків разом з річною декларацією з податку на прибуток будуть подавати звіт про проведені ними протягом року контролювані операції.

Норми закону мають набрати чинності з 1 вересня 2013 р.

Податки і збори

Податок на додану вартість

Лист Міндоходів від 27.06.2013 р. № 9684/7/99-99-19-04-01-17

Міндоходів у цьому листі зазначило, що реквізити податкової накладної – «номер та дату митної декларації, за якою було здійснено митне оформлення

товару, ввезеного на митну територію України», не потрібно поки що зазначати у податковій накладній. Така необхідність виникне після того, як наберуть чинності зміни до форми податкової накладної про її доповнення відповідними графами для відображення таких реквізитів.

Лист ГУ Міндоходів у м. Києві від 25.06.2013 р. № 1418/10/06-406

У цьому листі ГУ Міндоходів у м. Києві роз'яснило, що в разі порушення платником податку – продавцем товарів/послуг порядку реєстрації податкової накладної в Єдиному реєстрі податкових накладних, платник податку – покупець таких товарів/послуг має право додати заяву із скаргою на постачальника до податкової декларації за звітний податковий період, у якому складено таку податкову накладну.

Податок на прибуток

Лист Міндоходів від 17.07.2013 р. № 7057/6/99-99-19-03-02-1513

На думку Міндоходів, при здійсненні платником податків операцій з продажу (обміну) товарів, виконання робіт, надання послуг з пов'язаними особами або за операціями з давальницькою сировиною всі витрати, понесені у зв'язку з такими операціями, не повинні перевищувати отриманих від таких операцій доходів, тобто ці операції не призводять до виникнення збитків у податковому обліку.

Держав на допомога, єдиний соціальний внесок

Лист ПФУ від 27.06.2013 р. № 16652/03-20

ПФУ нагадав, що, починаючи з 1 липня 2013 р., платниками ЄСВ є також підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю та виплачують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами, а також особи, які перебувають у відпустці та отримують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами.

Підприємства, установи, організації, фізособи, які використовують найману працю та виплачують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами:

- нараховують ЄСВ у розмірі 33,2 % на суми допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами;

- утримують ЄСВ у розмірі 2 % з таких сум з осіб, які перебувають у відпустці та отримують таку допомогу.

Суми нарахованого та утриманого ЄСВ відображаються платником у звітності до Пенсійного фонду та підлягають сплаті за календарний місяць, у якому їх нараховано, не пізніше 20 числа наступного місяця.

Державне регулювання

Перевірки. Контроль. Штрафи. Податковий борг

Рішення КСУ від 11.07.2013 р. № 7-рп/2013

Своїм рішенням Конституційний Суд України роз'яснив, що норми Закону України «Про несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» у частині нарахування пені за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань, що обмежене подвійною обліковою ставкою НБУ за весь час прострочення, застосовується лише щодо підприємств і фізичних осіб-підприємців.

Зазначене означає, що за прострочення виконання позичальниками – фізичними особами грошових зобов'язань розмір пені не обмежений.

Ліцензії, патенти, дозволи

Постанова КМУ від 11.07.2013 р. № 493

На виконання ч. 2 ст. 4 Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» КМУ затвердив Порядок проведення розрахунку плати за експлуатаційну готовність автомобільної дороги, побудованої на умовах концесії. Плата за експлуатаційну готовність автомобільної дороги складається із суми витрат на будівництво автомобільної дороги та її експлуатацію.

Крім того, до щотижневої інформації, у підготовці якої можуть бути зацікавлені читачі, може додаватися динаміка валютного ринку. Співпраця з аналітичними центрами дасть можливість об'єднати таку інформацію в ресурсах бібліотеки. Інформація може бути подана у вигляді тексту, який супроводжується графіками за певний (вибірковий) період.

Огляд валютного ринку в Україні за липень 2013 р.

Євро

Вартість євро на міжнародному ринку за липень підвищилася на 2,26 % до рівня 1,3302. Підтримку євро, як відзначають аналітики FOREX CLUB в Україні, надала заява голови ФРС США Б. Бернанке про те, що темпи скорочення програми кількісного пом'якшення залежатимуть від ситуації в економіці і фінансовому секторі. Крім того, позитивно вплинули на динаміку євро і макроекономічні дані з єврозони.

Курс продажу безготівкового євро в Україні за цей період підвищився на 1,47 % – до 10,793 грн, середній курс продажу готівкового – на 1,27 %, до 10,841 грн.

Долар США

Курс продажу безготівкового долара в Україні за липень знизився на 0,27 % – до 8,135 грн, середній курс продажу готівкового – на 0,14 %, до 8,142 грн. Середній денний обсяг торгів американською валютою становив 948,4 млн дол., що на 5,55 % більше, ніж у червні.

Середній розмір спреду по готівкових операціях з долларом в Україні за липень скоротився на 0,5 % – до 0,42 %.

Різниця між середнім курсом продажу готівкового і безготівкового долара збільшилася на 0,1 к. – до 0,8 к., що є помірною, і не дає приводу для занепокоєння щодо ситуації на валютному ринку.

Портфель ОВДП, що належить нерезидентам, за минулий місяць зменшився на 13,3 % – до 4,468 млрд грн, що, імовірно, відбулося на фоні побоювань інвесторів щодо скорочення стимулюючих заходів у США.

Російський рубль

Курс продажу безготівкового рубля в липні знизився на 0,81 % – до 0,246 грн, середній курс продажу готівкового – на 0,52 %, до 0,248 грн. Тиск на російську валюту справляло наближення початку її девальвації в Росії.

Прогноз валютного ринку на серпень 2013 р.

Євро

Деякий тиск на євро може надати виступ М. Драгі після засідання ЄЦБ щодо процентної ставки 1 серпня, де він намагався вербально нейтралізувати позитив від недавнього відновлення економіки євросони. Враховуючи те, що в цілому макроекономічна статистика зі США останнім часом носить позитивний характер, доллар має більше шансів опинитися в пріоритеті. Діапазон коливання євро на міжнародному ринку в серпні, за прогнозами аналітиків FOREX CLUB в Україні, може становити 1,2900–1,3500. Середній курс продажу готівкового євро, при стабільному курсі долара, буде перебувати в межах 10,54–11,03 грн.

Доллар США

На динаміку долара в серпні впливатиме необхідність державних виплат у розмірі 1,221 млрд дол за раніше взятими борговими зобов'язаннями, а також ситуація на зовнішніх ринках. Однак зростання курсу продажу американської валюти, як на міжбанку, так і на готівковому ринку, навряд чи перевищить 0,3 %. Підтримкою гривні буде виступати низький рівень ділової активності в літній період, що обумовлює низький попит на валюту з боку бізнесу і населення. За прогнозами аналітиків FOREX CLUB в Україні, курс продажу готівкового долара в цей період може перебувати в діапазоні 8,13–8,167 грн.

Російський рубль

Російська валюта в серпні може опинитися під тиском. Основною причиною стане намір регулятора РФ девальвувати національну валюту. Також будуть впливати і зовнішні чинники – дані щодо ринку зайнятості в США. Курс продажу готівкового рубля в серпні може перебувати в діапазоні 0,243–0,254 грн.

Інформація такого змісту буде дуже цікавою для всіх, хто цікавиться фінан-

совою складовою життя країни. Об'єкти фінансових відносин намагаються активно впливати на змістовні характеристики створюваного ними інформаційного поля. Отже, фінансова діяльність базується на обміні інформацією між економічними агентами і може існувати в різних формах (створення законодавчої бази галузі, обговорення законопроектів, діяльність саморегульованих організацій, реклама, маркетинг). Об'єктивні суспільні потреби в такого роду інформації є також перспективою для сучасних бібліотечних систем.

Європейський Союз та Україна включили положення про регіональний розвиток до Плану дій Україна – ЄС, у якому одним із головних пріоритетів декларується розширення можливостей для регіонального розвитку через впровадження стратегічного планування. Найбільш важливим при цьому є принцип доступності, реалізувати який може відповідний розвиток діяльності саме бібліотечних систем, скоординованої роботи їхніх аналітичних підрозділів із зацікавленим бізнесом та науковцями.

Інформаційне законодавство, яке тісно переплітається з іншими галузями законодавства – конституційним, адміністративним, цивільним, трудовим, кримінальним, а також з міжгалузевими інституціями законодавства та юридичної науки – господарського, підприємницького та ко-мерційного права, права інтелектуальної власності, може істотно змінити характер та основні принципи правового регулювання інформаційних правовідносин. При цьому особливої важливості набуває доступ до правової інформації, розвиток активних бібліотечних форм дистантного забезпечення необхідними ресурсами суб'єктів економічної діяльності. Нові форми роботи та організаційні підходи до бібліотечної справи допоможуть суспільству розвиватись і вийти на новий рівень суспільних відносин, сприяти успішній реалізації Плану дій Україна – ЄС.

3.3. Участь Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в міжнародній бібліотечній кооперації

Після розпаду Радянського Союзу, у період радикальних геополітичних та економічних змін важкі часи переживали бібліотечні галузі колишніх радянських республік. Виникла об'єктивна необхідність у створенні професійного об'єднання на нових засадах, оскільки, лише працюючи разом, бібліотеки незалежних держав могли вирішувати багато в чому подібні завдання, спрямовані

на створення єдиного інформаційного простору країн Співдружності.

Варто зазначити, що такий досвід взаємодії бібліотечних установ було накопичено в Радянському Союзі, де Всесоюзна бібліотечна рада як дорадчий орган представників бібліотек різних відомств організовувала їх взаємодію з метою вирішення важливих концептуальних проблем бібліотечного будівництва. Цей досвід слугував прикладом для створення Бібліотечної асамблеї Євразії у 1992 р.³ на базі Російської державної бібліотеки за участі національних і регіональних бібліотек нових незалежних держав, головною метою якої є формування єдиного інформаційно-бібліотечного і соціо-культурного простору на пост-радянському просторі. БАЄ засновано вісьмома національними бібліотеками Співдружності Незалежних Держав. Членами асоціації від України є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Державний заклад «Національна парламентська бібліотека України».

Основними цілями асамблеї є консолідація зусиль у справі збереження і розвитку загального бібліотечно-інформаційного простору, національного історико-культурного надбання, забезпечення доступності бібліотечних фондів, у т. ч. електронних баз даних бібліотек і каталогів; взаємозбагачення культур, соціальний захист і підтримка бібліотек, бібліотечних працівників і громадських об'єднань, сприяння дотриманню високих стандартів бібліотечних та інформаційних послуг, розвиток міжнародних контактів між бібліотечними, інформаційними, книговидавничими, архівними, музейними та іншими організаціями й установами, збереження історико-культурної спадщини.

За час свого існування НП БАЄ сприяла об'єднанню бібліотечної спільноти країн Співдружності для скоординованих дій, спрямованих на інтеграцію бібліотек і побудову єдиного бібліотечно-інформаційного простору. Одним з головних напрямів взаємодії учасників асамблеї була **розробка і реалізація спільних програм і проектів**. Це, зокрема, законодавча програма; інтеграція в галузі формування інформаційних ресурсів і документо-обміну, освіти і підготовки кадрів; пам'ять нації; система МБА країн-учасниць Співдружності тощо.

Одним з найважливіших напрямів діяльності під егідою НП БАЄ є створення спільного законодавчого простору, модельних і рекомендаційних правових актів, тобто формування єдиного правового поля діяльності бібліотек країн

³ У квітні 2003 р. БАЄ було реорганізовано в некомерційне партнерство (НП БАЄ), яке відповідно до своєї мети і завдань є правонаступником міжнародного фахового об'єднання. Принципово важливим стало питання членства в організації, якщо раніше одним з основних завдань було забезпечення масовості організації, то в НП БАЄ підвищувалася роль національних бібліотек, які представляли бібліотечні системи своїх країн, у цілому. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського є співзасновником НП БАЄ.

Співдружності. Національними бібліотеками розроблено Модельний бібліотечний кодекс країн СНД [10]. Він об'єднав модельні закони про бібліотеки, різні типи і види бібліотечних організацій, у ньому представлено категоріальний апарат бібліотечної справи, принципи державної політики і роль громадських організацій. Оскільки, враховуючи всі особливості держав і національних культур, проблеми бібліотек в епоху глобалізації та інформатизації є спільними, законотворча діяльність національних бібліотек-учасниць НП БАЄ сприяла розвитку процесів міждержавної взаємодії і співробітництва в галузі бібліотечної справи, реалізації національної і міждержавної культурної і бібліотечної політики, збереженню світового і національного історико-культурного надбання, орієнтували бібліотеки на інноваційний розвиток, використання нових інформаційних технологій і засобів телекомунікації. У 2008 р. вийшов новий (зі змінами та доповненнями), затверджений на XIII пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД Модельний бібліотечний кодекс (до підготовки нової редакції упродовж кількох років активно долучилася НБУВ).

Необхідно зазначити, що від результатів погодженої міждержавної політики в галузі бібліотечної справи залежить вільний доступ до інформації та обміну ідеями, що сприяє розкриттю інтелектуального потенціалу особи і суспільства в цілому.

Найбільш затребуваним напрямом національних бібліотек – учасниць БАЄ є спільна діяльність з інтеграції ресурсів, які вони генерують, та організація їх спільного використання. Асоціація планомірно і постійно ініціює і реалізує проекти в галузі формування і використання інформаційних ресурсів. Варто зазначити, що партнерство, що склалося між національними бібліотеками Співдружності, дає змогу використовувати як уже усталені форми взаємодії, так і створювати та реалізовувати нові спільні проекти [11].

Одним з найважливіших і найскладніших за змістом є *міждержавний проект «Купола Співдружності: бібліотеки»*, який охоплює кілька напрямів спільної діяльності національних бібліотек і в реалізації якого активну участь беруть українські бібліотеки. Концепцію цього проекту, ініційованого Російською державною бібліотекою, було схвалено рішенням XXII засідання Ради з культурного співробітництва держав-учасниць СНД 20 вересня 2007 р. в Мінську на II засіданні робочої групи з культурної політики. Мета проекту – сприяння міжнаціональному збагаченню культур й інтеграційним процесам у галузі створення єдиного інформаційного простору у сфері науки, освіти та культури.

Основними завданнями проекту є:

1. Відкриття та підтримка віртуальних читальних залів електронної бібліо-

теки дисертацій РДБ.

2. Відкриття на базі національних бібліотек (НБ) СНД центрів російської книги.

3. Підтримка та комплектування діючих центрів російської книги в НБ Республіки Казахстан, Академічній бібліотеці Республіки Казахстан, НБ Республіки Таджикистан, НБ Республіки Узбекистан, Кримської республіканської універсальної бібліотеки ім. Франка, НБ Киргизької Республіки.

4. Створення електронної бібліотеки, присвяченої питанням розвитку державності країн СНД.

5. Проведення заходів з обміну досвідом і підвищення кваліфікації фахівців бібліотек країн Співдружності.

6. Організація стажувань у національних бібліотеках країн Співдружності, здійснення обміну інформацією про міжнародний досвід створення електронних бібліотек, здійснення передплати на професійні журнали, робота з упровадження міжнародних стандартів функціонування електронних бібліотек.

Реалізація проекту «Купола Співдружності: бібліотеки» ґрунтується на принципах інтеграції та вільного доступу до інформації всіх категорій користувачів в умовах мовного та культурного розмаїття країн СНД. Координаторами міждержавного проекту виступає Рада з культурного співробітництва держав-учасниць СНД. Основними виконавцями є: державні органи виконавчої влади у сфері культури держав-учасниць СНД; робоча група з культурної політики Ради з культурного співробітництва держав-учасниць СНД; національні бібліотеки країн Співдружності. Розглянемо, як реалізуються найважливіші проекти «Купола Співдружності: бібліотеки».

Проект *«Віртуальні читальні зали електронної бібліотеки дисертацій Російської державної бібліотеки»* спрямовано на активізацію наукового, інформаційного, культурного обміну на теренах СНД шляхом надання доступу користувачам до такого важливого ресурсу, як кандидатські та докторські дисертації. За фінансової підтримки Міждержавного фонду гуманітарного співробітництва держав-учасниць СНД віртуальні читальні зали відкрито в 11 національних бібліотеках Співдружності, зокрема в НБУВ і НПБУ.

Реалізація проекту *«Електронна бібліотека “Золота колекція Євразії”»* сприяє взаємозбагаченню національних культур, міжкультурній взаємодії, передбачає представлення найцінніших видань, що віддзеркалюють специфіку історико-культурного розвитку країн Співдружності, культурно-духовні зв'язки, взаємодію між народами. Створюється багатомовний доступ до оцифрованих зібрань євразійських національних бібліотек. В основу ЕБ «Золота ко-

лекція Євразії» покладено розподілений принцип формування ресурсів. Цю колекцію представлено реферативно-бібліографічною інформацією про рідкісні і цінні видання, які вже оцифровані, не захищені авторським правом та є у відкритому доступі, та їхніми електронними образами. Повні тексти видань зберігаються на серверах бібліотек-фондоутримувачів. Учасниками проекту є й національні бібліотеки України. Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського представлено в проекті три історико-культурні пам'ятки із своїх фондів: «Київські глаголичні листки» (IX–X ст.), «Апостол» (1574), «Кобзар» Т. Шевченка (1840), фахівцями бібліотеки підготовлено для «Золотої колекції Євразії» та найближчим часом буде представлено на її сайті 26 документів, серед яких: «Евангелие апракос полный (Оршанское Евангелие). 2 пол. XIII в.», «Служебник и Требник Петра Могилы. 1632 г.», «Рукописные автографы А. Веделя. 1796–1798 гг.», «Апостол» (Львов : Типография И. Федорова, 1574), «Острожская Библия» (Острог: И. Федоров, 1581) та інші унікальні документи.

Національна парламентська бібліотека України, яка бере активну участь у реалізації цього проекту, формує електронну бібліотеку «Культура України», яка тісно взаємопов'язана із «Золотою колекцією Євразії», оскільки саме через неї надається доступ широкому колу користувачів до інтегрованих інформаційних ресурсів про стан культури і мистецтва України, тенденції та інновації, про державну політику в цих галузях [12].

Успішно реалізується проект щодо формування бібліотечно-інформаційного простору на базі прикордонних бібліотек країн Співдружності, в основі якого прагнення до розвитку культурних традицій і зв'язків, взаємовплив і взаємопроникнення національних культур. Публічні бібліотеки України прикордонних областей – Вінницької, Волинської, Донецької, Київської, Луганської, Одеської, Рівненської, Сумської, Харківської, Чернігівської є зонами взаємодії з прикордонними бібліотеками дружніх держав. Вони реалізують спільні потужні проекти зі створення електронних краєзнавчих бібліотек, електронних каталогів, підготовки бібліографічних видань, обміну фахівцями. Досвід взаємодії прикордонних бібліотек-учасниць вищеназваного проекту обговорюється на науково-практичних конференціях і семінарах. Виконання Плану заходів Концепції формування інформаційно-бібліотечно-інформаційного простору на базі прикордонних бібліотек держав-учасниць СНД контролює Виконком СНД, про стан реалізації проекту доповідалося на засіданнях Комісії з економічних питань при Економічній раді СНД у Москві та Санкт-Петербурзі, де було схвалено роботу бібліотек-учасниць проекту та прийнято рішення просити зацікавлені міністерства та відомства держав Співдружності сприяти виконанню всіх накреслених заходів.

Понад сім років працює *проект «Видання та електронні ресурси національних бібліотек держав-учасниць СНД»*, який розпочато за рішенням загальних зборів НП БАЄ. Російську державну бібліотеку визначено базовою організацією з формування бібліографічної бази даних друкованих та електронних видань, участь у проекті беруть 12 національних бібліотек, у т. ч. НБУВ. База даних нараховує нині 25 тис. записів, інформаційний ресурс представлено на сайті РДБ.

Метою *проекту «Музично-бібліотечна співдружність національних бібліотек»*, започаткованого у 2006 р. на VII загальних зборах НП БАЄ, є співпраця національних бібліотек СНД щодо зберігання і надання в користування звукозаписів, обмін новими нотними виданнями та довідково-бібліографічною літературою, створення єдиного інформаційного простору – електронної нотниці за участі музичних відділів національних бібліотек-членів НП БАЄ. Основні принципи проекту – відкритий доступ до повної інформації з усіх напрямів розвитку музичної науки і музично-видавничої діяльності для бібліотек-учасниць БАЄ; відкритий доступ до музичної електронної колекції РДБ у читальних залах бібліотек-учасниць БАЄ.

Завданнями проекту визначено: підтримка постійних контактів і обмін досвідом роботи нотно-музичних відділів, музичних бібліотек і музичних інформаційних центрів; координація в придбанні та обміні новими нотними та довідково-бібліографічними виданнями з музики; координація та реалізація спільних проектів, серед яких підтримка зведених каталогів нотних видань (ведення яких було розпочато ще в радянський час), створення єдиного музичного інтернет-простору; підготовка матеріалів про роботу Комісії «Музична співдружність національних бібліотек» для публікації в журналі «Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии». Важливими напрямками взаємодії визначено також відновлення і розвиток зв'язків з музичними видавництвами і фірмами звукозапису в країнах-учасниках БАЄ; організація і проведення спільних віртуальних і пересувних виставок, підготовка їх каталогів; організація та проведення круглих столів, семінарів з питань музичного бібліотекознавства, музичної бібліографії, історії нотовидання тощо. На сайті БАЄ створено інформаційну сторінку, присвячену роботі Комісії «Музична співдружність національних бібліотек».

Цим проблемам були присвячені установчі збори, що відбулися в рамках Міжнародної наукової конференції НБУВ «Інтранет/екстранет-ресурси в наукових бібліотеках» (9 жовтня 2007). Представники національних бібліотек Білорусі, Естонії, Росії, України та Міжнародної асоціації музичних бібліотек, архівів і інформаційних центрів (IAML) обговорили комплекс питань,

пов'язаних із сучасними проблемами організації відділів музичної літератури національних бібліотек, збереженням цих фондів, створенням спільних ресурсів, їхніх електронних і страхових копій [13]. Перебіг реалізації основних напрямів проекту «Музично-бібліотечна співдружність національних бібліотек» розглядався на II засіданні міжнародного круглого столу, яке було організовано НП БАЄ на базі Російської державної бібліотеки за участі керівників і фахівців національних бібліотек-учасниць асоціації у жовтні 2009 р. Одна з основних проблем, що обговорювалися, – створення спеціалізованих електронних бібліотек. Для бібліотечного загалу було презентовано проект РДБ MusLieb (електронної музичної колекції) [14], до участі у проекті запрошено національні бібліотеки асоціації. НБУВ представила ресурс «Нотна колекція графа Розумовського» та «Українські нотні видання 1917–1923 рр.» (із фондів бібліотеки).

Важливою складовою взаємодії бібліотечних фахівців бібліотек-членів НП БАЄ є обмін професійним досвідом, а підвищення кваліфікації залишається пріоритетним напрямом діяльності асоціації, хоча з кожним роком професійне спілкування стає все більш проблемним через нестачу належного фінансування. У реалізації цього напрямку співпраці активну участь беруть українські бібліотеки. НБУВ і НПБУ брали участь у роботі Міжнародного науково-практичного семінару «Показники ефективності діяльності національних бібліотек країн СНД», організованого НП БАЄ та Російською державною бібліотекою (Москва, листопад 2009). Актуальність такого заходу пов'язана з інтеграцією в глобальний інформаційний простір національних бібліотек країн СНД, які у зв'язку з вищеназваними процесами повинні адаптувати показники, розроблені Міжнародною організацією із стандартизації (ISO) до своєї діяльності. Метою заходу була апробація стандартів ISO в практичній роботі національних бібліотек СНД. Бібліотечними фахівцями обговорено ряд питань, пов'язаних з аналізом відповідності національної статистики міжнародним вимогам, вибору раціональних способів адаптації статистичних показників, що застосовуються в роботі національних бібліотек, до стандартів ISO; підвищенням ефективності діяльності національних бібліотек; рекомендовано впроваджувати нові показники бібліотечної статистики відповідно до стандарту ISO 11 620 «Показники бібліотечної діяльності» з міжнародної бібліотечної статистики та проведено практичні заняття з тестування стандартизованих показників. Важливим для учасників семінару виявився досвід російських бібліотек з громадсько-державної оцінки діяльності організації, так званої премії в галузі якості, зі створення центрів сертифікації діяльності бібліотек і правового регулювання бібліотечних послуг [15].

Зазначимо, цей та аналогічні заходи, які систематично організовує БАЄ для

національних бібліотек Співдружності, сприяє кращому розумінню міжнародних стандартів у галузі бібліотечної справи, їх упровадженню в систему звітності бібліотек держав Співдружності, уніфікації показників діяльності бібліотек-членів асоціації і виробленню спільної бібліотечної політики у сфері оцінки діяльності національних бібліотек.

У рамках проекту *«Розвиток міжкультурних і професійних зв'язків бібліотек країн СНД»*, метою якого є сприяння формуванню ефективних моделей професійного партнерства, виявлення молодих лідерів бібліотечно-інформаційної галузі, було проведено у 2010–2011 рр. конкурс, до участі у якому долучилися молоді науковці та бібліотечні фахівці найбільших бібліотек України. Переможці конкурсу – співробітники Державної архітектурної бібліотеки України та НБУВ стали учасниками стажування в бібліотеках Москви.

Важливим напрямом у діяльності асоціації є реалізація наукового проекту *«Книжкові пам'ятки країн СНД»*, спрямованого на збереження, використання та популяризацію історико-культурного надбання країн Співдружності. Важливим напрямом його реалізації є вироблення спільних підходів до створення національних і регіональних друкованих та електронних реєстрів особливо цінних книжкових колекцій. Варто зазначити, що *національні бібліотеки виступають координаторами виконання таких програм у своїх країнах*. Ще в 1986 р. Генеральною конференцією ЮНЕСКО було прийнято Директиви можливих міжнародних дій зі збереження бібліотечних матеріалів, які передбачали створення в кожній країні національної програми збереження бібліотечних фондів. Такі програми успішно реалізуються в багатьох країнах.

Так, зокрема, робота з виявлення, вивчення та опису книжкових пам'яток Російської Федерації ведеться відповідно до «Основных направлений деятельности по сохранению библиотечных фондов в Российской Федерации на 2011–2020 годы» (М., 2013, 36 с.) (раніше – у рамках підпрограми «Книжные памятники России» Национальной программы сохранения библиотечных фондов Российской Федерации при финансовой поддержке федеральной целевой программы «Культура России (2012–2018 годы)»). За 2001–2010 рр. були зібрані відомості про фонди 542 установ, у яких зберігаються книжкові пам'ятки (204 бібліотеки, 148 музеїв, 69 архівів, 27 наукових установ, 94 навчальні заклади) і 519 колекцій, що мають ознаки книжкових пам'яток, підготовлені описи 120 тис. видань, усі примірники яких можуть бути віднесені до одиничних книжкових пам'яток [16]. З 2010 р. Загальноросійський звід (реєстр) книжкових пам'яток є банком даних бібліографічного та книгознавчого характеру про книжкові пам'ятки Російської Федерації та основою для

централізованого державного обліку книжкових пам'яток. Створення записів здійснюється в режимі онлайн. Координатор з формування зводу – Російська державна бібліотека (НДВ рідкісних книг). Учасники формування зводу – фахівці бібліотек і музеїв федерального рівня, що володіють великими зібраннями книжкових пам'яток, і співробітники регіональних центрів по роботі з книжковими пам'ятками.

Вирішення проблеми збереження історико-культурної спадщини в Україні має свою специфіку. Постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.99 р. № 1716 було затверджено Програму збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 рр., яка була профінансована лише на третину (за ці кошти для кількох провідних бібліотек було закуплено спеціальне обладнання для оцифрування документів). Інші завдання, передбачені зазначеною державною цільовою програмою, не були реалізовані, тому проблеми збереження бібліотечних фондів не були вирішені. Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, яка володіє переважною більшістю унікальних фондів, що становлять історико-культурну спадщину, і має найбільше фахівців серед вітчизняних бібліотек, що працюють з такими фондами, не було визначено координатором Програми. Проте НБУВ у реалізації її була неформальним лідером і науково-методичним центром. На жаль, в Україні книжкові пам'ятки досі залишаються необлікованими (не створено відповідного державного реєстру, який має бути складовою частиною Державного реєстру національного культурного надбання).

Попередні спроби вирішити зазначені проблеми на державному рівні виявилися недостатніми. В Україні книжкові пам'ятки досі не мають особливого юридичного статусу, залишаючись не зареєстрованими як пам'ятки (достеменно невідомо, яка кількість пам'яток зберігається у бібліотечних фондах; приблизна оцінка – 2 млн пр.). Недостатнім є кадрове забезпечення бібліотек у частині кваліфікованих науковців – фахівців з книжкових пам'яток, крім Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, у структурі якої працює відділ стародруків та рідкісних видань, очолюваний доктором історичних наук, професором Г. Ковальчук. Експертиза книжкових пам'яток потребує науково-методологічних розробок з їх виявлення та опрацювання. Технологічний бік збереження книжкових пам'яток також вимагає їх оцифрування за допомогою особливих технічних засобів, для чого потрібен відповідно навчений персонал і програмне забезпечення.

Накопичення та загострення усіх наведених проблем збереження бібліотечних фондів у сучасній Україні обумовлене недоліками державної підтримки, що

виразилося : у хронічно недостатньому фінансуванні бібліотек, передусім у частині видатків розвитку і, як наслідок, у технологічній відсталості більшості бібліотек, у дефіциті кваліфікованих кадрів, зокрема фахівців з книжкових пам'яток та з оцифрування бібліотечних фондів. Таким чином, проблема збереження бібліотечних фондів потребує особливих зусиль на державному рівні, що мають втілитися в розроблення і здійснення окремої державної цільової програми. Проект Державної програми збереження бібліотечних фондів на період до 2020 р. було розроблено і представлено для обговорення на порталі Міністерства культури України (mincult.kmu.gov.ua).

Важливим напрямом взаємодії бібліотек країн СНД є виконання спільних науково-дослідних проектів. З метою підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів наукових, технічних і спеціальних бібліотек Росії та країн СНД для інформаційної підтримки реалізації міжнародних програм і проектів в інноваційній сфері, розширення кола користувачів наукових інформаційних ресурсів і збільшення обсягів електронних інформаційних ресурсів, що використовуються для потреб науки, освіти та інновацій, на базі використання сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій у 2011–2013 рр. виконується НДР «Развитие и обеспечение работы Интегрированного Сводного Каталога научно-технической информации (ИСК НТИ) как поливидового распределенного банка данных корпоративного пользования научно-технических документов, поступающих в организации – фондодержатели научно-технической информации России и стран СНГ». Головним виконавцем НДР є Державна публічна науково-технічна бібліотека Росії, учасниками – національні та найбільші наукові та науково-технічні бібліотеки Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Узбекистану. Від України в проекті бере участь п'ять бібліотек: Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Науково-технічна бібліотека Харківського політехнічного інституту, Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук, Кримська республіканська універсальна бібліотека ім. І. Франка, з 2013 р. до виконання проекту приєднується Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

За результатами виконання проекту буде створено діючу багатофункціональну інформаційно-бібліотечну мережеву систему – Інтегрований зведений каталог науково-технічної інформації (ІБК НТИ), до складу якої ввійдуть Російський зведений каталог науково-технічної літератури; база даних «Бібліотеки-учасниці»; розподілені бази даних учасників системи. Буде підготовлено адаптовані методичні та методологічні матеріали з координації роботи бібліотек-учасниць сис-

теми; гармонізована методична та методологічна документація щодо здійснення співробітництва з метою створення розподіленого електронного каталогу з чинними нормативами з міждержавного обміну науково-технічною інформацією держав СНД; узгоджені й допрацьовані формати обміну електронними бібліографічними даними між учасниками системи; узгоджені протоколи доступу до електронної бібліографічної інформації ІБК НТЛ і доопрацьоване існуюче програмне забезпечення і технологія. Важливим результатом виконання спільного проекту будуть розроблені режими віддаленої (онлайнової) каталогізації безпосередньо в базах даних електронного каталогу з розширенням функціональних і сервісних можливостей користувача інтерфейсів для введення даних в електронний каталог; перелік рекомендацій щодо створення стійкого і високонадійного апаратно-програмного комплексу на базі архітектури дзеркальних серверів, що дасть змогу забезпечити більш надійну роботу всього комплексу і вирішити завдання онлайнового доступу учасників ІБК НТІ в авторизованому режимі редагування записів за протоколами Z39.50; технічні регламенти архівного зберігання баз даних ІСК НТІ в рамках електронного архіву, у тому числі із забезпеченням архівного депозитарного зберігання в трьох пов'язаних поколіннях на різних видах носіїв.

Під час виконання НДР буде проаналізовано і досліджено діючі методичні й методологічні матеріали з координації роботи учасників ІБК НТІ; нормативно-методична документація з міждержавного обміну науково-технічною інформацією держав СНД на предмет відповідності та достатності діючих нормативів цілям розширення спектра корпоративних послуг ІБК НТІ; методична та методологічна документація з міждержавного обміну науково-технічною інформацією держав СНД на предмет можливості реалізації всього спектра послуг, що надаються учасникам і користувачам системи, починаючи від можливості застосування наскрізного пошуку базамиданих електронних каталогів фондоутримувачів-учасників і до отримання повних текстів електронних документів.

Міжнародна міжбібліотечна діяльність Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів Міжнародної асоціації академій наук. Прикладом багаторічної міжнародної міжбібліотечної взаємодії є діяльність Ради директорів наукових бібліотек та науково-інформаційних центрів академій наук, яка функціонує при Міжнародній асоціації академій наук – міжнародній неурядовій організації, створеній з метою об'єднання зусиль академій наук для вирішення на багатосторонній основі найважливіших наукових проблем, а саме: збереження історично сформованих і розвиток нових творчих зв'язків між ученими [17].

Угоду про створення МААН було підписано уповноваженими делегаціями національних академій наук 15 країн Європи та Азії на установчих зборах в Інституті теоретичної фізики АН України (Київ, 23 вересня 1993 р.). До асоціації на правах повноправних членів увійшли академії наук усіх країн СНД, її президентом було обрано академіка НАН України Б. Патона. У травні 1994 р. асоціація отримала офіційне визнання з боку Української держави і підтримку щодо розміщення штаб-квартири МААН у Києві.

З моменту створення МААН у центрі її уваги постійно перебувають питання відновлення та поглиблення зв'язків між ученими, збереження та розвитку наукового потенціалу і насамперед фундаментальної науки, поглиблення зв'язків між науковцями країн СНД, інтеграції науки й освіти, підготовки наукових кадрів, створення умов для запитуваності наукових досягнень і нарощування внеску науки в соціально-економічний розвиток держав-учасниць Співдружності [18].

Серед першочергових завдань, вирішенням яких опікувалася МААН, варто виокремити організацію обміну науково-інформаційними ресурсами. Це питання знайшло відображення у ряді рішень і постанов ради: «Про безвалютний обмін науковою друкованою продукцією» (№ 8 від 17.11.1993 р.), «Про розширення інформаційного обміну між академіями наук – членами МААН» (від 17.11.1995 р.), «Про розвиток інформаційного обміну між бібліотеками національних академій наук» (№ 43 від 12.10.1996 р.), «Про підготовку пропозицій щодо створення онлайн-електронної бібліотеки наукової періодики» (№ 44 від 12.10.1996 р.) та ін.

Для вирішення поставлених завдань і координації діяльності рада МААН створила, на правах секції асоціації, Раду директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН [19]. Питанням розроблення програми і механізмів обміну інформацією була присвячена робоча нарада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН, організована відповідно до постанови НАН України про заходи Академії наук України з реалізації рішень ради МААН (№ 300 від 22.11.1995 р.) на базі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Підсумковий документ наради узагальнив пропозиції учасників щодо розвитку обміну інформаційними ресурсами між академіями наук – членами асоціації та визначив стратегічні напрями діяльності в бібліотечно-інформаційній сфері академій наук країн Співдружності. Головою ради було обрано генерального директора НБУВ О. Онищенко, а базовою організацією визначено НБУВ.

Робоча нарада виробила основні напрями і стратегію дій ради з інтеграції

інформаційно-бібліотечних ресурсів, які були закріплені у Положенні про Раду директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів національних академій наук при Міжнародній асоціації академій наук (МААН) (№ 56 від 19.12.1997 р.).

Основною організаційною формою роботи ради є щорічні засідання, які традиційно відбуваються у рамках міжнародних наукових конференцій НБУВ. Інформація про роботу міжнародних конференцій і засідань Ради директорів щороку друкувалася у № 6 «Бібліотечного вісника» [20]. Спочатку, за рішенням ради МААН, видавався інформаційний бюлетень Ради директорів. Але оскільки цієї оперативної інформації було недостатньо для систематичного професійного спілкування фахівців, у 2000 р. Рада директорів прийняла рішення про видання науково-практичного і теоретичного збірника «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития». Він виходить щорічно, як видання, що продовжується. На сьогодні бібліотеки уже отримали 11 його випусків. З 2011 р. збірник має статус науково-практичного видання. Матеріали збірника розміщуються на сайті НБУВ і в спеціалізованій Міжнародній базі даних «Бібліотечна справа і інформаційне обслуговування». На сторінках видання висвітлюються найактуальніші питання роботи академічних бібліотек, важливі події у житті всього бібліотечного співтовариства, проблеми, які потребують обговорення, дискусій і прийняття виважених рішень. Збірник має досить широке коло авторів, які відгукуються на злободенні теми, зокрема, що стосуються інформатизації бібліотек, упровадження сучасних інформаційних технологій, появи в бібліотечному обслуговуванні нових продуктів і послуг [21].

Одним з основних напрямів діяльності Ради директорів є міжнародний книгообмін. НБУВ як базова організація ради завжди була і залишається лідером і координатором у процесах міжбібліотечної взаємодії. Кількість видань, які бібліотека щорічно передавала за обміном партнерам, перевищувала кількість одержуваних видань. Наприклад, у 2001–2006 рр. академіям наук країн Співдружності було передано 28 тис. пр. видань НАН України (з них 24 тис. пр. наукових журналів), отримано 10 тис. пр. За 2006–2010 рр. НБУВ відправила партнерам по книгообміну 18 тис. пр., отримала 10 тис. пр. Найактивнішим партнером НБУВ з книгообміну є Російський гуманітарний науковий фонд (РГНФ), який, починаючи з 1999 р., передав нашій бібліотеці кілька тисяч томів наукових видань, опублікованих за його видавничою програмою. На презентації видань РГНФ, організованою НБУВ до 10-річчя МААН у грудні 2003 р., було представлено 650 монографій, наукових збірників та інших видань, які також були по-

даровані бібліотеці [22].

У 2012 р. бібліотекам академій наук – членам МААН було направлено 1859 пр. (55 пр. книг і 1804 пр. періодичних видань НАН України), отримано 2351 пр. (163 пр. – книг, 2188 пр. – періодичних видань). Найактивнішими партнерами НБУВ з книгообміну на сьогодні є: БПН РАН (1222 пр.), ЦНБ ім. Я. Коласа НАН Білорусі (288 пр.), ДПНТБ СВ РАН (240 пр.), ЦНБ АН Казахстану (205 пр.), БАН РАН (106 пр.).

Крім традиційного книгообміну, НБУВ, як базова організація ради, передає літературу бібліотекам-членам МААН у зв'язку з ювілейними датами й урочистими подіями. Національній бібліотеці Казахстану НБУВ у 2010 р. передала понад 50 пр. нових видань з історії та громадсько-політичного життя України для організації виставки літератури «Путь в Європу, путь в цивилизацию», приуроченої до саміту ОБСЕ. Академічній бібліотеці Латвії у 2011 р. НБУВ передала понад 170 пр. нових видань для організації виставки літератури про Україну.

Важливим напрямом діяльності Ради директорів НБ і НІЦ була і залишається реалізація спільних наукових проектів, спрямованих на збереження та популяризацію історико-культурної спадщини. Наприклад, НБУВ і Російська державна бібліотека у 2007–2009 рр. реалізували проект «Російсько-українські культурні зв'язки: біографічний аспект». За результатами дослідження видано збірник наукових праць російських й українських учених «Українська біографістика» (К., 2009).

Бібліотека РАН і НБУВ за підтримки Російського гуманітарного наукового фонду протягом 2005–2010 рр. проводили спільні історико-книгознавчі дослідження кирилических видань друкарні Почаївського монастиря XVII–XX ст. Фахівці бібліотек РАН свої напрацювання оприлюднили у «Почаївському збірнику» (СПб., 2007), НБУВ – у збірнику наукових праць російських й українських учених під назвою «Почаївська друкарня та її стародруки» (К., 2011).

Триває робота ЛННБ ім. В. Стефаніка у межах Угоди про реалізацію документно-інформаційного проекту щодо культурної спадщини українського та польського народів, метою якого є оцифрування архівних документів і матеріалів, які зберігаються у відділі рукописів бібліотеки. Результатом співпраці з Digital-Center та Суперкомп'ютерним і мережевим Центром м. Познань стало приєднання ЛННБ до мережі польських цифрових бібліотек dLibra.

У 2013 р. НБУВ завершено проект «Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги», який містить інформацію про україномовну книгу у фондах понад 200 зарубіжних бібліотек і міжнародних інформаційних центрів.

Відділ національної бібліографії координує роботу зі створення зведеного каталогу-репертуару україномовної книги (1798–1923) з бібліотечними установами НАН України. Упродовж багатьох років він також активно співпрацює з Російською національною та Російською державною бібліотеками.

Важливий аспект діяльності бібліотек – членів Ради – вивчення спадщини та повернення науковій громадськості багатьох імен відомих учених. Академічні бібліотеки формують БД, проводять різні масові заходи, присвячені діяльності відомих науковців, публікують матеріали (бібліографічні покажчики, біобібліографії), які висвітлюють їх життєвий шлях і наукові досягнення. Зокрема, електронна бібліотека «Научное наследие России» містить відомості про понад 2000 учених і майже 7000 сканованих видань, причому, переважно тих, що є бібліографічною рідкістю.

Російсько-казахстанський мегапроект «Встречи на границах» за допомогою сучасних інформаційних технологій передбачає створення модельного (для бібліотек-учасниць ЄвроАзЕС) проекту формування єдиного ресурсу про історичне коріння та культурно-духовні зв'язки народів двох держав. ЦНБ МОН Республіки Казахстан є розробником і організатором власної моделі цифрової бібліотеки. Починаючи з 1994 р. вона наповнює зведений електронний каталог, генерує 20 БД з актуальних проблем наукових досліджень, у т. ч. реферативну БД «Организация и управление наукой в современных условиях», володіє сертифікатами інтелектуальної власності на чотири бібліографічні серії: «Казахстан и мировое сообщество»; «Библиография ученых Казахстана»; «Великие имена»; «Видные деятели библиотечного дела». ЦНБ МОН Республіки Казахстан уже видала понад 200 назв біобібліографічних покажчиків, суб'єктами яких є вчені, відомі державні та політичні діячі Казахстану.

Бібліотечно-інформаційний консорціум Киргизстану в рамках проекту «Новые формы обслуживания ученых Кыргызстана на базе создания корпоративного электронного репозитария авторефератов диссертаций» (КРАД) створили спільний інформаційний електронний архів повнотекстових робіт учених Киргизстану та цифрову колекцію ранніх публікацій про киргизський епос «Манас».

ЦНБ Вірменії є учасником корпоративного ресурсу БД «Ученые Армении», який нині нараховує понад 5 тис. записів.

НБУВ, Державна публічна науково-технічна бібліотека Росії та Республіканська науково-технічна бібліотека Казахстану виступили співзасновниками Асоціації ЕБНІТ, яка впроваджує систему автоматизації бібліотек ІРБІС. В Україні цю систему використовують майже 500 книгозбірень, у т. ч. бібліотеки

загальнодержавного значення: історична, медична, науково-технічна, науково-педагогічна, сільськогосподарська, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка та більше 30 бібліотек науково-дослідних установ НАН України. Досвід упровадження клієнт-сервісного програмного комплексу САБ ІРБІС забезпечує новий рівень колективної взаємодії бібліотек, сприяє налагодженню ефективного обміну знаннями, стимулює створення науково-організаційних і науково-методичних засад інтелектуального доступу до документально-інформаційних ресурсів наукових бібліотек.

Використання сайтів в організації обслуговування науковців значно розширює спектр послуг, які надають бібліотеки, змінює стосунки між користувачами та постачальниками інформації. Позитивним є досвід НАН Білорусі, яка проводить щорічні конкурси на кращий сайт науково-дослідної установи, переможцем конкурсу в 2010 р. стала ЦНБ ім. Я. Коласа.

Бібліотеки – члени МААН беруть активну участь у підготовці спільних видань та організації заходів, присвячених ювілеям відомих учених. Так, у 2012 р. до 300-річчя М. Ломоносова БАН і БПН РАН підготували книжкові та електронні виставки, оцифрували його праці, дали посилання на сайти інших установ, які містять інформацію про видатного вченого, організували дослідження його поміток на рукописних і друкованих книгах. У 10-му випуску збірника «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития» було введено спеціальну рубрику, присвячену діяльності бібліотек членів МААН з дослідження спадщини М. Ломоносова.

До 150-річчя з дня народження В. Вернадського проведено ХХІІІ ювілейні читання та урочисте засідання вченої ради НБУВ. До цієї знаменної дати установами НАН України було підготовлено видання «Вибрані праці академіка В. І. Вернадського» у 10 томах і 15 книгах. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського створила електронний архів спадщини геніального вченого та інформації про нього – «Електронний архів та бібліотека В. І. Вернадського», де в систематизованому вигляді представлено електронні ресурси праць ученого, досліджень окремих періодів його життя та творчості; документів, пов'язаних зі створенням НАН України та НБУВ; листування, у т. ч. інтерактивна карта пам'ятних місць з фотографіями місцевостей, будівель, де Володимир Іванович працював; пам'ятних табличок В. Вернадському в різних містах і місцевостях України; організацій, названих його ім'ям; великий фотоархів і відеофільми.

Бібліотеки та інформаційні центри – члени МААН розпочали роботу з підготовки видань та організації заходів з відзначення 200-річчя від дня народження Т. Шевченка. Діяльність академічних бібліотек Російської Федерації, Респуб-

бліки Казахстан, Литовської Республіки та Республіки Польща з популяризації спадщини Великого Кобзаря, висвітлюватиметься на сторінках 12-го випуска збірника «Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития».

НБУВ як базова організація Ради директорів – членів МААН накопичила значний досвід роботи з підготовки книг про всесвітньо відомих учених. Такі видання вміщують великий масив документів і матеріалів, узагальнюючі статті про їхню діяльність та творчі зв'язки, бібліографію праць, хронологію подій, листування з відомими особистостями, ілюстративні матеріали. Зокрема, до 100-річчя від дня народження М. Келдиша НБУВ видала монографію «М. В. Келдыш и украинская наука» (К., 2011), до 110-річчя від дня народження А. Александрова – монографію «А. П. Александров та українська наука» (К., 2013).

Бібліотечно-інформаційні установи особливу увагу приділяють вивченню приватних колекцій (кабінетів) учених, що зберігаються у їхніх фондах. Такі дослідження дають можливість не тільки розкривати багатогранність тієї чи іншої особистості, але й прослідкувати розвиток конкретної наукової дисципліни, скласти більш чітке уявлення про епоху та її найвідоміших представників. ЦНБ НАН Білорусі спільно з Науковим центром дослідження книжкової культури РАН завершили наукове дослідження особистого архіву та книжкового зібрання члена-кореспондента АН СРСР П. Беркова, підготували та поширили серед бібліотек – членів МААН низку наукових видань за результатами цього дослідження.

Рада директорів НБ і НІЦ активно співпрацює з бібліотеками та інформаційними центрами з широкого спектра питань, які стосуються наукової та бібліотечно-інформаційної діяльності. На сьогодні НБУВ уклала низку угод (40) про спільну роботу з бібліотеками та інформаційними центрами зарубіжних країн, одним з основних напрямів взаємодії є науково-інформаційна співпраця. Показовим щодо цього є «Договір про наукове співробітництво між Національною академією наук України і Сибірським відділенням Російської академії наук», підписаний у квітні 2011 р. У ньому, практично, вся змістовна частина (десять статей із 14) присвячена розвитку саме інформаційних зв'язків.

2011 р. НБУВ підписала угоду з ДПНТБ СВ РАН. У діяльності бібліотек є багато спільного щодо історичного минулого та сучасних проблем. І НБУВ, і ДПНТБ СВ РАН у 2013 р. відзначають свої 95-річні ювілеї. Робочими групами науковців бібліотек розроблено та затверджено пропозиції до плану співробітництва ДПНТБ СВ РАН і НБУВ на період з 2012-го по 2015 р. Ним передбачається обмін теоретичними розробками, результатами наукових досліджень з

питань книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, досвідом організації безперервної бібліотечної освіти та запровадження показників оцінювання діяльності наукових співробітників; організація доступу до ресурсів власної генерації та обмін цифровими ресурсами; обмін бібліографічними довідками та бібліографічними записами у форматі ІРБІС тощо.

Проблеми формування єдиного науково-інформаційного простору академій наук – членів МААН, оптимальної організації інформаційного забезпечення академічної науки, створення правових, економічних, наукових, технологічних умов для обміну інформацією постійно обговорюються на міжнародних конференціях, семінарах та інших заходах. У квітні 2006 р., проголошеному рішенням Ради глав країн СНД роком співдружності Незалежних держав, у Москві відбувся Перший форум творчої та наукової інтелігенції держав – учасниць СНД. Під егідою МААН і РАН був підготовлений збірник наукових статей з актуальних проблем розвитку науки, освіти та видавничої діяльності країн Співдружності, у якому опубліковані статті директорів наукових бібліотек академій наук України, Білорусі, Таджикистану, Молдови – членів Ради НБ і НІЦ [23]. В усіх наступних форумах творчої та наукової інтелігенції держав – учасниць СНД Рада директорів НБ і НІЦ брала найактивнішу участь, а її голова О. Онищенко був науковим керівником секції форуму, виступав з доповідями та повідомленнями. На Міжнародній науково-практичній конференції «20 років співпраці незалежних держав» (Мінськ, вересень 2011 р.), він виступив з доповіддю «Роль МААН у розвитку науково-технологічного співробітництва країн СНД». За значний внесок у розвиток міжнародного наукового співробітництва голова Ради директорів НБ і НІЦ, академік НАН України О. Онищенко у 2012 р., був нагороджений срібною медаллю Міжнародної асоціації академій наук «За сприяння розвитку науки».

Керівництво та члени Ради МААН беруть активну участь у міжнародних заходах, зокрема в міжнародному практичному семінарі «Академії наук Центральної та Східної Європи та їх роль у суспільстві, заснованому на знаннях», який був організований міжакадемічною групою з міжнародних проблем (ІАР) та Центрально-Європейською ініціативою (СЕІ) на базі Національної академії наук Білорусі. У роботі семінару взяли участь 23 учасники, представники дев'яти країн Центральної та Східної Європи, у т. ч. й України (НБУВ) [24].

Рада директорів активно співпрацює з національними бібліотеками СНД, Некомерційним партнерством «Библиотечная Ассамблея Евразии», Міждержавним фондом гуманітарного співробітництва. Важливі міжнародні заходи були організовані для бібліотек за підтримки Міждержавного фонду гуманітарного

співробітництва, а саме форум бібліотекарів СНД «Библиотеки СНГ: интеграция, инновация и доступность» (Астана, 26–27 вересня 2012 р.); II Міжнародний семінар «Лики памяти. Новейшие технологии сохранения и восстановления рукописного и печатного наследия» (Єреван, жовтень 2012 р.). У роботі семінару та трьох його секцій брали участь співробітники бібліотек, університетів, архівів із країн СНД (Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Молдови, Росії, Узбекистану, України, країн Балтії (Латвії, Литви), Європи (Бельгії, Німеччини, Італії, Франції) та ін. Учасники семінару поділилися досвідом роботи з реставрації, консервації та оцифрування документів, акцентували увагу на проблемах збереження фондів, взяли участь у роботі майстер-класів з новітніх технологій у приміщенні реставраційного підрозділу Матена- дарану.

Рада директорів постійно долучається до підготовки законодавчих та організаційних документів. Так, 2012 р. були подані пропозиції до проекту «Плану пріоритетних заходів у сфері гуманітарного співробітництва держав-учасниць СНД на 2013–2014 рр.» та до «Положення про Центр збереження всесвітньої спадщини держав-учасниць СНД».

Основні завдання та напрями подальшої діяльності Ради директорів були чітко окреслені в Постанові «Про діяльність Ради директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН» № 228, прийнятій на черговому засіданні Ради МААН 7.06.2012 р. [25]. Цим документом затверджено новий склад Ради директорів і визначено шляхи підвищення ефективності роботи даного громадського органу, які сприятимуть інноваційному розвитку бібліотечно-інформаційної сфери. Зокрема, у постанові наголошується на необхідності покращання фінансової, правової, організаційної підтримки міжакадемічного інформаційного співробітництва, на посиленні обміну електронною інформацією, активізації видання та поширення наукової книги на теренах СНД. Пропонується здійснювати постійний обмін бібліографічними, біографічними, тематичними довідками з питань розвитку науки та наукознавства, визначено за необхідне сформувати на базі НБУВ електронний архів довідок, виконаних науковими бібліотеками та інформаційними центрами академій та організацій, які входять до складу МААН.

Діяльність Ради директорів НБ і НІЦ свідчить, що в умовах посилення інтеграційних процесів, така робота вкрай важлива та необхідна. Вона наочно демонструє, що для вирішення цілої низки актуальних проблем зовсім не обов'язково створювати якісь міждержавні структури – досить доброї волі та залучення до цього компетентних і зацікавлених фахівців. Бібліотеки академій наук країн Співдружності об'єднує багато спільного, їм вдалося не тільки збе-

регти, а й збагатити творчі зв'язки, особливо що стосується створення єдиного бібліотечно-інформаційного простору на основі взаємної поваги, дружби, співпраці, професійного братства. А консолідууючу роль у цьому процесі успішно виконує Рада директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания / сост.: З. Г. Высоцкая (отв. ред.), В. А. Врубель, А. Б. Маслов, Л. К. Розеншильд ; РАН, Б-ка по естественным наукам. – М., 1995. – С. 39.

2. *Свобода А. А.* Інтеграційні процеси в бібліотечній галузі: історія. Сучасний стан, проблеми оптимізації / А. А. Свобода // Науково-технічні бібліотеки в єдиному інформаційному просторі України: тези доп. і повідомлень на між-нар. наук.-практ. конф.– К. : Держ. наук.-техн. б-ка України, 2000. – С. 52–55; Свобода А. А. Взаємодія бібліотек як фактор прогресу бібліотечної галузі: історія, сучасний стан, проблеми / А. А. Свобода // Наук.пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1.– С. 229–234.

3. Свобода А. А. Методична діяльність як типологічна функція національної бібліотеки (перспективи її розвитку в НБУВ) / А. А. Свобода // Бібл. вісн. – 1998. – № 2. – С. 6–11; Солоіденко Г. І. Науково-дослідницька робота бібліотек: напрями, пріоритети, ефективність / Г. І. Солоіденко // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 11. – С. 12–17.

4. *Ванеев А. Н.* Организационно-методическое руководство в условиях централизации библиотечной сети / А. Н. Ванеев // Актуальные вопросы библиотечной работы: теория и практика. – М., 1982. – С. 67–73; Основные направления развития централизации библиотек Академии наук Украинской ССР: отчет о НИР (заключ.) / Центр. науч. б-ка АН УССР; Рук. М. С. Слободяник. – К., 1987.– 50 с. – Деп. в ДПНТБ № ГР 5517, № 028800746985; Кулаковская Т. Л. О взаимодействии библиотек и органов научно-технической информации учреждений АН Украинской ССР / Т. Л. Кулаковская // Оптимизация научных исследований в области библиотековедения и библиографоведения : сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 124–130; Свобода А. А. Развитие централизации академических библиотек республики / А. А. Свобода, Н. И. Смаглова // Библиотечно-информационные системы : сб. науч. тр. – К., 1990. – С. 9–13; Кулаковська Т. Л. Взаємодія бібліотек та інформаційних підрозділів в інформаційному забезпеченні потреб науки (методичний аспект) / Т. Л. Кулаковська // Наукові праці

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2001. – Вип. 7. – С. 152–160.

5. *Ищенко А.* Використання потенціалу електронних бібліотек та відкритого доступу для українських освіти та науки: аналітична записка [Електронний ресурс] / А. Іщенко ; Нац. ін-т стратег. дослідж. при Президентові України, Від. гуманіт. політики. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/877/>. – Назва з екрана.

6. Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – К., 2013. – 411 с.

7. *Попик В. І.* Місце і роль бібліотечних установ у формуванні національного інформаційного простору. Вступне слово // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів : матеріали Між нар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. наук. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – К., 2013. – С. 3–4.

8. *Солоіденко Г. І.* Науково-дослідницька робота бібліотек: напрями, пріоритети, ефективність / Г. І. Солоіденко // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 11. – С. 12–17.

9. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : Розпорядження від 13 грудня 2010 р. № 2250-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-p>. – Назва з екрана.

10. *Никонорова Е. В.* Законотворческая инициатива библиотечной Ассамблеи Евразии: на пути к формированию правовых основ инновационного развития библиотек СНГ / Е. В. Никонорова, В. А. Минаев, А. Л. Хромова // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2007. – № 3. – С. 58–59; Никонорова Е. В. Библиотечная Ассамблея Евразии как партнерство национальных библиотек (БАЕ в 2003–2009 гг.) // Там же. – 2013. – № 1. – С. 12–14.

11. *Райкова Г.* Проектна діяльність Бібліотечної Асамблеї Євразії / Г. Райкова // Бібл. планета. – 2011. – № 1. – С. 28–30.

12. *Вылегжанина Т. И.* Украинские библиотеки: участие в проекте БАЕ «Купола Содружества» / Т. И. Вылегжанина // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2013. – № 1. – С. 25–28.

13. Звіт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського про наукову та науково-організаційну діяльність у 2007 році. – К., 2008. – С. 53.

14. Семенюк А. А. «Музыкальное содружество»: международный «круглый стол» национальных библиотек стран СНГ / А. А. Семенюк // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2010. – № 1. – С. 10–12; Кецарис А. А. Подготовка к разработке информационной системы Всероссийской электронной музыкальной библиотеки / А. А. Кецарис, И. С. Лепилова, А. А. Семенюк // Информационные ресурсы России. – 2009. – № 1. – С. 17–19.

15. Меньщикова С. П. Опыт тестирования международных стандартизованных показателей измерения качества и эффективности библиотечной деятельности в библиотек России / С. П. Меньщикова // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2010. – № 1. – С. 51–56; Меньщикова С. П. Показатели эффективности деятельности национальных библиотек стран СНГ. Международный научно-практический семинар // Библиотечное дело – XXI век. – 2010. – Вып. 1. – С. 36–38; Миколенко Р. И. Актуальные вопросы национальной библиотечной статистики в Украине / Р. И. Миколенко // Библиотечное дело – XXI век. – 2010. – Вып. 1. – С. 71–75; Солоиденко Г. И. Эффективность использования ресурсов и услуг библиотеки – базовые направления современных библиотековедческих исследований НБУВ / Г. И. Солоиденко // Библиотечное дело – XXI век. – 2010. – Вып. 1. – С. 72–82.

16. Итоги реализации Национальной программы сохранения библиотечных фондов Российской Федерации 2001–2010 гг. – М., 2013. – 38 с.

17. Онищенко О. С. Раді директорів наукових бібліотек та інформаційних центрів академій наук – членів МААН – 20 років / О. С. Онищенко, Г. І. Солоїденко // Бібл. вісн. – 2013. – № 5. – С. 51–56; Международной ассоциации академий наук – 20 лет : иллюстр. изд., посвящ. 20-летию Междунар. ассоциации академий наук / под ред. В. Ф. Мачулина. – К., Академперіодика. – 2013. – 316 с.

18. Патон Б. Международной ассоциации академий наук – 10 лет / Б. Патон // Наука и жизнь. – 2003. – № 11. – С. 7–13.

19. Доклад президента МААН академика НАН Украины Б. Е. Патона «Об основных итогах деятельности МААН в 1994–1996 гг.» // Бюллетень Международной ассоциации академий наук. – 1996. – Вып. 10. – С. 26–45.

20. Кулаковська Т. Міжнародне співробітництво бібліотек у формуванні єдиного науково-інформаційного простору / Т. Кулаковська, Г. Солоїденко // Бібл. вісн. – 2006. – № 6. – С. 37–41.

21. Свобода А. А. Опыт издания международного межбиблиотечного сборника как средство интеграции усилий в развитии теории и практики библиотечного дела // Книжная культура: Опыт прошлого и проблемы современности: К

280-летию академического книгоиздания в России : Материалы Междунар. науч. конф. (Москва, 18–19 октяб. 2008 г.). – М. : Наука, 2008. – С. 335–338.

22. *Онищенко А. С.* Совет директоров научных библиотек и информационных центров академий наук – членов МААН: развитие информационного сотрудничества / А. С. Онищенко, Т. Л. Кулаковская // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. сб. / НАН Украины МААН, Совет директоров научн. б-к и информ. центров ; редкол.: А. С. Онищенко (пред.) и др. – К., 2007. – Вып. 5. – С. 7–23.

23. Наука в странах СНГ: к Первому форуму творческой и научной интеллигенции государств – участников СНГ (Москва, апр. 2006 г.): сб. ст. / СНГ, МААН ; под ред. Н. А. Платэ и А. О. Чубарьяна. – М. : Наука, 2006. – 494 с.

24. *Індиченко Г. В.* Міжакадемічна комунікація на прикладі регіонального семінару «Академії наук Центральної та Східної Європи та їх роль у знаннєвому суспільстві / Г. В. Індиченко // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2012. – № 12. – С. 55–64.

25. Чергове засідання Ради Міжнародної асоціації академій наук // Вісн. НАН України. – 2012. – № 9. – С. 10–13.

Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ В ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

4.1. Еволюція системи сучасних бібліотечно-інформаційних комунікацій

Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій неминуче впливає на суспільство в цілому й окремі сфери його діяльності – науку, культуру, освіту, виробництво. Тому бібліотека як соціальна структура не може не відчувати на собі цей вплив і залишатися незмінною. Формування суспільства знань поставило перед системою бібліотечно-інформаційних комунікацій вимо-

гу переходу від традиційної парадигми обслуговування, що базується на представленні документів на паперових носіях, до парадигми інформаційної супермагістралі, яка передбачає надання різноманітної мультимедійної інформації, доступної за межами однієї бібліотеки. Практика цього періоду характеризується інтенсивним впровадженням у роботу бібліотек засобів телекомунікації, появою електронних повнотекстових видань, створенням власних електронних збірань, розвитком корпоративних бібліотечних систем тощо. Нові форми й засоби збирання, обробки, подання та поширення знань раніше за всіх відчули наукові бібліотеки, оскільки вони зачепили, насамперед, сфери їхньої діяльності.

Сьогодні накопичено значний матеріал стосовно діяльності бібліотек у електронному середовищі. Серед найважливіших робіт, що стосуються функцій та специфіки бібліотеки в сучасній системі соціальних комунікацій, варто назвати публікації Б. Єлепова, М. Мак-Люена, А. Соколова [4, 8, 11] та ін. Останнім часом спостерігається відродження інтересу до проблематики розробки теоретичних аспектів соціальних комунікацій як процесів формування, обробки та передачі документованих знань [2, 6, 10, 14]. Поява нових реалій впливає на всіх учасників комунікаційного ланцюга та призводить до істотного ускладнення та змін у технології обміну інформацією. За рахунок електронного середовища формуються нові комунікаційні зв'язки: між автором і користувачем, видавцем і користувачем, бібліотекою та користувачем.

Дослідники вважають, що в новій моделі бібліотечно-інформаційних комунікацій усі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються та забезпечують відповідний внесок у систему: видавці залучають авторів, рецензують, видають і готують рукописи до розповсюдження; бібліотеки акумулюють і зберігають документовані знання та задовольняють інформаційні потреби; інтернет-технології стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців і бібліотек, що робить систему більш реагентною [5, 10, 11]. Реагентність, з одного боку, кардинально підвищує оперативність бібліотечно-інформаційних комунікацій (мережеві технології дають можливість упродовж кількох годин довести нову інформацію до світової спільноти), а з іншого – обумовлює появу в бібліотеках низки проблем, пов'язаних зі збором, опрацюванням, збереженням і багатоаспектним використанням електронної інформації.

Інтенсифікація глобалізаційних процесів та істотне зростання ролі інформаційно-комунікаційних технологій як каталізаторів соціально-економічних трансформацій обумовлює необхідність вирішення проблеми знаходження нового балансу інтересів усіх учасників системи документальних комунікацій. Назріла

необхідність інших підходів, які змогли б задовольнити потреби одержання й поширення інформації за умов дотримання компромісу інтересів виробників, посередників і користувачів інформації та знань. Таким новим підходом стала концепція, що дістала назву «Ініціатива відкритих архівів». Відзначимо, що термін «архіви» в цій назві вживається у більш специфічному, ніж традиційне, прийняте в архівній справі, значенні: під «архівом» тут розуміється те, що зберігає джерела інформаційно-комунікаційних технологій у відкритому мережевому доступі [5].

Упровадження «Ініціативи відкритих архівів» сприяє формуванню суспільства знань, надає можливості оперативного та безкоштовного доступу до новітніх результатів досліджень провідних наукових шкіл. Розміщуючи свої роботи у відкритих архівах, автори отримують свободу від комерційних видавництв, одержують можливість швидшого оповіщення наукової спільноти про досягнуті результати та оперативного закріплення своїх пріоритетів і підтримки наукового авторитету. Поряд із затвердженням етичних принципів у науці, у межах ініціативи розробляються й нові економічні моделі відкритих електронних публікацій.

Суть «Ініціативи відкритих архівів» полягає в протиставленні неоліберальній парадигмі «знання – товар», що заводить сферу соціальних (і, зокрема, наукових) комунікацій у глухий кут, некомерційного принципу відкритого доступу до результатів наукової діяльності для широкого кола користувачів. Ініціативі відкритих архівів передувала ідеологія відкритого програмного коду на цифрові продукти, яка була підкріплена створенням спеціальної суспільної ліцензії на розповсюдження документації до програм з відкритим кодом. Подальшим розвитком цієї ініціативи став «відкритий контент», який виник у розвинутих країнах як рух за колективне створення та поширення інтелектуальних продуктів (знань, інформації, ідей тощо). Він існує в інтернет-середовищі у вигляді відкритих проєктів: електронних енциклопедій та бібліотек, онлайн-журналів і книг, публічних сайтів, банків ідей, відкритих наукових публікацій, дискусійних форумів, відкритих освітніх і комунікативних середовищ тощо. Учасники проєктів створюють цифрові інтелектуальні продукти з використанням сучасних технологій, опираючись на принципи кооперації та самоорганізації, вільної участі, уявлення про інформацію та знання як про суспільне надбання [5, 9, 10].

Інформація в електронній формі належить до «відкритого контенту», якщо вона перебуває у вільному доступі, а також захищена однією з публічних ліцензій або ліцензіями Creative Commons, що дає змогу її поширення та викорис-

тання на певних умовах. «Відкритий контент» є поєднанням методики кооперативного виробництва інтелектуальних продуктів на підставі некомерційних цінностей; продуктів, створених на базі цієї методології (книги, статті, аудіо- та відеофайли тощо) й наданих у суспільний доступ; культури (цінностей, цілей та норм кооперації та самоорганізації), що об'єднує учасників проекту. Масштаби та різноманіття форм дають підстави говорити про течію, що спирається на нові цінності, методологію та ідеологію, нові методи й засоби організації виробництва та розподілу інформації та знань, а також на нові підходи до вирішення існуючих у цій сфері юридичних проблем.

Сьогодні в мережі Інтернет подано значну кількість проектів, які дотримуються ідеології «відкритого контенту». Їх учасники створюють електронні інформаційні продукти у різних сферах діяльності з використанням сучасних комп'ютерних технологій. Дані проекти спираються на суспільну мережеву інфраструктуру, прагнуть зробити її більш функціональною, стандартизованою, придатною для вирішення складних завдань і професійного спілкування [5].

На початку ХХІ ст. до нової парадигми відкритого доступу проявили зацікавленість приватний та неурядовий сектори, різні національні та міжнародні інституції тощо. Нових імпульсів вона набула з оприлюдненням так названої Budapest Open Access Initiative (Будапештська ініціатива відкритого доступу, 2002 р.), згідно з якою, під «відкритим доступом» мається на увазі вільний доступ до всіх публікацій в Інтернеті; їх можна читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, досліджувати, приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати для складання покажчиків, уводити як дані в програмне забезпечення або використовувати для інших цілей за відсутності фінансових, правових і технічних перешкод, за винятком тих, які регулюють доступ до самого Інтернету. Єдиним обмеженням на відтворення та поширення публікацій та єдиною умовою *copyright* у цій сфері мають бути право автора контролювати цілісність своєї роботи та обов'язкові посилання на його ім'я при використанні роботи та її цитуванні [5].

Крім поняття Open Access Initiative (Ініціатива відкритого доступу) з початку ХХІ ст. використовується поняття Open Archives Initiative (Ініціатива відкритих архівів). У 2003 р. ряд дослідних організацій Німеччини, Угорщини, Італії, Китаю, Швейцарії, Норвегії та Франції підписали Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities (Берлінська декларація відкритого доступу до наукових знань), у якій підтверджена їх прихильність Будапештській ініціативі відкритого доступу та підкреслена готовність до подальшого просування нової парадигми поширення

інформації та знань для розвитку науки та суспільства.

Ініціатива відкритих архівів набуває широкого розповсюдження. У її межах сформовано дві стратегії [5]: перша стратегія – Green Road – «самоархівування» (self-archiving); друга стратегія – Golden Road – журнали відкритого доступу (open access journals).

Перша з них – Green Road – розміщення авторами електронних версій своїх наукових здобутків у загальнодоступних архівах електронних документів. Вона об'єднує прихильників так названого «самоархівування» (self-archiving), які підтримують зусилля дослідників для публікацій власних робіт у відкритому доступі в Інтернеті (що не виключає їх паралельну публікацію в традиційних виданнях). Першим і найвідомішим прикладом реалізації цієї стратегії є ArXiv. Цей відкритий архів, обсяг якого у 2013 р. перевищив 1 млн документів, радикально змінив характер публікацій у науковій сфері. Він розглядається як один з перших кроків на шляху суттєвих змін у сфері наукової комунікації, у результаті яких контроль над процесом публікації буде здійснюватися тільки автором.

Пропозиція самоархівування базується на передумові, що автори статей, створених у наукових цілях і опублікованих у спеціалізованій періодиці, зацікавлені в максимальному поширенні результатів своїх досліджень. Протягом сторіч ціна за друковану працю була бар'єром між автором і його потенційними читачами, обумовленим витратами на створення друкованої копії. Самоархівування уможливорює кардинальне підвищення ефективності використання результатів наукових досліджень завдяки відкритому доступу до наукових матеріалів.

Архівовані публікації розташовуються переважно в тематичних або інституційних репозиторіях (архівах). Перші є централізованими службами, що збирають публікації в межах певної предметної галузі (ArXiv.org – фізика, математика та комп'ютерні науки; BioMed Central – біологія та медицина; E-LIS – бібліотечна справа та інформаційні технології). Інституційні репозиторії (institutional repositories) підтримуються окремими організаціями, ними архівуються матеріали, що створені співробітниками цих організацій. Кожен репозиторій надає можливість простого введення через веб-інтерфейс основних метаданих (ім'я автора, назва дослідження тощо) і завантаження електронної версії публікації.

Асоціація наукових бібліотек заснувала SPARC – Scholarly Publishing and Academic Resources Coalition [5], головною метою якої є надання допомоги науковим видавництвам, товариствам і університетам у забезпеченні відкритого доступу. Коаліція виникла як орган колективних дій порівняно невеликої кільк-

кості бібліотекарів і видавців, які вирішили змінити систему наукових публікацій, а саме, сконцентруватися на проблемах випуску наукової, технічної та медичної літератури. У доповідях SPARC повідомляється про нові ініціативи в цьому напрямі, узагальнюється передовий досвід, надаються практичні поради бібліотекарям тощо.

На сьогодні до SPARC входить майже тисяча наукових, університетських бібліотек і наукових установ Північної Америки, Великобританії, Європи, Азії й Австралії. Програми SPARC спрямовані на створення видань, конкурентних дорогим науковим журналам. SPARC підтримує здійснення проектів технологічних змін у процесі наукового спілкування та проектів інноваційних змін у бізнес-моделі поширення знань.

Друга стратегія відкритого доступу – Golden Road (журнали відкритого доступу) – започаткування нового покоління журналів, які беруть на себе зобов'язання щодо відкритого доступу. Вона розвиває альтернативні моделі видань наукових публікацій, насамперед журналів і матеріалів конференцій, в її межах усі витрати несуть видавці, а для кінцевого користувача доступ до публікацій безкоштовний. Для фінансування цих моделей також залучаються кошти від грантів і кошти наукових організацій.

Найвдалішою реалізацією зібрань журналів відкритого доступу є проект Directory of Open Access Journals – DOAJ, що реалізується бібліотекою університету м. Лунд (Швеція) за фінансової підтримки Інституту відкритого суспільства. Мета проекту DOAJ – популяризація наукових журналів відкритого доступу, посилення їх впливу та розширення використання. Станом на середину 2013 р. DOAJ містить 10 тис. наукових журналів багатьма мовами світу, у яких вміщено понад 1 млн статей.

Акцентуємо увагу на «Ініціативі відкритих архівів» тому, що вони досить легко організовуються, відносно недорого коштують і найбільш ефективно та швидко впливають на розвиток науки та економіки. Відкритий архів – електронний репозиторій, що містить передані матеріали, які можуть включати вже опубліковані статті (постпринти), статті, ще неопубліковані (препринти), дисертації, підручники, методичні матеріали та будь-які інші матеріали, які їхні автори або організації, де вони працюють, бажають зробити загальнодоступними, усунувши всі фінансові й технічні бар'єри. Такі архіви організуються на засадах належності публікацій однієї організації, тематиці тощо.

Будь-який відкритий архів можна зосередити так, щоб він забезпечував глобальну інтеперабельність з використанням протоколу, розробленого міжнародним співтовариством, і відомого як Open Archive Initiative Protocol for

Metadata Harvesting (OAI-PMH) [5].

Для розвитку наукових бібліотек особливу актуальність мають зміни в системі наукової комунікації, обумовлені розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасна система наукової комунікації зародилася більш як 300 років тому, коли бурхливий розвиток науки потребував формування інституції, яка забезпечувала б учених відомостями про нові результати досліджень. У цьому середовищі з'являється необхідність не просто спілкування, а спілкування з метою розкриття результатів своїх наукових досліджень, міркувань та оцінки колег. Утворюються наукові співтовариства. Потреба в науковій комунікації породила науковий журнал. Відтоді науковий журнал – як спосіб руху наукового знання відіграє провідну роль у забезпеченні інформаційного обміну між суб'єктами наукового співтовариства, формує єдине середовище спілкування. Основна функція наукового журналу полягає в тому, що він є центром поширення інформації, місцем зберігання нових наукових ідей. Наприкінці ХІХ ст. наукові журнали вийшли на передній край наукової комунікації, а книги в цій системі стали виконувати інтеграційну роль.

У ХХІ ст. дедалі більшого значення набувають електронні журнали. Як правило, вони видаються науковими співтовариствами. Методи їх формування визначаються змістом, тому всі електронні журнали висувають до якості статей високі вимоги. Оригінальний електронний журнал за своєю соціально-комунікаційною та економічною сутністю відрізняється від друкованого. Він є спеціалізованим виданням, що організовується групою авторів, які мають локальний або мережевий доступ. Електронний журнал надає оперативний доступ до інформації та забезпечує більш швидке видання статей. Він є місцем інтегральної науково-технічної комунікації, де автори, редактори та видавці працюють в одній системі. Процес переходу від традиційних друкованих видань до їх мережевих версій та виникнення суто електронних журналів, безперервно інтенсифікується.

В Україні найзначнішим проектом створення відкритої журнальної колекції є «Наукова періодика України» [12], що підтримується Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського. Станом на середину 2013 р. це зібрання містило 800 тис. статей з 1,8 тис. журналів і збірників наукових праць.

В існуючій системі документальних комунікацій автор, відправляючи матеріали про свої інтелектуальні напрацювання до редакції журналу (видавництва), передає йому й право розпоряджатися подальшим їх використанням. Саме видавництво заради прибутку створює бар'єри для доступу до інформації, використовуючи закон про *copyright*. Автор, як правило, гонорар за наукові публі-

кації не одержує: його дослідження проводились на кошти платників податків, тому обов'язок ученого – відзвітувати перед суспільством публікацією отриманих результатів. Слід наголосити, що це не тільки обов'язок, а й бажання самого вченого.

Те, що таке бажання не є гіпотетичним, підтверджено дослідженнями в межах англійського проекту RoMEO. Під час опитування понад 500 вчених було виявлено, що наукове суспільство, у першу чергу, зацікавлено в охороні моральних прав автора, а обмеження традиційного *copyright* вважає занадто надмірним. Мережева інформація належить до «відкритого контенту», у разі якщо вона перебуває у вільному доступі, а також її захищено однією з публічних ліцензій (GNU Open Public Licence) або ліцензіями Creative Commons, що вирішує питання її поширення та використання. Цим терміном позначають все, що є в цифровому вигляді, але не є програмним забезпеченням, а саме – тексти, картини, музику, відео та будь-які їхні комбінації [9].

Продукти «відкритого контенту» захищаються спеціальними ліцензіями, що відрізняються від традиційного *copyright*. У 1983 р. було ініційовано проект GNU, у межах якого була розроблена перша суспільна ліцензія GNU General Public License, де були сформульовані правила поширення та використання відкритого програмного забезпечення [5]. Ці правила, що базуються на дозволі, а не забороні, дістали назву *copyleft*. Надалі було розроблено широкий клас публічних суспільних ліцензій, які стосуються різних аспектів використання відкритого контенту та враховують особливості здобутків (ліцензії GNU, Open Content License, Open Publication License, Artistic License та ін.). Усі вони ґрунтуються на ідеї надання авторам свободи розпоряджатися своїм здобутком на їхній власний розсуд, а не так, як визначає *copyright*. Нагадаємо: класичне авторське право (*Copyright Law*) виходить з передумови, що автор бажає всіляко захистити своє творіння від зазіхань третіх осіб, а використання здобутків сприймає як спосіб одержання прибутку. Багато авторів хотіли б мати більш гнучке право, наприклад для того, щоб розділити комерційне та некомерційне використання своїх напрацювань.

Останнім часом дедалі більшого розповсюдження набувають ліцензії Creative Commons [9]. За задумом розробників, Creative Commons є певним конструктором ліцензій, у якому кожному автору надано можливість обрати варіант, який його задовольняє. Подання ліцензій Creative Commons у вигляді структурованої схеми метаданих відносить їх до більш широкого класу правових метаданих (*rights metadata*) і передбачає можливість автоматизованої обробки цієї інформації. Деякі способи цієї обробки реалізовано вже сьогодні. В

експлуатацію введено пошукову систему ([http:// search.creativecommons.org/](http://search.creativecommons.org/)), яка дає змогу уточнювати пошукові запити за умов використання матеріалів.

Визначальний вплив на розповсюдження ліцензій Creative Commons може мати використання метаданих Creative Commons на рівні інституціональних репозиторіїв (institutional repositories), які підтримуються бібліотеками, архівними установами, науковими та навчальними центрами під час формування їхніх електронних фондів. Питання про можливість використання ліцензій Creative Commons для потреб наукової спільноти досліджено в межах згаданого проекту RoMEO, автори якого дійшли висновку про доцільність використання цих ліцензій для опису умов доступу до наукових матеріалів [9].

Важливими позитивними чинниками за цих обставин є широка розповсюдженість Creative Commons і наявність розвинутого сервісу для «непідготовлених» користувачів. У цілому ж, ліцензії Creative Commons – це інструмент, який активно розвивається та використовується. Він не суперечить авторському праву, а трансформує його, що не перешкоджає вільному поширенню інформації. Відзначаючи, що Creative Commons є суттєвим кроком у вирішенні проблеми авторського права в електронному середовищі, потрібно водночас наголосити на необхідності подальших розроблень у її вирішенні.

У разі оцінки позитивно ліцензії Creative Commons, слід констатувати їх недостатнє розповсюдження в українському сегменті глобальних комп'ютерних мереж. Вітчизняним бібліотекам, що мають сьогодні належне представлення в Інтернеті, варто пропагувати їх та започаткувати встановлення відповідних ліцензій на сторінках своїх сайтів.

Таким чином, лакуна, що існувала донедавна між copyleft і повною свободою дій, була заповнена публічними ліцензіями General Public License і ліцензіями Creative Commons, які дали можливість, з одного боку, інформації та іншим інтелектуальним надбанням вільно циркулювати та розвиватися, з іншого – надати авторам гнучкі можливості обмежити використання своїх здобутків у тих межах, які вони вважають потрібними.

Бібліотеки є найактивнішими захисниками відкритого контенту, оскільки вільний доступ до інформації – один з основних принципів їх діяльності. Тому еволюцію системи бібліотечно-інформаційних комунікацій ці інституції розглядають, насамперед, в аспекті її самоорганізації для надання доступу до всієї суспільної інформації та знань.

Для вирішення цього завдання використаємо методологію системного аналізу, що передбачає дослідження сфери бібліотечно-інформаційних комунікацій не лише як самостійної структури, а і як складової певної більшої системи [6].

Для сфери бібліотечно-інформаційних комунікацій структурою вищого рівня є суспільна сфера, тому для визначення напряму технологічної та структурної трансформації таких комунікацій потрібно, насамперед, встановити тенденції її розвитку. Сучасне суспільство зазвичай трактується як інформаційне, що здійснює перші кроки на шляху до суспільства знань. У цьому розумінні, суспільство знань розглядається як вища стадія інформаційного суспільства. Оскільки науковці, дослідження яких призвели до появи терміна «суспільство знань», вклали в нього інший зміст, доцільно навести їхню точку зору.

У 1959 р. професор Гарвардського університету Д. Белл, якого вважають класиком соціології, під час виступу на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія) уперше використав термін «постіндустріальне суспільство» [1]. Ним визначався соціум, у якому індустріальний сектор втрачає провідну роль, а головною рушійною силою стають наукоємні (високі, тонкі) технології. Це визначення і сьогодні повністю відповідає реаліям – його можна вважати класичним. Префікс «пост» – припускає неоднозначність у разі тлумачення основної сутності суспільства. Конкретизацію цієї сутності зроблено П. Друкером, класиком менеджменту, професором ряду американських університетів і консультантом найбільших фірм США, який у 1966 р. увів у науковий обіг термін суспільство знань (knowledge society), що визначає тип економіки, у якій знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво стає джерелом розвитку [3].

У вищенаведеному контексті цей термін фігурував у науковому середовищі до 1980-х років, адекватно описуючи розвиток суспільства: у 1930-х роках у розвинутих країнах світу з'явилася така наукоємна галузь виробництва як радіотехніка, у 1940-х – ядерні технології, у 1950-х – комп'ютерне машинобудування, у 1960-х – ракетно-космічні технології. Досягнуті в 1970-х роках успіхи у сфері мікроелектроніки (зокрема, створення мікропроцесорів) привели до появи в 1980-х роках персональних комп'ютерів, а в 1990-х – Інтернету. Якщо раніше високі технології приприводили до зародження в суспільстві «острівків знань», то сьогодні персональні комп'ютери разом з Інтернетом обумовили лавиноподібне поширення глобальних інформаційно-комунікаційних технологій. Успіхи в даній сфері були настільки разючими, що в засобах масової інформації суспільство почали називати інформаційним.

Віддаючи належне ролі та значенню інформаційно-комунікаційних технологій, слід констатувати, що вони – не єдина наукоємна галузь. Сьогодні в розвинутих країнах усе більшу увагу приділяють таким новітнім напрямкам як біотехнологія, нанотехнологія та когнітивні технології. Тому цілком логічними є ре-

комендації щодо використання терміна «суспільство знань», а не «інформаційне суспільство».

З вищевикладеного однозначно випливає сутність вимог суспільства знань до всіх інституцій – вони мають орієнтуватися на наукоємні технології. Стосовно бібліотек така ідеологема потребує визначення стратегічним напрямом їх розвитку розробку та впровадження інтелектуальних технологій бібліотечно-інформаційних комунікацій [6].

Потрібно зазначити, що спрямованість на наукоємні технології в бібліотеках існувала завжди. Їх класичним прикладом є процес створення бібліографічної інформації. Детальне теоретичне опрацювання, чітке визначення об'єкта та предмета бібліографознавства, методології та базових бібліографічних категорій і значна практика каталогізації призвели до того, що бібліографічна діяльність стала вважатися рутинною. Однак це процес наукової обробки документів, що полягає в аналітико-синтетичній переробці первинної інформації в бібліографічну, і тому його, безперечно, потрібно вважати першим етапом наукоємних технологій, спрямованих на інформаційне забезпечення сталого розвитку суспільства.

Нетрадиційним для бібліотек світу є процес створення реферативної інформації, її формування здійснюється, як правило, у спеціально створених інформаційних центрах. Така ситуація виникла внаслідок недооцінки бібліотеками ролі наукоємних технологій. Не викликає сумнівів доцільність проведення реферування в межах інтегрованого з процесом каталогізації технологічного циклу, який розглядається в цілому як поглиблена аналітико-синтетична обробка інформації. Тому слід позитивно оцінити досвід України зі створення на цій базі національної системи реферування наукової літератури, що була започаткована двома провідними науково-інформаційними центрами держави – Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України та Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Якщо реферування можна вважати другим етапом наукової обробки документів, то третім є підготовка оглядово-аналітичних і прогностичних матеріалів, насамперед, для органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Найбільших успіхів у реалізації цього етапу досягнуто Бібліотекою Конгресу США, яка із самого початку орієнтувалася на інформаційну підтримку діяльності вищого законодавчого органу держави. У складі цієї бібліотеки в 1912 р. створено Дослідницьку службу, що є багатогалузевим науково-дослідним інститутом зі штатом понад 800 осіб високої кваліфікації. Ця служба реалізує три основних завдання: підготовка з певною періодичністю бюлетенів

із проблем політики, економіки, науки тощо; підготовка оглядових матеріалів на замовлення комітетів і підкомітетів Конгресу США; інформаційна підтримка розгляду Конгресом поточних законодавчих актів. Певних успіхів у роботі з інформаційної підтримки діяльності управлінських структур досягнуто й українськими бібліотеками. У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, наприклад, створено Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, більшість обласних універсальних національних бібліотек мають підрозділи з підготовки відповідних матеріалів для обласних і міських держадміністрацій [3].

Наступний, четвертий етап інтелектуальної обробки документів тісно пов'язаний з комп'ютерними технологіями, оскільки його реалізація потребує наявності як електронних інформаційних ресурсів, так і значних обчислювальних потужностей. Ідеться про проведення взаємодоповнюючих бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень у інформаційних базах для встановлення кількісних закономірностей у бібліотечно-бібліо- графічній діяльності та процесах наукової комунікації з метою оптимізації бібліотечно-інформаційних комунікацій. Прикладами інтелектуальних завдань цього етапу можуть бути контент-аналіз (якісно-кількісний метод вивчення документів, який полягає у квантифікаційній обробці тексту з подальшою інтерпретацією результатів), класифікація (виділення компактних скупчень документів, що мають подібні, заздалегідь не задані ознаки), процедури побудови нових класифікаційних схем тощо. Розробки в цьому напрямі щораз більш інтенсифікуються. Можна говорити про певні досягнення, хоча в повсякденній бібліотечній практиці ці технології поки що використовуються недостатньо [13].

Технологічний цикл, що передбачає бібліографування, реферування, підготовку інформаційно-аналітичних і прогностичних матеріалів, проведення бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень є передумовою, необхідною для досягнення головного кінцевого результату науково- інформаційної діяльності бібліотеки XXI ст. – виділення з інформаційних баз нових знань, що в явному вигляді в них не містяться.

Четвертий та п'ятий етапи інтелектуальної обробки документних масивів мають багато спільного, насамперед, у комп'ютерно-технологічному аспекті. Однак між ними є й принципова різниця. Бібліо-, інформо- та наукометричні дослідження мають на меті якісне вдосконалення бібліотечно-інформаційних комунікацій. П'ятий етап орієнтовано на зародження в стінах бібліотек наукових установ, що зможуть одержувати теоретичні та прикладні результати в усіх галузях знання. Цей етап сьогодні бібліотеками ще не реалізовано, проводяться

окремі дослідження та експерименти.

Таким чином, за умов переходу від індустріального суспільства до суспільства знань бібліотека має освоїти інтегрований технологічний цикл, що охоплює всі наукоємні процеси обробки документних масивів: починаючи з бібліографування та закінчуючи екстракцією з інформаційних баз нових знань. Це – визначальна ідеологема її розвитку й одночасно неодмінна умова існування, інакше у XXI ст. книгозбірня стане просто музеєм книги [6].

Функціональна трансформація системи бібліотечно-інформаційних комунікацій обумовить структурні зміни бібліотеки. Сьогодні класичною є її модель, що містить чотири елементи: фонд, матеріально-технічну базу, користувача та бібліотекаря. Розвинуті технології виділення нових знань нададуть бібліотеці сутнісні функції наукової установи та інформаційно-аналітичного центру. Необхідність кадрового забезпечення інтелектуальних технологій продукування знань кардинально посилить освітній акцент у діяльності бібліотек, оскільки якісну підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів у цій сфері можна здійснити лише за участі бібліотек і на їх базі. Використання інноваційних форм безперервної освіти приведе до появи в концептуальній моделі бібліотеки дослідницького університету. І, нарешті, інтеграція бібліотечно-інформаційних технологій продукування знань гуманітарної спрямованості з традиційною функцією бібліотеки як осередку культури обумовить потребу доповнення такої моделі культурологічною інституцією.

На перший погляд, це модель бібліотеки нового, не існуючого раніше типу. Але історія доводить, що в давнину в складі бібліотеки перебували структури, де проводилися фундаментальні дослідження та отримувались теоретичні результати світового рівня, створювалися шедеври мистецтва, здійснювалася підготовка кадрів вищої кваліфікації. Яскравий приклад такої суспільної інституції – Александрійська бібліотека [8]. Вона була заснована на початку III ст. до н. е. єгипетським царем Птолемеєм Сотером і проіснувала до 47–48 рр. до н. е. За обсягом фондів Александрійська бібліотека була найбільшою для свого часу, тут зберігалися всі відомі тексти античності. Віддаючи належне обсягу та універсальності цього інформаційному ресурсу, слід наголосити: світову славу бібліотека отримала завдяки видатним ученим і митцям, які працювали в її стінах понад 2 тис. років тому, та створеними ними науковими та мистецькими творами. Саме тут Евклідом (бл. 365 – бл. 300 до н. е.) було створено засади математики, Ератосфеном (бл. 275 – бл. 194 до н. е.) уперше визначено діаметр земної кулі, Клавдієм Птолемеєм написано трактат «Альмагест», що понад тисячоліття був класичною основою астрономічних знань. Навіть цих трьох імен досить для

твердження – у складі Александрійської бібліотеки існувала повноцінна академія наук. Потрібно додати, що в ній поетом Аполлоном Родоським (бл. 265 – бл. 215 до н. е.) створено знамениту «Аргонавтику», зусиллями Зенодота Ефеського (бл. 325–260 до н. е.) та його послідовників фактично започатковано філологію: граматику, критику тексту, літературну критику тощо. В Александрійській бібліотеці існував вищий навчальний заклад: одним з його випускників є Архімед (287–212 до н. е.) – математик, механік, інженер, з ім'ям якого пов'язано знаменитий закон про дію на занурене в рідину тіло виштовхуючої сили, що дорівнює масі витісненої рідини. De facto запропонована концептуальна модель бібліотеки суспільства знань повністю відповідає моделі Александрійської бібліотеки.

Отже, еволюція системи бібліотечно-інформаційних комунікацій має бути зорієнтована на вирішення двоєдиного завдання, що полягає:

- у технологічному плані – у розширенні функцій бібліотеки в напрямі створенню в ній інтегрованого з зовнішнім середовищем технологічного циклу опрацювання документальних інформаційних потоків: від бібліографування до виділення з інформаційних баз нових знань і надання їх користувачам;

- у структурному – у розвитку бібліотеки як комплексного бібліотечного, наукового, інформаційно-аналітичного та культурологічного центру.

4.2. Кооперація бібліотечних установ як спосіб оптимізації використання глобальних інформаційних ресурсів

Важливими елементами будь-якої інформаційної інфраструктури є не лише технологія передачі інформації, а й самі інформаційні ресурси, їх виробництво, комплектування, організація та представлення; повсюдний та постійний доступ до повних, але при цьому не надлишкових за рахунок інформаційного шуму даних, забезпечення зрозумілих і апробованих механізмів їх пошуку, що передбачають як розвинуту систему каталогізації та класифікації інформації, так і перевірені роками систему та форми інформаційного обслуговування. Іншою важливою вимогою до інформаційної інфраструктури, покликаної забезпечити успішне вирішення проблем інформатизації суспільства, є її стійкість і довговічність. Фахівці спільні у висновках, що це можливо лише за наявності розвинутої інтегрованої системи соціальних інститутів, що забезпечать виробництво інформаційно-знаннєвих ресурсів, вільний доступ до них, ефективність пошуку та оцінку релевантності його результатів [1].

Отже, превалюючою тенденцією початку XXI ст. стало розширення світового інформаційного простору та становлення нового інформаційного порядку, який відкриває можливість безмежного на глобальному рівні інтерактивної інформаційної взаємодії [2, с. 111–114].

У цьому контексті можна стверджувати, що ми сьогодні маємо справу з новими інтеграційними тенденціями, що визначаються глобалізаційними процесами. Водночас варто брати до уваги накладання цих визначальних рис розвитку XXI ст. на ментальні особливості та історичний досвід українців. Не вдаючись до глибоких історичних аналогій, зупинимося на особливостях кооперативного руху в Україні у другій половині XIX ст., що докорінно відрізнявся від інших великих господарських процесів усесвітньої історії тим, що він мав у своїй основі свідомий та навмисний характер. Кооперація виникла як суспільний намір, свідоме прагнення економічних, соціальних та культурних перетворень. Незаперечним є ідеалістичний характер кооперативного руху, адже його організатори були переконані у тому, що нова форма господарювання принесе із собою загальну гармонію та розв'язання багатьох суспільних протиріч. Українська кооперація зародилася у період активного національно-культурного відродження. Саме завдяки ідеологічній налаштованості її провідників, кооперативний рух перейнявся національними ідеями.

Таким чином, інтеграційні ідеї – культурні, наукові, світоглядні – мають в Україні достатньо давню історію. Сьогодні на фундаменті кооперативних ідей йдеться про формування нової культури – інформаційної, нової етики – етики віртуальних комунікацій, нових знань і умінь. Названі критерії визначають важливість ролі бібліотек у забезпеченні рівного доступу до інформації в усіх сферах життєдіяльності людства, що надаються сучасними технологіями, а відтак – у побудові інформаційного суспільства та глобального інформаційного простору. Водночас бібліотечний простір, як складова інформаційного та наукового характеризується власними коренями об'єднавчих тенденцій. Тут варто нагадати, що якщо про становлення глобального мережевого співтовариства соціологи заговорили відносно недавно, особливо у зв'язку з роботами М. Кастель-са [3], то про мережеву структуру комунікації між ученими в контексті створення та нарощування наукового знання було відомо значно раніше [4, с. 18]. Починаючи з XVII ст. наука вважається «відкритою» комунікативною системою, заснованою на поширенні ідей та результатів досліджень, що допускає їх необмежений розгляд, критику та обговорення. У науці діють свої механізми, що забезпечують обмін ідеями, універсальну доступність результатів досліджень, незалежно від місця і часу (принципи, що лежать в основі да-

них механізмів були сформульовані Р. Мертоном у концепції наукового етосу). Подібним механізмом є організована система наукової комунікації, що виконує специфічні функції (наприклад, поширення, доступ, збереження) і діє як соціальна система в тому сенсі, що виключений із системи комунікації не може бути членом наукової спільноти. Їй передувала існуюча досі практика наукової комунікації, заснована на особистих мережах, вкорінених у безлічі подорожей та особистих зустрічах, лекціях, обміні листами [7, с. 29]. Сучасний розквіт концепція розвитку наукової думки як взаємодії та конкурентної боротьби мереж отримала в роботах Р. Коллінза [5]. Відповідно до цієї концепції, інституційна організація науки, мультипарадигмальний характер ряду дисциплін, «вкоріненість» досліджень у наукових школах і мережах особистісних відносин обумовлюють проблемний характер наукової комунікації як системи [6, с. 127].

Таким чином, роль бібліотечних установ набуває істотного значення з огляду на їх традиційно значний вплив у справі масового інформування населення, їх демократизм і відкритість – здатність забезпечити безкоштовний доступ до сучасних інформаційних ресурсів практично всіх верств населення; існування серйозної організаційної структури та матеріальної бази; залучення до інформаційно-аналітичних центрів бібліотек до надання допомоги різним соціальним і державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації [7]. На відміну від інших систем і структур інформаційного обслуговування суспільства, бібліотеки зберігають у своїх фондах практично всі типи інформації (наукову, технічну, економічну, науково-пізнавальну, розважальну і т. д.), і обслуговують практично всі соціальні верстви та професійні категорії населення; інформаційно-аналітичні центри бібліотек залучаються до надання допомоги різним соціальним і державним інститутам у високопродуктивному використанні інформації [7, с. 367].

Маючи найбільш розвинуту інфраструктуру та будучи найдемократичнішою формою інформаційного обслуговування, бібліотеки доступні всім громадянам практично в будь-якому куточку країни.

Саме на цих тенденціях наголошують провідні бібліотечні фахівці. Зокрема, як впливає із висновків Генерального секретаря ІФЛА Р. Шимона, хоча значна частина інформації доступна за кожним робочим столом з комп'ютером, підключеним до Інтернету, багато цієї інформації є хибною та безладною. Трапляються випадки, коли вона просто небезпечна. Значна частина інформації доступна лише за плату. Таким чином, користувачам необхідний доступ до матеріалів за допомогою бібліотек, які мають обізнаний професійний персонал для

ефективного пошуку, здатний ідентифікувати автентичні сайти та отримати доступ до платних джерел за допомогою ліцензій на використання» [8, с. 66–68].

Крім того, важливими конкурентними перевагами бібліотек є системність, фундаментальність і науковість, що визначає авторитетність бібліотечних установ, які гарантують користувачу якість свого інформаційного продукту. Інша важлива риса, якою характеризується діяльність бібліотечних установ, це їх незалежність, завдяки чому сучасна бібліотека може претендувати на експертний статус. Бібліотеки поступово стають системоутворювальним компонентом соціально-культурної інфраструктури, формуючи навколо себе особливе культурне та інформаційно-комунікативне середовище.

Таким чином, бібліотека сьогодні виступає елементом глобального інформаційного простору, який є сукупністю інформаційних ресурсів, інформаційних процесів, організаційних структур, технічних інструментів і засобів інформаційної взаємодії користувачів. Бібліотека при цьому розглядається як інформаційний посередник між інформацією та користувачем [9].

Рушійною силою взаємодії бібліотек російський бібліотекознавець М. Карташов називає наявність у них спільної мети: спрямованості їх діяльності на найбільш повне задоволення інформаційних потреб. У процесі цієї діяльності бібліотеки вступають у певні взаємовідносини та взаємозв'язки.

Сучасний бібліотечний світ – це різноманітна сукупність суверенних бібліотек і бібліотечних систем, – наголошує дослідник, – кожна з яких повинна розвиватися та функціонувати з урахуванням впливу інших. Жодна бібліотека або бібліотечна мережа не може замкнутися виключно на самій собі, відмовитися від контактів і зв'язків. Ізольованість бібліотек, бібліотечних процесів і явищ – відносна. Якою б своєрідністю вони не характеризувались, між ними завжди існує певна спільність, відкритість один для одного, залежність один від одного, тобто, зв'язок, що пояснюється їх взаємною функціональною пристосованістю. А там, де має місце взаємозв'язок двох або декількох бібліотечних об'єктів (процесів, явищ), завжди існує взаємодія між ними. Таким чином, вони не тільки існують у тісному зв'язку один з одним, але й здійснюють певний вплив один на одного [10].

Процес взаємодії бібліотек – процес історичний: від елементарних, нерегулярних, невпорядкованих зв'язків і відносин між окремими бібліотеками – до внутрішньовідомчих, галузевих і міжвідомчих, від взаємодії з окремими напрямів – до комплексного взаємодії, що приводить до інтеграції бібліотек на основі спеціалізації, централізації, координації та кооперування їх діяльності [11].

Бібліотекам відведена суттєва роль у сучасній міжнародній інформаційній

взаємодії, спрямованій на сприяння міжнародному співробітництву в комунікаційній сфері, заохочення до міжнародного обміну інформацією незалежно від кордонів і рівноправну участь у міжнародних інформаційних потоках, використання глобальної економічної інтеграції на основі міжнародної інфоінфраструктури в національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів різних країн для прогресивного розвитку цивілізації.

Мета таких об'єднань полягає в забезпеченні збереження культурної та наукової спадщини різних типів бібліотек та інститутів інформації, організації необхідного сервісу для вільного доступу користувачів до широкого спектра інформаційних ресурсів. До основних стратегічних напрямів, реалізація яких дає можливість успішно вирішувати поставлені завдання, слід віднести [12]:

- формування незалежної політики розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності та лобювання професійних інтересів членів асоціацій у державних органах урядування;

- створення об'єднаних електронних інформаційних ресурсів і розробка засобів забезпечення вільного доступу до них через різні інформаційно-бібліотечні мережі;

- розвиток міждержавних, національних або регіональних інформаційних інфраструктур з урахуванням різних аспектів процесу глобалізації;

- виконання брокерських функцій щодо бібліотек та інформаційних інститутів – членів різних асоціацій.

Сучасна інтенсифікація міжнародних зв'язків має значний вплив і на розвиток практики міжнародного співробітництва в галузі бібліотечної справи, у тому числі й української. Сьогодення вимагає розробки форм діяльності бібліотек, що сприяють розширенню доступу до інформації та отримання максимального переваги від глобального інформаційного обміну. Необхідна розробка теоретичних і практичних організаційних моделей, що забезпечують ефективне використання світового досвіду вітчизняними бібліотеками з метою їх розвитку та повноцінного обслуговування користувачів. Міжнародне співробітництво має сприяти не тільки використанню світових досягнень у вітчизняній практиці, а й просуванню національної інформації на світову арену.

На жаль, на сьогодні залишається не позбавленою актуальності оцінка, за якою інформаційна «магістраль “Схід-Захід” є практично дорогою з одностороннім рухом»[13]. З іншого боку, подолання цих диспропорцій навряд чи можливе без засвоєння, критичного та творчого переосмислення вітчизняними бібліотечними фахівцями досвіду зарубіжних колег, а отже, – активізації бібліотечно-співробітництва на міжнародному рівні. Включення вітчизняних

бібліотек у міжнародні програми та проекти, посилення зв'язків у галузі забезпечення доступу до документів на основі нових інформаційних технологій, збільшення кількості особистих контактів визначає сьогодні зміни в практичній діяльності бібліотек усіх типів і видів.

Водночас російський дослідник С. Басов убачає у бібліотечних об'єднаннях «ті функціональні області взаємодії держави та суспільства, які обома сторонами розглядаються як прийнятні для “запуску” механізму делегування повноважень», що дасть змогу здійснити поступовий перехід від традиційної патерналістської моделі «держави, що опікає культуру», до моделі розподілу прав і відповідальності між державою та професійним співтовариством [14].

Важливим видом інтенсифікації інтеграційних процесів у бібліотечному середовищі – як на місцевому та національному рівні, так і на міжнародному, є численні об'єднання, покликані вирішувати різні соціальні та науково-виробничі завдання. Формовані професійними інтересами, соціальними проблемами та потребами, вони акумулюють в собі ініціативу, знання та досвід, поєднання яких здатне стати значною рушійною силою. Ідея підвищення ефективності системи науково-інформаційного забезпечення вчених, фахівців та інших категорій користувачів за рахунок переваг інтеграції інформаційних служб і бібліотек не тільки глибоко усвідомлена, але вже реалізована в багатьох країнах світу.

Виникнення зв'язків між окремими бібліотеками та бібліотечними процесами свідчить про початок формування бібліотечної системи, подальший розвиток якої визначається напрямом, інтенсивністю та стійкістю взаємозв'язків. Взаємодія бібліотек характеризується двома тенденціями: – екстенсивний (розширення) та інтенсивний (поглиблення) розвиток: з одного боку, зростають обсяги бібліотечної взаємодії (кількість бібліотек, залучених до спільної роботи, кількість напрямів бібліотечного взаємодії та обсяг по кожному з них та ін.); з іншого – посилюється система бібліотечних відносин, збагачується їх зміст, відбуваються зміни в структурі формування та використання бібліотечних ресурсів та ін. [15].

Задовго до періоду, коли процес інформаційної глобалізації став очевидним, за кордоном уже з'явилися різні типи бібліотечно-інформаційних об'єднань з різноманітними формами інтеграції. Світова історія бібліотечних об'єднань нараховує майже 150 років: найстаріше з них – Американська бібліотечна асоціація (American Library Association – ALA) була створена 1876 р.; Американська асоціація юридичних бібліотек (American Association of Law Libraries – AALL) – 1906 р., Міжнародна асоціація бібліотек технічних університетів – 1955 р. і

Т. Д.

Безперечними лідерами за кількістю (понад 60 %) різних асоціацій та бібліотечно-інформаційних мереж, обсягами електронних ресурсів, а також різноманітності послуг, що надаються, є США та країни Європи. Близько 40 % припадає на країни Азії, Південної та Латинської Америки, Африки, Австралії [16].

Загалом, за даними міжнародної інформаційної мережі ЮНЕСКО [17], у світі, особливо в країнах Європи та США, вже створено понад 300 бібліотечних об'єднань, з них міжнародних – 32, і близько 100 автоматизованих мережевих бібліотечних служб. За іншими відомостями [18], наприкінці ХХ ст. діяло близько 80 міжнародних і понад 500 національних бібліотечних, інформаційних та архівних асоціацій. Розбіжності в кількості асоціацій, скоріше за все, пов'язані з використанням різних критеріїв при визначенні типу та кількості бібліотечно-інформаційних об'єднань.

Значна кількість різноманітних критеріїв для характеристики бібліотечних об'єднань зумовлена інтенсивністю та різновекторністю процесів професійної кооперації в бібліотечному середовищі. Крім того, слід зазначити, що термінологічна система, що відображає спектр бібліотечних організацій, перебуває в розвитку. Чітке розмежування термінів, що характеризують окремі форми бібліотечного співробітництва існує не завжди.

Бібліотечні об'єднання різних форм відрізняються, по-перше, за складом. Залежно від статусу об'єднання та поставленої перед ними мети до складу об'єднань входять або різні типи організацій, або організації одного типу. Наприклад, Група наукових бібліотек США (RLG–The Research Library Group) включає понад 160 університетів, наукових організацій та архівів; Європейська асоціація інформаційних органів і бібліотек з охорони здоров'я (ЕАНІЛ – European Association for Health Information and Libraries), об'єднує понад 1400 членів із 25 країн Європи, США, Канади, Австралії – бібліотекарів, спеціалізованих бібліотек і комерційних компаній, зацікавлених в інформації про охорону здоров'я. До об'єднань організацій одного типу належить, наприклад, Асоціація публічних бібліотек (Public Libraries Association – PLA).

Існують також об'єднання, членами є окремі асоціації – наприклад, Асоціація американських бібліотек (The American Library Association – ALA) включає 11 об'єднань, що представляють різні за тематикою та типами бібліотеки.

За територіальною ознакою можна виділити декілька груп бібліотечних об'єднань: локальних, або місцевих, що діють у масштабах адміністративних чи історико-етнографічних одиниць (міста, області, штату, краю і т. д.); національних, що об'єднують професійну спільноту та установи на рівні країни; та мі-

жнародних. Серед останніх є сенс виділити регіональні об'єднання – у межах геополітичного регіону та його культурних, наукових та ін. зв'язків; транскордонні – як правило, об'єднання бібліотек сусідніх держав або прикордонних територій таких держав; та глобальних, що сприяють взаємодії професійного співтовариства на світовому рівні.

Щодо організаційних форм корпоративних зв'язків у бібліотечному середовищі, то на сьогодні вони відрізняються достатнім різноманіттям. На різних рівнях функціонують альянси, асоціації, консорціуми, корпорації, товариства, партнерства, союзи, що можуть бути класифіковані за метою громадської діяльності, терміном дії, юридичним статусом, характером членства та об'єднаних ресурсів, територіальним охопленням, профілем діяльності, різноманітністю організаційно-правових форм учасників, наявністю фінансової діяльності тощо.

Аналіз професійних словників [19, 20], бібліотечних документів і наукових розвідок [21, 22] дає можливість з'ясувати характерні риси основних форм бібліотечної взаємодії. Отже, найчастіше така взаємодія оформлена як:

- *Бібліотечна асоціація* (бібліотечний союз) – форма взаємодії, що має постійний характер і об'єднує учасників, які сплачують членські внески, на основі спільних професійних завдань та об'єднання інтелектуальних ресурсів для їх реалізації; має юридичний статус; характеризується в основному змішаним типом членства, може діяти на міжнародному, національному та регіональному рівнях.

- *Бібліотечний альянс* – офіційно не зареєстрована, тимчасова форма взаємодії, найчастіше – зі змішаним типом членства, що має на меті виконання певних професійних завдань; об'єднує інтелектуальні та інформаційні ресурси своїх членів і може діяти на міжнародному, національному та регіональному рівнях; надавати платні послуги, стягувати членські внески.

- *Бібліотечний консорціум* – форма взаємодії з колективним типом членства тимчасового характеру, як правило, без юридичного статусу, орієнтована на отримання економічної вигоди при вирішенні спеціальних професійних завдань, що об'єднує інтелектуальні, інформаційні та фінансові ресурси учасників, може діяти на міжнародному, національному, регіональному рівнях.

- *Бібліотечна корпорація* – форма взаємодії для вирішення спеціальних професійних завдань, що має постійний характер, колективний тип членства; юридичний статус не обов'язковий; об'єднує інтелектуальні та інформаційні ресурси учасників, може діяти на міжнародному, національному та регіональному рівнях. Може об'єднувати учасників різних профілів і типів. Найчастіше

не стягує членських внесків, надає платні послуги.

- *Бібліотечне товариство* – форма взаємодії в основному змішаного типу членства для вирішення спільних професійних завдань з постійним характером дії і, як правило, юридичним статусом; об'єднує інтелектуальні ресурси своїх членів і діє на регіональному чи місцевому рівні.

- *Бібліотечне партнерство* – форма взаємодії змішаного типу членства, що може характеризуватися як загально професійними, так і вузько спеціальними завданнями; має постійний характер, найчастіше не оформлена через юридичний статус; об'єднує інтелектуальні та інформаційні ресурси учасників, може діяти на міжнародному, національному, регіональному рівнях [23].

Названі форми бібліотечно-інформаційних об'єднань можуть характеризуватися також за формою інтеграції та побудови організаційних структур (вертикальна, горизонтальна або змішана). При вертикальній інтеграції бібліотек та інформаційних служб різних типів формується єдина ієрархічна структура управління. Організаційна структура горизонтальної інтеграції (плоска ієрархія) формується, як правило, для вирішення різних міжфункціональних проблем або реалізації спільних бібліотечно-інформаційних технологічних процесів. Для виконання поставлених цілей формуються тимчасові проблемні колективи або робочі групи. Це дає змогу створити децентралізовану форму управління та реалізувати принцип раціонального поєднання фрагментованих завдань.

Названі вище підходи до характеристики бібліотечних об'єднань засвідчують різноманітність корпоративних зв'язків та актуалізують питання типологізації професійної кооперації в бібліотечному середовищі.

М. Карташов визначає типологію як групування об'єктів за якісними ознаками [24], метод що допомагає «впорядковувати бібліотечну реальність». Цей підхід спрямований на логічну інтеграцію всіх елементів накопиченого знання з вивчення системи бібліотек. Оскільки типологія передбачає абстраговане об'єднання в систему, вона забезпечує досліднику певну свободу суб'єктивних побудов – звідси досить висока кількість типологій бібліотек і того очевидного факту, що ці типології (і класифікації) не обов'язково узгоджуються між собою. Типологія бібліотек будується відповідно з напрямом інтересів дослідника та може бути здійснена на основі різних ознак, тобто на одній множині об'єктів можуть бути побудовані різні типології, залежно від поставлених завдань. Типологія, таким чином, створюється на перетині наукового потенціалу та творчої уяви бібліотекознавця та фактичних даних.

Свого часу американськими дослідниками був розроблений ряд класифіка-

цій добровільних бібліотечних організацій. В основу класифікації К. Гордона [25] та Н. Бабчука [26] покладена головна мета асоціацій; Ф. Гамільтон запропонував концепцію поділу всіх асоціацій, товариств і науково-професійних об'єднань за їх видами; схеми угруповання бібліотечних асоціацій за типами розробили Л. Вілсон і Т. Джейн [27] і т. д.

У сучасному бібліотекознавстві спробу типології бібліотечних об'єднань зробив авторський колектив дослідницького проекту «Бібліотечна справа і громадянське суспільство», ініційованого РБА спільно з РНБ у 2008 р. і присвяченого вивченню недержавних некомерційних організацій у сфері бібліотечної справи, як складової частини правового громадянського суспільства. Типологія розуміється ними [28] як науковий метод пізнання, основа якого полягає у створенні ідеалізованої концептуальної схеми об'єкта дослідження, його поділу на складові для подальшого групування за будь-якою ознакою на відносно самостійні типи та види (підкласи, компоненти) об'єкта.

Бібліотечні об'єднання різних типів розглядаються як професійні суспільно корисні організації: термін вказує на причетність організації до сфери професійної діяльності (на відміну від аматорських об'єднань) та орієнтованість на сприяння розвитку окремої галузі або сфери професійної діяльності; спрямованість на створення суспільних благ⁴. Термін «організація» дає змогу узагальнити всі можливі варіанти організаційних форм, що складаються в недержавному секторі.

Уся сукупність суспільно-професійних бібліотечних організацій може бути об'єднана [29] в три групи: соціально-професійні, функціонально-технологічні, ініціативні організації, що і визначатиме основні типи бібліотечних об'єднань.

Соціально-професійні об'єднання – такі, що ставлять цілі комплексного розвитку бібліотеки як соціального інституту⁵ або його окремих компонентів; побудовані на основі членства (індивідуального, колективного або змішаного); організують взаємодію, висловлюють ідеологію та інтереси (у взаєминах із «зовнішнім середовищем») певного сегмента бібліотечної спільноти, а не лише членів

⁴ Суспільним благом визнається тоді, коли його споживання може бути тільки спільним і рівним, тобто воно має соціальну користь; приватне благо має тільки індивідуальну користь. Див.: Сравнительный анализ нормативно-правового толкования понятия «общественнополезная организация» // Междунар. центр некоммерч. права (ICNL). – Режим доступа: <http://www.barrit.ru/cgi-bin/news.cgi?c=r&id=109050>.

⁵ Категорія «бібліотечний соціальний інститут» використовується дослідником для позначення сфери професійної бібліотечної діяльності та включає в практику (бібліотеки всіх типів і видів), науку, освіту, комунікацію, управління і правову систему. Басов С. А. Демократическая концепция управления библиотечным социальным институтом // Библиотекосведение. – 2007. – № 3. – С. 29–35.

об'єднання; діють у рамках певної території.

Соціально-професійні об'єднання, що ставлять перед собою цілі комплексного розвитку бібліотечної справи в цілому та соціального партнерства в бібліотечній сфері, можуть бути визначені як універсальні.

Найвпливовішим універсальним соціально-професійним об'єднанням бібліотек є, без сумніву, Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions), що включає понад 1,5 тис. членів зі 150 країн світу різних категорій: національні асоціації, міжнародні асоціації, окремі установи, організації та агентства, що виконують завдання, відповідні завданням IFLA і т. д.

Універсальним соціально-професійним об'єднанням належить провідна роль у формуванні професійної ідеології (системи цінностей) та її публічного вираження (проголошення) у формі етичних кодексів. Саме вони є основним інститутом громадянського суспільства в бібліотечному середовищі, як за охопленням професійної спільноти, так і за характером вирішуваних завдань, серед яких можна виділити внутрішні та зовнішні.

Внутрішні функції універсальних соціально-професійних об'єднань – експертна оцінка стану, наукове обґрунтування та розробка стратегій розвитку бібліотечного соціального інституту; проектів нормативних актів; організація професійної комунікації, міжвідомчої взаємодії та громадянського партнерства; формування професійного світогляду та закріплення основних цінностей у формі етичних кодексів; вирішення спірних питань у рамках співтовариства за принципом третейського суду; саморегулювання професійного співтовариства на основі рекомендаційних нормативних актів (положень, стандартів) тощо.

Зовнішні функції універсальних соціально-професійних об'єднань – позиціонування, представництво, просування та захист інтересів професійної спільноти (включаючи іманентну функцію вираження інтересів користувачів бібліотек); розвиток партнерства з державою, діловим співтовариством і некомерційним сектором.

Соціально-професійні завдання можуть вирішуватися не тільки стосовно всіх типів і видів бібліотечних організацій на певній території, але й у рамках окремого типу бібліотек. Такі спеціалізовані соціально-професійні об'єднання виражають інтереси бібліотек певного типу чи покликані сприяти взаємодії та вирішенню професійних завдань у рамках окремих груп бібліотечних фахівців. Тип бібліотеки, як і професійні ознаки, що виступають системоутворювальними для об'єднання, можуть бути різними.

Прикладом спеціалізованого соціально-професійного об'єднання може бути

Міжнародна асоціація науково-технічних бібліотек університетів (IATUL – International Association of Scientific and Technological University Libraries), заснована у 1955 р. як міжнародний форум для обміну ідеями між бібліотеками технічних університетів світу. Утворена в Німеччині, у перші роки об'єднувала в основному бібліотеки європейських навчальних закладів і деяких американських установ, з часом спостерігається стійке зростання членів IATUL з усіх регіонів, у результаті чого вона набуває статусу по-справжньому міжнародної організації. IATUL є прекрасним прикладом розвитку ефективної неофіційної міжнародної мережі бібліотек певного типу, із загальним високим рівнем професійних знань та які пропонують аналогічний спектр послуг для своїх користувачів. Багато хто з членів-бібліотек IATUL надають послуги викладання та наукових досліджень не тільки для співробітників і студентів свого університету, а й для промислових організацій та національних науково-дослідних установ у своїх країнах.

IATUL також запрошує до членства організації, які надають послуги для університетських бібліотек, якщо вони бажають бути ототожнені з діяльністю асоціації. IATUL співпрацює з секцією науково-технічних бібліотек IFLA, є членом Міжнародної ради з науково-технічної інформації [30].

Функціонально-технологічні об'єднання ставлять перед собою завдання із взаємодії бібліотек переважно на технологічній основі: організовують взаємне використання різних бібліотечно-бібліографічних (інформаційних) ресурсів своїх членів на основі кооперації та поділу праці з метою оптимізації певних технологічних процесів і функцій, а також надання послуг віддаленим користувачам.

Ілюструючи названі тенденції, відзначимо, що одна з найістотніших трансформацій в інформаційному суспільстві відбувається з інформаційними ресурсами науки: архівами, базами даних і т. д. Існуюча система інформаційного забезпечення науки стикається з необхідністю зменшувати кількість доступних у бібліотеках журналів у зв'язку із зростанням їх вартості та кількості. У результаті обмежується доступ учених до наукових ресурсів і ефективність самої системи наукової інформації. У відповідь реакції на ці процеси самими вченими створюються принципово нові типи ресурсів, як-то: електронні журнали з інтерактивним рецензуванням, архіви наукових статей та бази даних, створювані у відкритому доступі, а бібліотеки активізують формування об'єднань, що створюють сприятливі умови для відтворення інформаційної продукції та розвитку послуг на основі єдиної узгодженої системи керування технологічними процесами.

Проводячи історичні паралелі, можна стверджувати, що бібліотеки використовують (у модернізованому вигляді) метод взаємодопомоги, ві домий в україн-

ській традиції, як толока. Ідеться про як правило одноразову (у випадку сучасних бібліотек – спрямовану на забезпечення конкретних технологічних процесів) працю гуртом для швидкого виконання великої за обсягом роботи, на яку без оплати скликають сусідів, родичів, товаришів. Також – люди, скликані для такої роботи та позначення роботи як спільної, виконуваної гуртом, тобто – толокою [31]. У сучасній культурі слово толока вживається на позначення якихось громадських або масових проєктів.

Останнім часом подібні об'єднання розвиваються найбільш швидкими темпами. Вони позиціонують себе як корпоративні бібліотечно-інформаційні системи (бібліотечні корпорації) і об'єднують не лише бібліотеки, а й інші організації – «генератори» електронних ресурсів можуть мати «ядерну» структуру, де є головна організація, яка виступає ідеологічним і методичним центром усього об'єднання, а можуть діяти і як горизонтальна мережа рівноправних організацій [32]. Можливості для їх створення, на відміну від інших типів організацій, жорстко детерміновані ступенем розвитку техніко-технологічної бази бібліотек та інвестиціями в мережеву інфраструктуру [33].

Ініціативні організації – недержавні організації, створені в ініціативному порядку (термін «ініціативні» використовується для того, щоб відмежувати подібний тип об'єднань від «представницьких», які об'єднують фізичних та юридичних осіб на основі членства з метою представництва та просування професійних інтересів [34]) – як юридичними, так і фізичними особами: проєктні, лобістські, волонтерські, електронні (медіа, неформальні групи з бібліотечною тематикою). Вони можуть бути офіційно зареєстровані, набувати права юридичних осіб, а можуть діяти і без державної реєстрації. Їх діяльність у цілому має соціально-професійну спрямованість, але вони не ставлять перед собою завдання щодо об'єднання бібліотек (бібліотекарів) і представлення їх інтересів. Проєктні організації генерують нові ідеї, оформляють їх у вигляді проєктів і залучають до участі в них бібліотеки з різних регіонів країни.

Важливо відзначити діяльність *координаційного типу*, що визначає перехід бібліотечної громадськості на рівень консолідації спільних інтересів з іншими галузями культури – культурно-просвітницькими, науковими, освітніми установами. Таку консолідацію здійснює, наприклад, міжурядова організація ЮНЕСКО як спеціалізованої установи ООН. ЮНЕСКО впродовж багатьох років підтримувала своїми методичними документами та розробками, науковою діяльністю розвиток бібліотечної та архівної справ в координації з ІФЛА та МРА (Міжнародна рада архівів) (International Council on Archives, ICA, <http://www.ica.org/>) у тому числі інформаційної діяльності, доступу до інформа-

ції та збереженню документальної спадщини, організації мережевих ресурсів тощо.

Виявлення форм і засобів інтеграції бібліотек, вивчення проблем і перспектив розвитку бібліотечних систем – серед актуальних потреб бібліотечної науки. Особливої уваги заслуговує перетворення інтеграції бібліотек у сучасних умовах у закономірність і аналіз її ефективності; об'єктивну основу інтеграції бібліотек, обумовлену єдністю бібліотечної справи, взаємозв'язком бібліотечних явищ і процесів, внутрішньою логікою розвитку бібліотек; різні шляхи інтеграції бібліотек, що знаходять свій прояв у найрізноманітніших формах; розвиток і зміцнення механізму міжвідомчої взаємодії бібліотек; процеси подальшого зміцнення комплексності між-бібліотечних зв'язків, а також зв'язків бібліотек з іншими науково-інформаційними та культурно-просвітницькими установами.

4.3. Міжнародний досвід формування бібліотечних об'єднань в епоху електронних технологій

Соціальні функції бібліотеки формуються під впливом потреб суспільства, виступають способом взаємодії із зовнішнім середовищем, у процесі якого проявляється сутність бібліотеки та її суспільне призначення. Ініціювати обговорення та висловлювати за його результатами ідеологію та інтереси бібліотечної спільноти – визначати цілі комплексного розвитку бібліотечної справи в цілому та соціального партнерства в бібліотечній сфері покликані універсальні та спеціалізовані *соціально-професійні об'єднання бібліотек*.

До найавторитетніших і найвпливовіших організацій цього типу належать *Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA)* – провідна неурядова міжнародна організація, що представляє інтереси бібліотек та інформаційних служб та їхніх користувачів, заснована в 1927 р. і зареєстрована як офіційна організація після прийняття Статуту, у 1971 р.

IFLA є органом, за допомогою якого всесвітнє бібліотечне співтовариство може зустрічатися для розгляду питань міжнародного значення. Основні цілі IFLA – підтримка високого рівня бібліотечно-інформаційного обслуговування та забезпечення обізнаності щодо його цінності та важливості в приватному, державному та громадському секторах; представлення інтересів своїх членів у всьому світі.

Серед напрямів діяльності федерації – схвалення декларативних або рекомендаційних нормоутворювальних документів, що є консолідуючою базою для мі-

жнародного бібліотечного співтовариства. Відповідні маніфести ухвалює Конгрес IFLA, як правило, з актуальних професійних питань, наприклад, щодо захисту принципів свободи інформації – IFLA прагне впливати на політичні та економічні рішення, що мають етичне інформаційне значення, прагнучи, щоб усі люди світу мали однакоvu можливість брати участь у сучасному інформаційному житті без фізичних, географічних, соціальних і культурних бар'єрів). До пріоритетних питань віднесено також сприяння освіті, розвитку грамотності та читання; охорону прав інтелектуальної власності як для авторів, так і для бібліотек; збереження інтелектуальної спадщини; поліпшення професійної підготовки бібліотекарів; пропаганду норм, стандартів і методичних рекомендацій; підготовку інфраструктури бібліотечних організацій; представлення інтересів бібліотек на ринку технологій.

Авторитетними організаціями є *Конференція директорів національних бібліотек* (Conference of Directors of National Libraries – CDNL) та її регіональні аналоги: Конференція директорів європейських національних бібліотек (Conference of European National Librarians – CENL), Конгрес директорів бібліотек Південно-Східної Азії (Congress of South-East Asian Librarians – CONSAL) та ін.

Конференція директорів національних бібліотек зародилася під егідою та за координаційної підтримки Секції національних бібліотек ІФЛА. Від 1974 р. CDNL – незалежна міжнародна організація, що має на меті обговорення проблем національних бібліотек світу та зміцнення їх співробітництва. Наприкінці 1990-х років було схвалено Статут організації, і вона набула чіткої структури з відображенням основних напрямів діяльності.

Конференція є незалежною асоціацією керівників національних бібліотек, що створена для полегшення обговорення та сприяння взаєморозумінню та співробітництва з питань, що становлять спільний інтерес для національних бібліотек у всьому світі. Серед таких питань на сучасному етапі – діяльність бібліографічних служб у складі національних бібліотек; системи бібліотечних і бібліографічних стандартів; зберігання електронних документів (у складі CDNL функціонує окрема Комісія з проблем оцифрування), захист інформації в Інтернеті і т. д.

Американська бібліотечна асоціація (American Library Association – ALA) є найстарішою (заснована 1876 р.) і найбільшою бібліотечною асоціацією у світі, забезпечуючи керівництво для розвитку, просування та вдосконалення бібліотечно-інформаційного обслуговування та бібліотечної професії з метою підвищення якості навчання та забезпечення доступу до інформації. Основні пріо-

ритети, що визначають напрямки діяльності ALA – п'ять керівних принципів: розмаїття, рівний доступ, освіта та безперервне навчання, інтелектуальна свобода, і грамотність XXI ст.

Декларативні документи найвпливовіших міжнародних організацій є, з одного боку, відповіддю на виклики сучасного суспільства, з іншого – такі об'єднання формують порядок денний на майбутнє, визначаючи не лише найактуальніші, а й найперспективніші напрями діяльності бібліотечної спільноти.

Так, у відповідь на концепцію Інформаційного Суспільства для всіх, висловлену на Всесвітній зустрічі з питань Інформаційного Суспільства в Женеві у 2003 р., у 2005 р. ІФЛА прийняла «Александрійський маніфест про бібліотеки» (*Alexandria Manifesto on Libraries, the Information Society in Action*), де було визначене загальне бачення ролі бібліотек та інформаційних служб у сучасному світі: «бібліотеки та інформаційні служби сприяють розумному функціонуванню всеосяжного Інформаційного Суспільства. Вони створюють умови для інтелектуальної свободи, забезпечуючи доступ до інформації, ідей та творчих робіт набудь-яких носіях і незалежно від кордонів. Поширюючи інформаційну грамотність та навчаючи користувачів, вони також створюють можливості для ефективного використання інформаційних ресурсів на основі інформаційно-комунікаційних технологій. Це особливо важливо для розгортання ідеї розвитку, тому що людські ресурси є ключовим фактором економічного прогресу. Таким способом бібліотеки вносять істотний внесок у подолання цифрової і, як наслідок, інформаційної нерівності» [35].

IFLA, як міжнародна організація, що представляє інтереси бібліотечних та інформаційних працівників, виступає як один з міжнародних гарантів вільного доступу до інформації. Маніфест про Інтернет, прийнятий Сесією Ради IFLA 23 серпня 2002 р. на основі принципів, викладених у програмі ЮНЕСКО «Інформація для всіх», проголошує, що вільний доступ до інформації, незалежно від форм її передачі та державних кордонів – головна відповідальність бібліотечної та інформаційної професії [36].

У Маніфесті підкреслюється, що бібліотеки та інформаційні служби, як свого роду «брами до Інтернету» пропонують зручне середовище, рекомендації та допомогу, чи просто точки доступу до Інтернету, стають механізмом для подолання бар'єрів, що існують через різницю в можливостях користування ресурсами, технологіями та навчанням. Створюючи умови для вільного та рівного доступу до інформаційних ресурсів, допомагаючи користувачам в опануванні необхідних навичок ефективного використання Інтернету та електронних ресурсів, популяризуючи відповідальне використання інформації з мережі всіма

своїми користувачами, включаючи дітей та юнацтво, бібліотеки забезпечують громадськості доступ до якісної інформації та засобів комунікації. Ці положення передбачають: надання можливості користувачам шукати інформацію за своїм вибором; повагу до прав користувачів на невтручання в особисте життя та конфіденційність щодо використовуваних ними ресурсів; надання та забезпечення загально-доступної якісної інформації та засобів комунікації; надання необхідної кваліфікованої допомоги й відповідних умов вільно та конфіденційно користуватися інформаційними джерелами та послугами; навчання користувачів правилам ефективного використання Інтернету та електронних ресурсів; активне сприяння та забезпечення осмисленого доступу до якісної мережевої інформації для всіх користувачів бібліотеки. IFLA наголошує, що, як і інші основні види обслуговування, доступ до Інтернету в бібліотеках та інформаційних службах повинен бути безкоштовним.

У Декларації про бібліотеки, інформаційні служби та інтелектуальну свободу (Глазго, 2002 р.) IFLA наголошує, що відданість інтелектуальній свободі – основна відповідальність бібліотечної професії в усьому світі, що виражається в кодексах етики та реалізується на практиці. Принципами роботи бібліотек та інформаційних служб є надання доступу до інформації, ідей та творів у будь-якому форматі, незалежно від кордонів. Бібліотеки, надаючи доступ «до знань, думки та культури», пропонують суттєву підтримку незалежному прийняттю рішень, розвитку культури, дослідженням і навчанню протягом життя індивідуумам і групам.

Забезпечуючи своїм користувачам доступ до релевантних ресурсів і послуг без обмежень і цензури, через придбання, зберігання та забезпечення доступу до найширшого розмаїття матеріалів, що віддзеркалюють плюралізм і різноманітність суспільства, бібліотеки та інформаційні служби роблять внесок у розвиток і підтримку інтелектуальної свободи та допомагають охороняти демократичні цінності й загальні громадянські права. Тому відбір та організація доступу до бібліотечних матеріалів і послуг повинні визначатися професійними міркуваннями, а не політичними, моральними та релігійними поглядами. Бібліотеки забезпечують рівний доступ до матеріалів, приміщень і послуг для всіх користувачів, не допускаючи дискримінації з огляду на будь-що, включно з расовим, національним чи етнічним походженням, статтю або сексуальними вподобаннями, віком, фізичною неспроможністю, релігією, або політичними поглядами [37].

Конференція європейських національних бібліотек (CENL) серед основних завдань бібліотек на сучасному етапі визначає допомогу громадянам реалізува-

ти їхнє право на доступ до інформації та знання; організацію вільного доступу до інформаційних мереж для жителів технологічно відсталих районів; збереження, накопичення та ефективне використання різнорідних колекцій електронних документів, що мають бути доступними в зручному для користувачів вигляді через глобальні мережі передавання даних [38].

У контексті довгострокового бачення CDNL висуває концепцію глобальної розподіленої цифрової бібліотеки [39] – усеосяжної, відкритої, легко пов’язаної, і всюди доступної в Інтернеті – через надання вільного доступу до бібліотечних матеріалів у колекціях усіх національних бібліотек світу в інтересах наукових досліджень, освіти та безперервного навчання, інновацій та економічного розвитку, а також сприяння міжнародному взаєморозумінню. Необхідним для реалізації цього завдання CDNL визначає заохочення та підтримку розвитку об’єднаних цифрових бібліотек усіх типів; сприяння та підтримку об’єднанню цифрових колекцій національних бібліотек у діалозі з іншими бібліотеками та архівами; сприяння розвитку цифрових інструментів, продуктів, послуг і загальних стандартів, із особливим акцентом на найважливіших питаннях, таких як довгострокове цифрове збереження; розуміння потреб користувачів; забезпечення поширення кращого досвіду розвитку цифрових бібліотек; збільшення цифрових можливостей та підтримку цифрових проектів національних бібліотек країн, що розвиваються; роботу для широкого розуміння важливості вирішення питання інтелектуальної власності в епоху цифрових технологій для забезпечення належного балансу між суспільним інтересом у забезпеченні доступу до інформації та права авторів, які повинні отримати визнання та винагороду за свою роботу; підтримку розвитку глобальної цифрової бібліотеки шляхом забезпечення обов’язкового примірника та фінансової підтримки цифрових робіт; зміцнення стратегічного співробітництва з іншими установами культурної спадщини, національними та міжнародними організаціями та урядом, НВО, видавцями та постачальниками інформації, та іншим організаціями приватного сектору.

CDNL підкреслює необхідність забезпечити «вікно в культуру світу», підтримку культурного й мовного різноманіття та багатомовності, а також повагу культур корінних народів і культурних цінностей.

На відповідних тенденціях наголошують і в спільному Маніфесті ЮНЕСКО та ІФЛА. Документ, зокрема, декларує: «Культурна та мовна різноманітність є спільною спадщиною людства, яке слід берегти та зберігати в загальних інтересах. Воно є джерелом обміну, інновацій, творчості та мирного співіснування. Бібліотекам усіх типів слід враховувати, просувати культурне та мовне розмаїт-

тя на міжнародному, національному та місцевому рівні, підтримуючи, таким чином, кроскультурний діалог та активну громадянську позицію» [40].

На основі контракту, укладеного з Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (ІФЛА), було здійснено підготовку загальних керівних принципів програми збереження, а також силами ІФЛА та Міжнародної ради архівів списків безповоротно втрачених бібліотечних колекцій та архівних фондів і списку бібліотек й архівних сховищ, що перебувають під загрозою та всесвітнього списку національної кінематографічної спадщини.

Європейським регіональним об'єднанням є *Бібліотека Балтика* (Bibliotheca Baltica) – європейська організація для бібліотек країн Балтійського регіону. Об'єднання налічує 38 бібліотек-членів з 10 країн регіону Балтійського моря: Норвегії, Швеції, Фінляндії, Данії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Німеччини та Росії і ставить перед собою мету сприяти співробітництву між бібліотеками Балтійського регіону; здійснювати керівництво колекціями, що становлять інтерес для балтійських територій; ініціювати проекти оцифровки; обслуговувати вчених, залучених до дослідження регіону; інформувати про зміни в бібліотечній політиці Балтії.

Роль спеціалізованих соціально-професійних об'єднань як організуючої інформаційної структури представляється у виконанні посередницьких функцій між учасниками професійної комунікації, забезпеченні спеціальних – релігійних, культурних чи інших потреб користувачів. Інформаційним і методичним забезпеченням зазначених потреб займається низка професійних об'єднань бібліотек.

Так, наприклад, за рахунок трансформацій інформаційних запитів суспільства сьогодні активно розвиваються сучасні соціальні інститути нового типу – юридичні бібліотеки, що поєднують традиційні функції бібліотеки з функціями галузевих інформаційних центрів. Важливим аспектом правового інформування є надання відкритого доступу до інформації правового змісту. Тут варто наголосити на можливості використання пошукових систем та відкритого доступу до правової інформації, які надають бібліотечні та інші наукові установи багатьох країн світу. Такі послуги надають L'ADIJ – французька Асоціація інформаційного та юридичного розвитку (l'Association pour le Developpement de l'Informatique Juridique), NCSC – бібліотека національного центру судів США (The Library of The USA National Center for State Courts), ISDC – Швейцарський інститут порівняльного права (Swiss Institute of Comparative Law), UKCLE – Британський центр юридичної освіти (UK Centre for Legal Education), WorldLII – міжнародний інститут правової інформації (World Legal Information Institute), BAILII – британ-

ський та ірландський інститути правової інформації, що забезпечують доступ до великої колекції британських та ірландських правових матеріалів (British and Irish Legal Information Institute) та ін.

Подібні структури функціонують у Бельгії, Австралії, Ізраїлі та багатьох інших країнах, зокрема NVB – Нідерландська асоціація бібліотек, інформації та професійних знань (Nederlandse Vereniging van Bibliothecarissen, Documentalisten en Literatuuronderzoekers – The Netherlands Association for Library, Information and Knowledge Professionals NZLLA–New Zealand Law Librarians' Association), OSALL/OSAR – Південно-африканська організація працівників правових бібліотек (Organisation of South African Law Libraries – Organisasie van Suid-Afrikaanse Regsbiblioteke), SLLG – Група працівників правових бібліотек Шотландії (Scottish Law Librarians Group). У міжнародному інформаційному полі юридичні бібліотеки є активними учасниками галузевого інформаційного обміну та локальної правової комунікації.

З метою заохочення та підвищення цінності юридичних бібліотек, забезпечення лідерства в галузі правової інформації в 1906 р. була створена Американська асоціація юридичних бібліотек (AALL). Сьогодні ця структура охоплює понад 5 тис. учасників, серед яких бібліотекарі – фахівці у сфері правового інформування та фахівці суміжних спеціальностей, які представляють широке коло організацій: юридичних фірм, юридичних шкіл, корпоративних юридичних відділів, судів і місцевих, державних та урядових установ [41].

За ініціативою AALL була створена міжнародна Асоціація юридичних бібліотек (International Association of Law Libraries IALL), яка у свою чергу є асоційованим членом Міжнародної асоціації юридичних наук та Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій. Метою організації є: забезпечення міжнародного співробітництва в галузі юридичної бібліотечної справи; сприяння проведенню наукових досліджень із правових проблем, організації міжнародних наукових контактів між працівниками юридичних бібліотек і правознавцями з різних країн; підготовка бібліографічних проектів на міжнаціональній основі тощо.

Важливим напрямом бібліотечної роботи є супровід наукової діяльності університетів, установ, дослідних центрів, що визначає тенденції формування спеціалізованих об'єднань наукових бібліотек. Серед них – *Асоціація наукових бібліотек*, що є некомерційною організацією 125 наукових бібліотек університетів, публічних, національних і спеціальних бібліотек науково-дослідних установ США та Канади, які об'єдналися навколо основних принципів, що їх втілює асоціація: відкритий та справедливий доступ до інформації є основоположним

принципом для суспільства; бібліотечні дослідження та діяльність відіграють центральну роль у процесі передачі та створення знань; наукові бібліотеки зобов'язані прогнозувати та готуватися з випередженням до інформаційних потреб нинішніх і майбутніх користувачів; співпраця між бібліотеками покращує перспективи для індивідуального успіху бібліотеки у виконанні місцевих потреб.

Асоціація була створена 1932 р. директорами 42 провідних університетських і наукових бібліотек, які визнали необхідність скоординованих дій та потребу у форумі для вирішення спільних проблем. За понад 80 років своєї діяльності ARL досліджувала питання, що становлять інтерес для бібліотек, науково-дослідних установ, вищої освіти та наукових співтовариств.

ARL впливає на зміну середовища (простору) наукової комунікації та громадської політики, що визначає діяльність наукових бібліотек та установ, яким надаються інформаційні послуги, сприяє обміну ідеями та досвідом, що формує нові ролі наукових бібліотек. ARL має багату історію досягнень і внесків на ґрунті співпраці із широким спектром наукових громад: брала участь у багатьох національних і міжнародних проектах, спрямованих на створення та збереження колекцій, надання відкритого доступу, ведення статистики наукової діяльності. З 1963 р. ARL взяла на себе відповідальність за публікацію статистики університетських бібліотек.

У контексті європейського наукового простору функції, аналогічні функціям ARL, виконує Ліга європейських наукових бібліотек (*Ligue des Bibliothèques Europeennes de Recherche – LIBER*) – провідна організація, що об'єднує великі наукові бібліотеки Європи та представляє їхні інтереси на міжнародній арені, заснована в 1971 р. за ініціативою Ради Європи. Організація налічує 278 бібліотек-учасниць із 42 країн, і кордони об'єднання постійно розширюються. Основна місія LIBER – підтримка функціонування бібліотечних мереж через національні кордони; удосконалення доступу до колекцій наукових бібліотек і підвищення ефективності послуг, що надаються з метою збереження європейської культурної спадщини.

LIBER є неурядовим об'єднанням, фінансованим за рахунок членства, шляхом залучення спонсорів та, останнім часом, за рахунок комерційних прибутків під час Генеральних конференцій.

Серед поточних напрямів діяльності LIBER – визначення принципів ліцензування. Основні принципи сформульовані LIBER для використання європейськими університетами для електронних журналів і видань, що вимагають спеціальної ліцензії, науковими та національними бібліотеками спільно з предста-

вниками видавничого бізнесу. Інший напрям – Декларація європейських бібліотек з авторського права. LIBER інтенсивно розвиває свою діяльність із лобювання прав європейських наукових бібліотек та їхніх користувачів у рамках Директиви з авторського права, що є ініціативою Євросоюзу. Інший пріоритет – вироблення загально- європейського підходу до оцифрування журналів. LIBER працює над гармонізацією форматів бібліографічного опису MARC – адаптації формату для бібліотек Європи; підтримує Ініціативу відкритих архівів – Open Archives Initiative (OAI), як організації, націлена на розвиток і просування стандартів щодо взаємодії мереж, покликаних полегшити ефективно розповсюдження документів. LIBER підтримує принципи OAI і сприяє її функціонуванню на європейському рівні.

Окрім зовнішніх соціальних функцій бібліотеки реалізують внутрішні технологічні функції, властиві бібліотекам усіх типів і видів. Зміст технологічних функцій бібліотеки полягає в забезпеченні кумуляції та збереженні інформаційно-когнітивних ресурсів суспільства, зосереджених переважно в документній формі. Технологічні функції бібліотеки є базовими, визначальними, забезпечують можливість діяльності бібліотеки як специфічного соціального інституту. Адже бібліотека може здійснювати ефективно обслуговування користувачів лише за умови володіння відповідним фондом, який належним чином укомплектований, організований, збережений та доступний для використання. Сприяння реалізації названих функцій – завдання **функціонально-технологічних об'єднань бібліотек**, об'єднання яких відбувається переважно на технологічній основі. Ідеться про організацію взаємного використання різних бібліотечно-бібліографічних (інформаційних) ресурсів членів на основі кооперації та поділу праці з метою оптимізації технологічних процесів і функцій, а також надання послуг віддаленим користувачам.

Під впливом таких зовнішніх факторів, як інформаційний вибух, скорочення асигнувань на діяльність бібліотек, впровадження нових інформаційних технологій, розвиток конкуренції, з'явилися нові форми організаційних структур управління, зокрема, інтеграція на базі укладених контрактів; віртуальні об'єднання ресурсів (інформаційних, фінансових, інтелектуальних, матеріальних) на базі новітніх комунікаційних систем у тимчасові організаційні структури з метою прийняття узгоджених рішень технологічного характеру.

Сьогодні можна говорити про те, що бібліотеки, з метою забезпечення науковців передплаченими рецензованими актуальними науковими журналами, мають два шляхи: по-перше, кооперація для закупки та формування спільних баз даних, по-друге – зосередження зусиль на концентрації публікацій у віль-

ному доступі.

Активізація діяльності в обох напрямках значним чином пов'язана з активним поширенням електронних ресурсів, зокрема електронних журналів. Кооперація бібліотек для спільного придбання та використання електронних ресурсів дає змогу зменшити витрати, оскільки консорціуми – добровільні неприбуткові об'єднання бібліотек для спільного створення, використання, збереження та розповсюдження електронних інформаційних ресурсів, мають можливість поповнення фондів за оптимальною ціною та ліцензійними угодами, а також оптимізувати питання хостингу та архівування. Не менш важливою є роль, що її відіграють консорціуми у створенні єдиного інформаційного простору для групи бібліотек, ефективного впровадження нових технологій та пропозицій нових послуг для користувачів.

З'явившись у 60-х роках минулого століття, передусім у США та Західній Європі, консорціуми були покликані забезпечити спільне використання інтегрованих бібліотечних систем, кооперативний розвиток колекцій, придбання та використання електронних ресурсів (електронних журналів, баз даних тощо) і підвищення кваліфікації персоналу. Особливого поширення консорціуми набули з кінця 1980-х років з огляду на впровадження новітніх інформаційних технологій та необхідність кооперації в цілому, мінімізації зусиль кожної окремо взятої бібліотеки.

Більшість корпоративних проектів розвиваються в напрямі корпоративної каталогізації. Корпоративним бібліотечним об'єднанням притаманна поетапність розвитку, ініціативність, постійне вдосконалення роботи в процесі взаємодії, пошук нових методів і форм взаємодії.

Отже, бібліотеки, видавці, інформаційні посередники дедалі частіше об'єднуються в консорціуми задля спільного вирішення питань, пов'язаних зі створенням, використанням, збереженням і розповсюдженням електронних ресурсів, зокрема електронних журналів. Створення бібліотечних консорціумів дає можливість вирішити завдання забезпечення якості послуг бібліотекарів завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій; модернізації бібліотечної роботи завдяки прийняттю інноваційних рішень з організаційних і технологічних питань; надання ефективного доступу до інформаційних ресурсів інших бібліотек. Кооперативні засади дадуть змогу заощадити фінансові ресурси, зекономити час на науково-технічне опрацювання документів, уникнути дублювання, покращити оперативність та якість обслуговування користувачів тощо.

Наразі у світі працюють такі великі консорціуми, як Консорціум універси-

тетських дослідницьких бібліотек Великої Британії – CURL (Consortium of University Research Libraries (<http://www.curl.ac.uk/>)), Консорціум дослідницьких бібліотек Вашингтону (Washington Research Library Consortium (<http://www.wrlc.org/>)), Консорціум академічних бібліотек Швейцарії (Consortium of Swiss Academic Libraries (<http://lib.consortium.ch/>)). У світі також існують не лише територіальні, а й галузеві об'єднання – як британський консорціум медичних бібліотек CHILL–Consortium of Independent Health Information Libraries in London (<http://www.chill-london.org.uk>), чи американський консорціум 25 юридичних бібліотек New England Law Library Consortium (NELCO) та ін.

Найбільшим у світі бібліотечним кооперативом, який сьогодні виконує функції світового каталогу, надаючи електронний доступ до інформації через співпрацю з різними бібліотеками (збір бібліографічних записів від бібліотек і надання можливості їх використання всім іншим бібліотекам), є OCLC (Online Computer Library Center). Це некомерційна організація, що обслуговує 57 тис. бібліотек із 112 країн світу. Каталог OCLC має 82 млн бібліографічних записів, що відтворюють інформацію про книги за 4000 років 400 мовами. Кожні 12 секунд до каталогу приєднується новий запис [42].

Особливо слід відзначити консорціуми, що об'єднують уже не бібліотеки, а, власне, інші консорціуми. Наприклад, Міжнародну коаліцію бібліотечних консорціумів – ICOLC (The International Coalition of Library Consortia, <http://www.library.yale.edu/consortia>) чи Консорціум eIFL.net (Electronic Information for Libraries, <http://www.eifl.net>), до якого входять консорціуми бібліотек понад 45 країн світу [43].

Міжнародна коаліція бібліотечних консорціумів, що об'єднує понад 200 консорціумів з усього світу, була заснована в 1997 р. як неофіційний «Консорціум Консорціумів». Наразі ICOLC обслуговує зацікавлені організації, проводить зустрічі представників консорціумів, займається інформуванням щодо нових електронних інформаційних ресурсів, оцінюючи практики електронних інформаційних постачальників і вендорів (постачальників програмного забезпечення), ряд інших проблем, актуальних для бібліотечних консорціумів.

Консорціуми, серед іншого, встановлюють єдині стандарти в керуванні колекцією електронних ресурсів, спільно шукають шляхи розширення можливостей доставки наукової інформації користувачам бібліотек. Таким чином, за влучним визначенням української дослідниці Т. Ярошенко, консорціуми не обмежуються роллю «клубу покупців». Зокрема, Міжнародний консорціум SPARC – Scholarly Publishing & Academic resources Coalition (<http://www.arl.org/sparc>) як міжнарод-

ний альянс академічних і дослідних бібліотек у співпраці з авторами та видавцями спрямовує зусилля для вдосконалення академічної видавничої системи, моделювання нових шляхів наукової комунікації, зокрема й шляхом використання можливостей мережевого цифрового простору. Членами об'єднання є понад 800 інституцій Північної Америки, Європи, Японії, Китаю, Азії та Австралії [44].

До Коаліції мережевої інформації CNI–Coalition for Networked Information (www.cni.org/program), що теж опікується різними аспектами теми наукової комунікації в інформаційному світі, входять не лише бібліотеки, а й університети, інформаційні інституції, відомі компанії-виробники програмного й технічного забезпечення США та Канади. Альянс інформаційних інновацій у науці та техніці – Alliance for Innovation in Science and Technology Information (<http://www.aisti.org/>) своєю місією вважає примноження наукової і технічної інформації та створення сучасних засобів доступу до неї.

Світова практика показує, що кооперація дає можливість істотно збільшити спектр доступної інформації з одночасним зниженням власних витрат кожного учасника об'єднання або угоди. Така організація діяльності бібліотечних установ виправдана у вітчизняних умовах, коли вони – особливо це стосується бібліотек наукових установ і вищих навчальних закладів України – не завжди мають необхідний потенціал для створення корпоративних об'єднань: автоматизовані робочі місця, наявність комп'ютерної та копіювальної техніки, доступу до Інтернет, високий рівень кадрового забезпечення. В умовах об'єднання наявні технічні ресурси та кадровий потенціал можуть використовуватися більш ефективно. Це сприятиме покращанню якості надання послуг користувачам з метою якнайповнішого задоволення інформаційних потреб; формуванню єдиного науково-інформаційного простору України; використанню бібліотек як інструментів національної політики в галузі освіти та інформації.

Прикладом вдалих корпоративних проектів серед українських бібліотек на міжнародному рівні можна назвати Прикордонний російсько-український університетський консорціум. Головною метою створення консорціуму є підвищення якості вищої освіти шляхом організації та координації співробітництва класичних університетів прикордонних областей Російської Федерації та України. У рамках консорціуму створена Рада директорів бібліотек університетів консорціуму. Співробітництво бібліотек здійснюється за такими напрямками: безкоштовне обслуговування викладачів і студентів університетів консорціуму в університетських бібліотеках-учасниць консорціуму; впровадження електронної доставки документів у бібліотеки університетів консорціуму; регулярний книгообмін науковими працями вчених університетів між бібліотеками;

розміщення на сайтах бібліотек інформації про бібліотеки-учасниці консорціуму; проведення спільних зборів і конференцій, присвячених актуальним питанням бібліотечної справи, бібліотекознавства та бібліографії з обов'язковим виданням матеріалів тощо [45].

Подальша кооперація бібліотек повинна стати важливим стратегічним напрямом розвитку національних інформаційних ресурсів, що сприятиме створенню єдиного інформаційного простору України та подальшій інтеграції у світове інформаційне суспільство.

Окремий тип бібліотечних об'єднань представлений так званими ініціативними організаціями – недержавні організації, створені в ініціативному порядку, не стільки для представництва та просування професійних інтересів [46], скільки для реалізації конкретних проектів. Результатом таких проектних ініціатив у останні десятиліття є низка міжнародних цифрових бібліотек. Розгорнуте визначення цифрової бібліотеки наведено на веб-сайті «Федерації цифрових бібліотек» (Digital Library Federation – DLF, <http://www.diglib.org>), де характеризуються основні принципи організації цифрової бібліотеки:

- це колекція оцифрованих матеріалів, доступна через комп'ютер, локальну комп'ютерну мережу або Інтернет;
- цифрова бібліотека має спиратися на визначені правила й стандарти формування та управління;
- цифрова бібліотека забезпечує пошук інформації у колекціях, стабільність і надійність доступу до них [47].

Визначним для розвитку цифрових бібліотек був також опублікований ІФЛА та ЮНЕСКО «Маніфест для цифрових бібліотек» (IFLA/UNESCO Manifesto for Digital Libraries, 2010), який сформулював основні орієнтири щодо мети створення цифрових бібліотек. Відповідно до основних положень Маніфесту, місією цифрової бібліотеки є надання прямого доступу до інформаційних ресурсів, у структурованому та авторитетному вигляді, на основі поєднання інформаційних технологій, досягнень освіти та культури в сучасному бібліотечному обслуговуванні. Головними завданнями створення цифрових бібліотек є підтримка оцифрування, надання доступу та збереження культурної та наукової спадщини. Цифрові бібліотеки мають створюватись на основі сумісних цифрових стандартів. Цифрова бібліотека є середовищем для об'єднання колекцій, послуг і людей задля підтримки повного життєвого циклу створення, поширення, використання та збереження даних, інформації та знань. Цифрова бібліотека являє собою інтернет-колекції цифрових об'єктів, гарантованої якості, які створені та управляються відповідно до міжнародноприйнятих бібліотечних прин-

ципів формування фондів і надання доступу користувачам до інформаційних ресурсів [48].

Серед ініціативних проектних об'єднань привертає увагу Європейська бібліотека (The European Library, TEL) – некомерційний проект, створений з ініціативи CENL під керівництвом The British Library (вивчалися можливості реалізації проекту, здійснювалися обрахунки його ймовірної вартості, створювався бізнес-план як обов'язкова частина проекту). Базою для створення єдиного пошукового порталу The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org>) стали колекції 48 європейських національних бібліотек-учасниць проекту. У 2006 р. Європейською комісією було схвалено рекомендації з оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів і цифрового контенту. Комісія закликала уряди країн-членів ЄС розробити систему дій, які б у цій сфері, починаючи з авторських прав до встановлення ліній з оцифровки, сприяли збереженню оцифрованого контенту систематичним способом.

Філософією проекту The European Library є надання вільного доступу до цифрових ресурсів, що зберігаються на серверах окремих національних бібліотек, як контенту (повних текстів документів, книг, плакатів, мап, звукозаписів, відеофільмів тощо), так і метаданих (електронних каталогів бібліотек, бібліографічних описів). Європейська бібліотека пропонує доступ до національних бібліотек через єдиний центральний інтерфейс і надає можливість пошуку в понад 300 каталогах і цифрових колекціях (понад 230 млн записів) 35 мовами [49].

Для роботи з різноманітними ресурсами різних бібліотек робочими групами Європейської бібліотеки розроблені єдині стандарти метаданих та описів колекцій. Інтеграція даних реалізується за допомогою протоколів Z39.50 та OAI-PMH. Опис метаданих базується на ядрі DublinCore та розширений додатковими наборами даних. Портал використовує стандартні протоколи OAI, Z39.50, SRU, OpenURL, заснований на єдиних стандартах метаданих (на базі DublinCore) для забезпечення взаємодії, клієнтська сторона Порталу – на базі open source (AJAX) та використовує багатомовний інтерфейс [50].

Головним акцентом у справі розвитку міжнародних бібліотечних стандартів є вирішення проблеми вільного доступу до оцифрованих фондів національних бібліотек, які містять велику кількість рідкісних і цінних документів. З огляду на це важливою є підтримка принципів відкритого ліцензування метаданих учасниками конференції директорів національних бібліотек Європи (CENL) у вересні 2011 р. Ідеться фактично про відкриття широкого доступу та надання можливості кожному скористатися у своїх цілях бібліографічними даними, що описують

мільйони видань, які коли-небудь публікувалися в Європі (назви творів та імена авторів, дати видання та вихідні відомості, місце публікації та інша інформація, наявна в каталогах європейських бібліотек). Наприклад, Wikipedia зможе давати посилання на ці метадані у своїх статтях, їх можна буде використовувати в програмах для мобільних пристроїв.

Ще один важливий проект, навколо якого відбувається об'єднання бібліотек – Європейська цифрова бібліотека Europeana, організація та підтримка запуску якої була здійснена під егідою TEL у травні 2005 р. Слід відзначити, що Europeana і The European Library є хоч і пов'язаними, але незалежними проектами, які відрізняються не тільки за змістом, а й за принципом надання доступу до інформації. Європейська бібліотека – це сервіс, що пропонує доступ до каталогів 48 національних бібліотек Європи, а Europeana – об'єднує відомості про цифрові ресурси бібліотек, музеїв та архівів. На сьогодні Europeana продовжує тісно співпрацювати з Європейською бібліотекою, яка надає їй доступ до цифрових колекцій національних бібліотек.

Мета створення Європейської цифрової бібліотеки – забезпечення доступу до оцифрованих сторінок книг, що відображають різні аспекти європейської культури. Europeana об'єднує в одну мережу та робить загальнодоступними цифрові ресурси бібліотек, архівів і музеїв європейських країн і з використанням інформаційних технологій надає можливості кожному долучитися до європейської колективної пам'яті.

У 2006 р. Європейська комісія схвалила рекомендації з оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів і цифрового контенту. Комісія закликала уряди країн-членів ЄС розробити систему дій, які б у цій сфері, починаючи з авторських прав до встановлення ліній з оцифровки, сприяли збереженню оцифрованого контенту систематичним способом.

Для формалізації співробітництва між бібліотеками, архівами, музеями країн ЄС у 2008 р. було створено Фонд Європейської цифрової бібліотеки, покликаний вирішувати організаційні питання. Проведення робіт з оцифрування аналізує Експертна група високого рівня з цифрових бібліотек (HighLevelExpertGrouponDigitalLibraries), до складу якої входять експерти з різних культурних інституцій, видавництв та інших правовласників, представників індустрії ІКТ, наукових товариств.

Свій внесок до Європейської цифрової бібліотеки зробили близько 1500 установ, серед них – Британська бібліотека в Лондоні, Нідерландський національний музей – (Rijksmuseum in Amsterdam) паризький Лувр та ціла низка інших установ, чії колекції дають змогу досліджувати історію та культуру Європи з

найдавніших часів до наших днів. Розмаїття культурної та наукової спадщини Європи представлено через понад 15 млн одиниць зберігання цифрових об'єктів, що містять зображення – картини, малюнки, мапи, фотографії та зображення музейних предметів; тексти – книги, газети, листи, щоденники та архівні документи; аудіо та відео [51].

Особливі зусилля докладаються для оновлення колекцій національних бібліотек. Зокрема, у 2012 р. було додано контент з університетів Оксфорда, Белграда, Цюріха та Трініті-коледж Дубліна. Паралельно започатковано проект CENDARI: у його межах буде створено інфраструктуру для доступу до ресурсів для вивчення середньовічної історії і Першої світової війни та проект EuropeanaRegia – колекцію королівських рукописів. Наразі ведеться активна робота з виявлення відповідного змісту та створення схем метаданих. Важливий проект, у якому беруть участь багато національних бібліотек – The Newspapers Onlineproject, що концентрує увагу на ролі європейських бібліотек у користуванні оцифрованим газетним контентом та створенні інтерфейсу для їх пошуку як частини порталу Європейської бібліотеки [52]. Проект Manuscriptorium [53] створює віртуальне середовище для досліджень, забезпечуючи доступ до найбільш повної колекції інтернет-ресурсів, що містять документи з історії книги (рукописи, інкунабули, старовинні гравюри, мапи, статутти). Історичні документи, які розкидано в різних цифрових бібліотеках світу, відтепер доступні через єдиний інтерфейс із можливістю створювати власні віртуальні колекції. Сервіс забезпечує постійний доступ до більш ніж 5 млн цифрових зображень.

Перспективним напрямом розвитку інформаційного співробітництва є проект Світової цифрової бібліотеки – World Digital Library (WDL, <http://www.wdl.org>), ініційованої та розробленої робочою групою Бібліотеки Конгресу США за сприяння багатьох установ-партнерів з різних країн, підтримки ЮНЕСКО та за фінансового сприяння з боку ряду компаній та приватних фондів. На кінець 2012 р. Світова цифрова бібліотека об'єднувала 158 партнерів – національні бібліотеки та архіви, університети та університетські бібліотеки; бібліотеки міжнародних організацій (Організації американських держав, ООН); наукові центри та установи, дослідні інститути, переважно в галузі історичної науки та культурної антропології; музеї, мистецькі об'єднання; урядові установи (міністерства, національні ради з культурної спадщини, освіти, мистецтва); релігійні організації (монастирі, навчальні заклади), міжнародні організації – ІФЛА та ЮНЕСКО.

У квітні 2010 р. партнерами був затверджений Статут Світової цифрової бі-

бліотеки [54], де визначено, що Світова цифрова бібліотека бере участь у реалізації стратегічних завдань ЮНЕСКО щодо сприяння вільному поширенню ідей та загальному доступу до інформації; плюралізму та культурному розмаїттю в засобах масової інформації та світових інформаційних мережах; загальному доступу до інформації та джерел знань, особливо до тих, які є суспільним надбанням; підвищенню якості освіти за допомогою диверсифікації змісту та методик, а також просуванню загальнолюдських цінностей; сприянню експериментування, інновацій, поширенню й обміну знаннями, передовим досвідом та діалогу, спрямованого на пошук стратегічних рішень у галузі освіти; зміцненню науково-технічного та людського потенціалу для участі у функціонуванні народжуваних інформаційних співтовариств; зміцнення зв'язків між культурою та розвитком суспільства за допомогою нарощування потенціалу та обміну знаннями.

Бібліотека є некомерційним проектом, покликаним віддавати належне багатству, різноманітності та внеску всіх світових культур у загальнолюдське надбання, а не в цілях просування або відстоювання якихось політичних позицій чи поглядів.

Цей некомерційний проект, маючи на меті сприяння міжнародному та міжкультурному взаєморозумінню, розширення обсягу та різноманітності культурологічного контенту в Інтернеті, надання ресурсів для педагогів, науковців і всіх зацікавлених осіб, розширення можливостей установ-партнерів для скорочення розриву в цифрових технологіях усередині країни та між країнами, створений для вільного та безперешкодного представлення через Інтернет у багатомовному форматі кращих зразків культурної спадщини людства, що цілісно представляють історію цивілізації (рукописи, рідкісні та цінні видання, мапи, картини, фільми, фотографії, музичні записи, музейні та архівні об'єкти тощо).

Виконавча рада WDL складається із семи членів, з яких п'ятеро обираються більшістю голосів на щорічних зборах партнерів, фізично присутніх на ньому. Обраними членами Виконавчої ради повинні бути директори установ, що є партнерами WDL, або уповноважені ними особи. Двома іншими членами Виконавчої ради є Генеральний директор ЮНЕСКО або призначена ним особа, а також директор установи-партнера, який виконує функції менеджера проекту.

Партнери, що надають цифровий вміст у фонди WDL, передають цифрові файли матеріалів, що мають культурне та історичне значення та супутні метадані на неексклюзивній та постійній основі. Тобто кожен партнер зберігає за собою всі права власності на наданий ним зміст, у тому числі, без обмежень на право виготовлення, використання, поширення, виконання, відтворення, відо-

браження та підготовку похідних робіт на основі всього змісту, наданого ним Світовій цифровій бібліотеці, на всіх носіях, відомих на сьогодні або створених у майбутньому. Партнер зберігає за собою необмежене право надавати доступ до цього змісту за допомогою інших засобів, через спільні з іншими установами, національні, регіональні й міжнародні інтернет-проекти та проекти зі створення електронних баз даних, або надання доступу в інших форматах.

Технічна частина WDL містить комп'ютерне програмне забезпечення, використовуване для введення, каталогізації, перекладу, зберігання, пошуку, перегляду та відображення цифрового змісту на веб-сайті WDL (www.WDL.org); наданий партнерами зміст в оцифрованому вигляді та супутні метадані; усі похідні файли, створені з метою їх використання на веб-сайті WDL; допоміжні матеріали кураторів і редакторів, пов'язані зі згаданими файлами; надані партнерами доповнення до метаданих; перекладиметадан їх, кураторський та редакторський супровід.

Стандарти на контент, враховуючи стандарти якості зображень, бібліографічних даних, а також описи колекцій та об'єктів, так само як і на процес надання контенту, встановлюються менеджером проекту та затверджуються Виконавчою радою. Наразі керування сайтом здійснюється Бібліотекою Конгресу США, її робоча група здійснює технічну підтримку сайту. Стандарти для метаданих, цифрового перетворення та передачі файлів були визначені Бібліотекою Конгресу та іншими партнерами Світової цифрової бібліотеки.

Навігаційні засоби та зміст наводяться арабською, китайською, англійською, французькою, португальською, російською та іспанською мовами, але віртуальні експонати в ній представлені на 40 мовах, тобто набагато більша кількість мов представлена в самих книгах, рукописах, картах, фотографіях та інших матеріалах, які експонуються мовами оригіналів. Ця характеристика, як зазначають розробники сайту, ускладнює його розробку та технічне обслуговування, зате дає змогу Світовій цифровій бібліотеці наблизитися до досягнення своєї мети – створення воістину універсальної бібліотеки.

Загальнодоступна версія сайту відрізняється високою якістю цифрових об'єктів, що відображають культурну спадщину всіх країн-членів ЮНЕСКО. Станом на кінець 2012 р. тут представлено майже 6,5 тис. об'єктів, що становить понад 300 тис. зображень. У планах – розширення WDL до 100 тис. пунктів до кінця 2015 р.

Світова цифрова бібліотека є піонером у багатьох сферах, кожна з яких потребує значних внесків часу та сил. Це, зокрема, уніфіковані метадані: кожен об'єкт описується за допомогою стандартного набору бібліографічної інформа-

ції (метаданих), що характеризує його за географічним, хронологічним і тематичним аспектом, поряд з іншими вимогами. Уніфіковані метадані забезпечують основу для сайту та підвищують імовірність виходу на сайт через зовнішні пошукові системи.

Однією з найбільш вражаючих особливостей Світової цифрової бібліотеки є описи кожного об'єкта. Ця інформація, написана кураторами та іншими експертами, забезпечує важливий контекст для користувачів. Робочі групи Світової цифрової бібліотеки працюють з новітніми інструментами та інноваційними технологіями, що привело до вдосконалення у сфері каталогізації та розробки багатомовних веб-сайтів. Зокрема, було розроблено новий додаток каталогізації для підтримки вимог метаданих, використаний централізований інструмент із перекладацькою пам'яттю, що дає можливість перекладачам не повертатись до однієї і тієї ж фрази чи слова двічі; розроблений інтерфейс, що заохочує вивчення першо-джерел.

На теренах СНД можна розглянути один із низки проектів, ініційованих Бібліотечною Асамблеєю Євразії, яка головною метою своєї діяльності вважає формування єдиного інформаційно-бібліотечного та соціокультурного середовища на пострадянському просторі – проект Золота колекція Євразії (<http://bae.rsl.ru/programs/golden-collection>).

Мета проекту – створення цифрової колекції найбільш видатних і цінних видань, що відображають культуру народів країн СНД, розкривають історичне коріння, духовні зв'язки, взаємодію між народами Співдружності Незалежних Держав. Проект «Золота колекція Євразії» є частиною концепції узгодженої соціальної політики держав – членів Євразійського економічного співтовариства, розробленої з метою координації реалізованих проектів і програм у соціально-гуманітарній сфері. Проект має за мету створення цифрової колекції найбільш видатних і цінних видань, що відображають культуру народів країн СНД, розкривають історичні корені, духовні зв'язки, взаємодію між народами Співдружності. Серед завдань проекту створення інформаційної основи для збереження історичної пам'яті народів країн СНД; формування єдиного інформаційного простору; сприяння розвитку культури, освіти та науки країн-учасниць проекту; поширення знань про унікальні видання друкованого мистецтва; привернення уваги до електронних колекцій бібліотек СНД. Доступ до матеріалів цих проектів відкритий для всього світового загалу.

В основу цього проекту покладено «експозиційний підхід». «Золота колекція Євразії» представлена реферативно-бібліографічною інформацією про рідкісні та цінні видання, супроводжуваної їх електронними образами. Повні текс-

ти літературних творів зберігаються на серверах бібліотек- фондоутримувачів.

Розглянуті міжнародні соціально-професійні, функціонально-технологічні, ініціативні бібліотечні об'єднання належать до найбільш авторитетних і впливових, водночас перелік форм і конкретних проектів бібліотечної інтеграції ними, звісно, не вичерпується.

Внесення чіткості в питання типологізації бібліотечних організацій має значення в контексті інтеграційних процесів у сучасній діяльності бібліотек. Формування нових об'єднань вимагає врахування низки аспектів, наприклад, практику кооперації з організаціями різного типу залежно від поставлених завдань (бібліотеки ВНЗ, НДІ, публічні бібліотеки, музеї, архіви).

Вибір такого складу організацій повинен обумовлюватися, насамперед, обсягами та тематичною спрямованістю фондів, наявністю фахівців з освоєння програмних засобів і впровадження автоматизованих технологій. Важливо визначити спектр очікуваних соціальних і техніко-економічних ефектів для кожного учасника інтеграційних процесів. Не менш важливим є цей підхід і в контексті участі в міжнародних бібліотечних об'єднаннях: очевидно, що для участі слід відбирати такі організації, співпраця з якими даватиме максимальні професійні дивіденди в контексті зроблених людських, інформаційних і фінансових капіталовкладень.

Список використаних джерел до розділу 4

1. *Горовий В. М.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс : монографія / В. М. Горовий / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : НБУВ, 2010. – 356 с.; Дворкіна М. Я. Библиотечное обслуживание: новая реальность : лекции / М. Я. Дворкіна // Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М. : Изд-во МГУКИ : Профиздат, 2000. – 45 с.; Ильяева И. А. Миссия библиотек в современном мире / И. А. Ильяева. – Белгород : Изд-во. Белгород. гос. технол. ун-та, 2004. – 300 с.

2. *Широканов Д. И.* Информационные ценности в контексте процессов глобализации / Д. И. Широков, М. К. Буслова // Грядущее информационное общество / А. А. Лазаревич [и др.]. – Минск : Беларус. наука, 2006. – С. 97–130.

3. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

4. *Мирский Э. М.* Проблемы исследования коммуникации в науке / Э. М. Мирский, В. Н. Садовский // Коммуникация в современной науке / Сост.,

- общ. ред., вступ. ст. Э. М. Мирского, В. Н. Садовского. – М. : Прогресс, 1976. – С. 5–26.
5. *Коллинз Р.* Социология философий: глобальная теория интеллектуального изменения / Р. Коллинз ; пер. с англ. Н. С. Розова, Ю. Б. Вертгейм. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2002. – 1280 с.
6. *Олейник А. Н.* Научная коммуникация на стыке парадигм / А. Н. Олейник // *Общественные науки и современность.* – 2008. – № 2. – С. 116–128.
7. *Горовий В.* Еволюція інформаційного виробництва в процесі глобальних суспільних трансформацій / В. Горовий // *Україна в глобалізованому світі : зб. наук. пр.* – К., 2007. – С. 148–149.
8. *Шимон Р.* Роль и предназначение библиотек / Р. Шимон // *Всемирный саммит по информационному обществу : сб. материалов.* – М. : МОО ВПП ЮНЕСКО «Информация для всех», 2007. – 85 с.
9. *Берестова Т. Ф.* Библиотека как элемент информационного пространства (к разработке концепции) / Т. Ф. Берестова // *Библиотекосведение.* – 2004. – № 6. – С. 43–51.
10. *Карташов Н. С.* Сравнительное библиотековедение: объективная необходимость и специфичность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gpntb.ru/win/ntb/ntb99/10/f10_01.html. – Загл. с экрана.
11. *Карташов Н. С.* Общее библиотековедение. Общая теория библиотечного дела / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М. : Изд-во Моск. госуд. ун-та культуры, 1997. – С. 190–192.
12. *Lynch P. B.* Academic libraries. American library association encyclopedia / P. B. Lynch, B. R. Wilkinson, H. P. Mosher [et al.] // *ALA.* – P. 4–28, 730–733; Rhoda K. Channing *Wheels Within Wheels: The information Infrastructure of the South Eastern United States.* / K. Rhoda.
13. *Шрайберг Я. Л.* Международный информационный обмен и библиотечное сотрудничество: утопии и реалии. Критический анализ состояния дел на магистрали «Восток-Запад» / Я. Л. Шрайберг // *Научные и технические библиотеки.* – 1999. – № 1. – С. 46–55.
14. *Басов С. А.* Типология негосударственных некоммерческих организаций в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // *Научные и технические библиотеки.* – 2010. – № 6. – С. 5–25.
15. *Карташов Н. С.* Общее библиотековедение. Общая теория библиотечного дела / Н. С. Карташов, В. В. Скворцов. – М. : Изд-во Моск. госуд. ун-та культуры, 1997. – С. 190–192.
16. *Семидидько Л. Д.* Некоторые результаты анализа построения зарубеж-

ных библиотечно-информационных объединений и компьютерных сетей / Л. Д. Семидидько, В. В. Ступкин // // Научные и технические библиотеки. – 2006. – № 1. – С. 70–73.

17. UNESCO Libraries Portal [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.unesco-ci.org/cgi-bin/portals/libraries>. – Title from the screen.

18. Пашкова В. С. Національні бібліотечні і асоціації: 1876–2008 / В. С. Пашкова. – Харьков : Акта, 2009. – 332 с.

19. Бойкова О. Ф. Социальное партнерство // Справочник руководителя учреждения культуры / О. Ф. Бойкова. – 2006. – № 3. – С. 93–105.

20. Словар библиотекаря по менеджменту и маркетингу / Гос. публич. науч.-техн. б-ка России ; [сост. К. М. Ключникова]. – М. : [б. и.], 1995. – 77 с.

21. Тютина И. Ф. Особенности библиотечных объединений разных видов (анализ зарубежного опыта (по итогам НИР)) / И. Ф. Тютина // Проблемы формирования и развития библиотечной системы. – М., 1991. – Т. 25. – С. 22–41.

22. Стукалова А. А. Основные формы библиотечного взаимодействия: терминологический анализ / А. А. Стукалова, О. Л. Лаврик // Библиосфера. – 2008. – № 1. – С. 11–23.

23. Там само.

24. Карташов Н. С. Сущность и критерии типологии библиотек / Н. С. Карташов // Научные и технические библиотеки. – 1996. – № 3. – С. 35–46.

25. Гордон К. У. Типология добровольных объединений / К. У. Гордон, Н. Бабчук // Amer. Sociological Review. 1959. – № 24 (1). – С. 22–29.

26. Babchuk N. The voluntary association in the slum // N. Babchuk, C. W. Gordon. – Lincoln, 1962. – 144 p.

27. Wilson L. R. The university library. The organization, administration, and functions of academic libraries / L. R. Wilson, M. F. Touber. – New York : Columbiauniv. press, 1956. – 641 p.

28. Басов С. А. Типология негосударственных некоммерческих организаций в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // Научные и технические библиотеки. – 2010. – № 6. – С. 5–25.

29. Басов С. А. Типология негосударственных некоммерческих организаций в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // Научные и технические библиотеки. – 2010. – № 6. – С. 5–25.

30. AboutIATUL [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.iatul.org/about/>. – Title from the screen.

31. Словник української мови: в 11 т. – Т. 10, 1979. – С. 180.

32. Басов С. А. Типология негосударственных некоммерческих организаций

- в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // Научные и технические библиотеки. – 2010. – № 6. – С. 5–25.
33. Стукалова А. А. Корпорация как форма профессионального сотрудничества библиотек: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А. А. Стукалов // ГПНТБ СО АН. – Новосибирск, 2008. – 24 с.
34. Басов С. А. Типология не государственных не коммерческих организаций в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // Научные и технические библиотеки. – 2010. – № 6. – С. 5–25.
35. Alexandria manifesto on libraries, the information society in action [Electronic resource]: adopted in Alexandria, Egypt, Bibliotheca Alexandrina, on 11 November 2005 // IFLA. – Mode of access: <http://www.ifla.org/III/wsis/Alexandria-Manifesto.html>. – Title from the screen.
36. The IFLA Internet manifesto [Electronic resource] // IFLA. – 2009. – Mode of access: <http://www.ifla.org/publications/the-ifla-internet-manifesto>. – Title from the screen. Див. також: Маніфест IFLA про Інтернет – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-ua.pdf>. – Назва з екрана.
37. Декларація про бібліотеки, інформаційні служби та інтелектуальну свободу, прийнята в Глазго (2002 р.) // Українська бібліотечна асоціація / Документи ІФЛА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ula.org.ua/index.php?id=276>. – Назва з екрана.
38. Viviane Reding. The role of libraries in the information society. CENL Conference Luxembourg, 29 September 2005 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction>. – Title from the screen.
39. CDNL vision for the global digital library [Electronic resource] // CDNL08/06 Revised October, 2008. – Mode of access: http://www.cdnl.info/2008/CDNL_Vision_for_the_Global_Digital_Library.pdf. – Title from the screen.
40. The IFLA Internet manifesto [Electronic resource] // IFLA. – 2009. – Mode of access: <http://www.ifla.org/publications/the-ifla-internet-manifesto>. – Title from the screen. Див. також: Маніфест IFLA про Інтернет – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.ifla.org/III/misc/im-ua.pdf>. – Назва з екрана.
41. The American Association of Law Libraries [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.aallnet.org/default.aspx>. – Title from the screen.
42. Башун О. В. Глобальна бібліотечна кооперація: історія та сучасність / О. Башун // Бібл. форум України. – 2003. – № 2. – С. 29–30.
43. EIFL: Where we work [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.eifl.net/where-we-work>. – Title from the screen.

44. About SPARC [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.arl.org/sparc/about/index.shtml>. – Title from the screen.
45. *Монастырева В.* Университетские библиотеки в системе высшего образования / В. Монастырева // *Бібл. форум України*. – 2005. – № 2. – С. 28–33.
46. *Басов С. А.* Типология не государственных не коммерческих организаций в сфере библиотечного дела / С. А. Басов // *Научные и технические библиотеки*. – 2010. – № 6. – С. 5–25.
47. Digital Library Federation (DLF) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.diglib.org>. – Title from the screen.
48. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін.] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – С. 125–126.
49. What is The European Library? [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.theeuropeanlibrary.org/portal/organisation/about_us/aboutus_en.html#. – Title from the screen.
50. *Пелагеша Н.* Європейська цифрова бібліотека: проект створення / Н. Пелагеша // *Бібл. вісн.* – 2008. – № 5. – С. 3–8; *Європейська цифрова бібліотека : за матеріалами представництва Європейської комісії в Україні ; підгот. Т. Ярошенко // Бібл. планета*. – 2009. – № 1. – С. 41.
51. Europeana: think culture [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.europeana.eu/portal/aboutus.html>. – Title from the screen.
52. The European Library Connecting knowledge : First Quarter Report. – 2012. – P. 6.
53. European Digital Library of Written Cultural Heritage [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.manuscriptorium.com/>. – Title from the screen.
54. Статут Світової цифрової бібліотеки [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.wdl.org/ru>. – Title from the screen.

Висновки

1. Процеси нового інфотворення і проблеми дієвого використання наявних інформаційних ресурсів тісно пов'язані із суб'єктивними факторами освоєння навколишньої дійсності, при вирішенні конкретних завдань розвитку інформаційних процесів у свідомості людини «охоплюються шари свідомого та підсвідомого, шари так званих духовних традицій», питання про зміст і значення ментальних характеристик людей в сучасному глобалізованому суспільстві виходить за межі суто філософської проблематики.

Сьогодні воно за своєю суспільною значущістю переросло і рівень розгляду

марксистсько-ленінською філософією ментальності як непереконливого предмета розгляду філософії буржуазної, і постсоціалістичного філософствування «при аналізі різних культурно-соціальних явищ та сьогодення» та набуло значення, пов'язаного з певними практичними запитами інформаційного етапу розвитку людської цивілізації.

Таким чином, в останні десятиріччя актуалізувалися питання досліджень змісту поняття ментальності, її функцій та використання інформації про ментальні характеристики і суб'єктів, і об'єктів інформаційної діяльності під час розвитку сучасних інформаційних процесів. При поступовому наближенні до усвідомленого використання особливих ментальних характеристик людей у різних видах діяльності, уявлення про ментальність набувало дедалі більш конкретного значення.

2. Сучасні дослідження дають підставу для аргументованого висновку про основні функціональні особливості сучасної ментальності. Серед них найбільш вагоме значення мають:

1) ідентифікаційно-інтегративна: ментальність репрезентована як засіб самоототожнення індивіда та консолідації суспільних угруповань;

2) комунікативна: спільність символів, стереотипів і ментальних настанов править як вихідний пункт адекватного спілкування;

3) світоорієнтуюча (або квазіпізнавальна), що подає ментальність як певну «картину світу»;

4) смислотворча, пов'язана ціннісним характером ментальних символів, стереотипів і настанов (В. Зибцев і В. Попов).

На даному етапі суспільного розвитку до основних функціональних характеристик ментальності доцільним буде врахувати також функції асиміляції інформаційних ресурсів у руслі національної ментальної традиції.

3. У стратегічних інтересах розвитку сучасної цивілізації має відбутися подолання проблеми уніфікації членів суспільства, що виникла на базі поширення техногенних впливів сучасних наймогутніших країн-глобалізаторів. Економічне, технологічне протистояння їм у більшості країн світу є на сьогодні малоперспективним, і збереження національної своєрідності, властивої людям ментальності може бути здійснене лише на базі збереження власного інформаційного суверенітету, збереження та розвитку національної культури. Саме інформаційний суверенітет, надбання багатьох поколінь у сфері національної культури, стійкі ментальні характеристики членів суспільства в кожному з регіонів мають стати дороговказами подальшого розвитку сучасної цивілізації в усій багатогранності її світосприймання та реагування на виклики дійсності. Багатогранно-

сті, що має забезпечувати необхідну гнучкість для успішного розвитку в майбутньому.

У контексті цього підходу на базі визначених на сьогодні особливостей сучасну ментальність слід розглядати як спосіб світосприйняття та світорозуміння, який відрізняє культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від іншого етносу, ґрунтується на досвіді світосприймання та поведінки попередніх поколінь кожного етносу, керується цим досвідом у процесі суспільного розвитку, проявляється у вигляді властивостей кожного соціального суб'єкта виявляти психічну, емоціональну та інтелектуальну своєрідність, самобутність в усіх сферах людської діяльності.

4. Формування української, як і будь-якої іншої ментальності, залежачи від значної кількості факторів, що на різних історичних відрізках часу набувають то більшого, то меншого значення, в основному ж визначається трьома основними причинами:

- природними умовами тривалого існування етносу;
- специфічними духовними традиціями, сформованими протягом існування етносу;
- специфікою впливів сталого соціального оточення протягом певного періоду перебування в ньому індивіда.

Впливи цих причин якраз найбільшою мірою відображаються в структурі ментальності. При цьому «шари підсвідомого», очевидно, є шарами найбільш давньої фіксації досвіду людського існування, відображені насамперед в емоційній сфері. Їх створення відбувалося на ранніх етапах її становлення через фіксацію насамперед через досвідний, «дотеоретичний», за термінологією І. Бичка, метод фіксації інформації в людській свідомості. Ці складові ментальності формувались у сиву давнину, протягом тривалого періоду історії людей на початкових етапах їх соціалізації, коли їх вплив на навколишню дійсність був ще не завжди успішним для її перетворення та первісні люди змушені були або мігрувати за сприятливими природними умовами, або ж зникнути.

При цьому розвиток емоційної сфери сприяв належному реагуванню на прояви навколишньої дійсності та розвитку виду. Оскільки ці ментальні характеристики формувалися протягом тисячоліть, вони є найглибшими та найстійкішими в людській свідомості.

Шари духовних традицій у ментальності відображають ті етапи соціалізації, коли впливам навколишньої дійсності людські спільноти успішно стали протиставляти організовані зусилля, відчули їх ефективність і стали зберігати досвід соціальної організації в усіх формах його відображення через символічну свят-

ково-обрядову сферу, художньо-естетичний метод фіксації соціальної інформації.

Специфіка впливів сталого соціального оточення протягом певного періоду перебування в ньому індивіда відображається з розвитком усіх форм соціальних зв'язків між людьми, ефективніших форм інформаційних обмінів, застосуванням всіх основних принципів, методів і форм інформаційного впливу на особу та суспільство. Такі впливи набули особливого значення з формуванням націй. Їх протистояння загострилися в добу імперій, багатонаціональних держав з постійним відстоюванням національних інтересів і між націями в самих державах, і між державами при розв'язанні наявних суперечностей. У період активізації глобальних процесів у загальноцивілізаційному масштабі ці процеси набувають нової значущості та гостроти, оскільки пов'язані із забезпеченням життєздатності сучасних націй та держав.

5. Дослідження останніх років, здійснені фахівцями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, дали змогу виявити всю складність побудови та функціонування національного інформаційного простору на нинішньому етапі стрімкого посилення глобальних впливів, довели, що він охоплює політичні, територіальні, соціально-комунікаційні, технологічні складові, інформаційні ресурси, всю багаторівневу інфраструктуру їх організації, систему взаємодії між виробниками, зберігачами, розповсюджувачами, користувачами інформації, характеризується структурованістю та впорядкованістю, за своєю структурою в процесі розвитку дедалі більше наближається до сучасних ментальних характеристик українського народу. З огляду на це, національний інформаційний простір заслуговує не лише на захист, а й вимагає систематичних і цілеспрямованих зусиль для забезпечення його комплексного розвитку та вдосконалення, зокрема розбудови таких його важливих складових, як наукова та освітня.

Перед державними установами бібліотечно-інформаційної сфери в умовах прискорення темпів суспільного розвитку особливого значення набувають вимоги, які висуває до них сучасне суспільство. Їх реалізація, у свою чергу, потребує нових організаційних підходів, надання цим установам у сучасних умовах розширеного спектра можливостей не лише економічного, а й організаційно-управлінського маневру.

Певні організаційні невдачі програми «Бібліотека-XXI» з недосить конкретною чіткістю концептуальних засад, змістовного наповнення, адресного спрямування, особливо яскраво засвідчили назрілість принципового перенесення центру тяжіння у вирішенні багатьох проблем з адміністративного планування

на організацію гармонійного поєднання вертикальної та горизонтальної координації діяльності. Така координація більш природно, з урахуванням національної специфіки сприймається бібліотечно-інформаційним професійним співтовариством і сприяє розвитку корпоративної взаємодії бібліотек та інформаційних центрів різного відомчого підпорядкування як на рівні обміну інформацією, так і кооперації для реалізації спільних наукових проектів. Кооперативні підходи знаходять в організації цієї діяльності розуміння в середовищі українських бібліотечних працівників ще й тому, що співвідноситься з відповідними ментальними характеристиками.

6. Слід зазначити, що головним «камнем спотикання» при організації єдиного депозитарію електронних бібліотечних ресурсів була задекларована можливість фактичного підпорядкування та можливість розпоряджатися цим депозитарієм для юридичної особи, не пов'язаної з бібліотечними установами та авторами інформаційних продуктів, що далеко не завжди є коректним з огляду на дотримання прав інтелектуальної власності та економічні інтереси самих бібліотек. Спільними зусиллями фахівців тоді вдалося повернутися до концепції розбудови розподіленої системи зберігання електронних бібліотечних ресурсів. Однак результатом цієї перемоги стала фактична відмова від плідних ідей формування інтегрованого довідково-пошукового апарату, запровадження в Україні корпоративної каталогізації, створення системи координації робіт з оцифрування цінних рукописних, книжкових і газетних фондів. Зазначені проблеми є актуальними та потребують свого вирішення на принципово іншій організаційній основі. Зокрема, дієвими складовими формування єдиного електронного бібліотечного науково-інформаційного простору можуть стати корпоративні сховища інформації банків і баз, електронних бібліотек і колекцій, відкритих (повнюваних користувачами) архівів, створення віртуальних дослідних лабораторій для інтеграції зусиль з розробки певних актуальних проблем спеціалістів різних регіонів України, розширення кооперації з зарубіжними бібліотечними центрами. Цілком реальною є перспектива створення гнучкої системи взаємного доступу до ресурсів бібліотек-партнерів шляхом формування системи віртуальних читальних залів; взаємообміну та взаємовикористання електронних інформаційних ресурсів. Необхідно розвивати корпоративну міжбібліотечну систему цільового забезпечення інформацією потреб виконання науковими установами завдань державних науково-технічних програм, досліджень із пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, проблем інноваційного розвитку, екології тощо.

7. До важливих заходів, які необхідно здійснити з метою вдосконалення бібліотечного сегмента національного електронного наукового інформаційного

простору, належать, зокрема:

- розробка та впровадження заходів із вдосконалення взаємодії провідних бібліотек України у справі нагромадження та поширення електронних ресурсів наукової інформації, здійснення «вертикальної» і «горизонтальної» координації їх науково-інформаційної діяльності та технологічної політики; реалізації корпоративних інформаційних проектів;

- збереження репозитарію «Наукова періодика України» в електронному фонді НБУВ, здійснення ретроконверсії цього ресурсу відповідно до вимог нової технологічної платформи, що створить принципово нові умови для інтелектуалізованого пошуку;

- реалізація системи заходів, спрямованих на підвищення престижності публікації електронних версій наукових праць і періодичних видань на інформаційних порталах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, інших провідних наукових бібліотек;

- розширення кола електронних періодичних журналів і збірників, книжок, які не мають друкованих аналогів, оскільки це відповідає магістральній тенденції розвитку науково-інформаційної видавничої та бібліотечної справи у світі;

- удосконалення технологічних засад формування електронної бази даних «Україніка наукова» з метою надання процесу реферування вітчизняних видань високої мобільності;

- перехід до нових моделей організації передплати доступу наукових установ до світових баз наукової та наукометричної інформації, що має зробити його постійним упродовж цілого року;

- ініціювання спільними зусиллями провідних наукових бібліотек питання щодо переходу до системи загальнодержавної, так званої «національної» передплати до світових баз наукової та наукометричної інформації;

- розширення проблемно-тематичного діапазону передплачуваних баз зарубіжної наукової інформації, перш за все, за рахунок спеціалізованих баз і ресурсів соціогуманітарного спрямування;

- розвиток взаємного доступу до ресурсів бібліотек-партнерів шляхом формування системи віртуальних читальних залів; взаємообміну та взаємовикористання електронних інформаційних ресурсів;

- посилення підтримки національного електронного наукового інформаційного простору за допомогою пропаганди засобами соціальних мереж;

- здійснення систематичної роботи з приведення вітчизняних періодичних наукових видань та їх веб-сайтів і електронних баз-інтеграторів періодики у ві-

дповідність зі світовими стандартами науково-видавничої та інформаційної діяльності;

- сприяння входженню вітчизняних наукових періодичних видань та публікацій українських науковців до широкої мережі світових і регіональних наукометричних баз даних, розвиток бібліометричних і наукометричних досліджень;

- зосередження зусиль Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, інших провідних наукових бібліотек на формуванні фундаментальної національної книжкової та рукописної колекції «Україніка».

8. Бібліотекам відведена суттєва роль у сучасній міжнародній інформаційній взаємодії, спрямованій на сприяння міжнародному співробітництву в комунікаційній сфері, заохочення до міжнародного обміну інформацією незалежно від кордонів і рівноправну участь у міжнародних інформаційних потоках, використання глобальної економічної інтеграції на основі міжнародної інфоінфраструктури в національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів різних країн для прогресивного розвитку цивілізації.

Мета таких об'єднань полягає в забезпеченні збереження культурної і наукової спадщини різних типів бібліотек та інститутів інформації, організації необхідного сервісу для вільного доступу користувачів до широкого спектра інформаційних ресурсів. До основних стратегічних напрямків, реалізація яких дає можливість успішно вирішувати поставлені завдання, слід віднести:

- формування незалежної політики розвитку бібліотечно-інформаційної діяльності та лобіювання професійних інтересів членів асоціацій у державних органах урядування;

- створення об'єднаних електронних інформаційних ресурсів і розробка засобів забезпечення вільного доступу до них через різні інформаційно-бібліотечні мережі;

- розвиток міждержавних, національних або регіональних інформаційних інфраструктур з урахуванням різних аспектів процесу глобалізації;

- виконання брокерських функцій щодо бібліотек та інформаційних інститутів – членів різних асоціацій.

Сучасна інтенсифікація міжнародних зв'язків має значний вплив і на розвиток практики міжнародного співробітництва в галузі бібліотечної справи, у тому числі й української. Сьогодення вимагає розробки форм діяльності бібліотек, що сприяють розширенню доступу до інформації та отримання максимальної переваги від глобального інформаційного обміну. Необхідна розробка теоретичних і практичних організаційних моделей, що повною мірою враховують

національні інтереси, ментальні характеристики українців і в той самий час забезпечують ефективне використання світового досвіду вітчизняними бібліотеками з метою їх розвитку та повноцінного обслуговування користувачів. Міжнародне співробітництво має сприяти не тільки використанню світових досягнень у вітчизняній практиці, а й просуванню національної інформації на світову арену.

Наукове видання

ОНИЩЕНКО Олексій Семенович, ГОРОВИЙ Валерій Микитович,
ПОПИК Володимир Іванович та ін.

**ІНФОРМАТИЗАЦІЯ І МОДЕРНІЗАЦІЯ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА:
ВЗАЄМОДІЯ ТА РОЗВИТОК**

Редактори: Т. Дубас, О. Федоренко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 11.12.2013. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 16,61. Обл.-вид. арк. 11,28.
Наклад 300 пр. Зам. № 37.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. 40-річчя Жовтня, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.